

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TAR-YL-2008-0002**

XVIII. YÜZYILDA MİDİLLİ ADASI

**HAZIRLAYAN
Levent PAYZIN**

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Ayten CAN TUNALI**

AYDIN-2008

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TAR YL 2008 0002**

XVIII. YÜZYILDA MİDİLLİ ADASI

**HAZIRLAYAN
Levent PAYZIN**

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Ayten CAN TUNALI**

AYDIN-2008

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE
AYDIN

Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Levent PAYZIN** tarafından hazırlanan “**XVIII. YY DA MİDİLLİ ADASI**” başlıklı tez, 30.04.2008 günü yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından kabul / ~~red~~ edilmiştir.

UNVANI-ADI VE SOYADI :

KURUMU :

İMZASI :

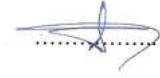
Yrd. Doç. Dr. Tanju DEMİR

Adnan Menderes Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr.Müslime GÜNEŞ

Adnan Menderes Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr.Ayten CAN TUNALI

Adnan Menderes Üniversitesi

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulu'nun sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Aşlı SARAÇOĞLU
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Levent PAYZIN

İmza :

YAZAR ADI-SOYADI: LEVENT PAYZIN
BAŞLIK: XVIII. YÜZYILDA MİDİLLİ ADASI

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu sahip olduğu sınırlar itibariyle, doğal olarak bir deniz devleti olsa da, onun bu özelliği son zamanlara kadar araştırmacıların dikkatinden uzak kalmıştır. Bu sebeple de Osmanlı denizciliği, adalar ve Osmanlı’da adalılık konusunda bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Oysaki bir sistemi tam ve doğru olarak anlayabilmek için, o sistemi oluşturan bütün elemanların tespit edilip kavraması gerekmektedir. Söz konusu olan sistem çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu olunca, ayrıntılar çok daha önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu’nun sahip olduğu binlerce ada içerisinde stratejik konumuyla öne çıkan adalardan biri olan Midilli’yi ele aldık. Çalışmamızı XVIII. yüzyıl ile sınırlandırdık. Bunun temel sebebi, XVIII. yüzyılın Osmanlı tarihinin en karanlıkta kalmış dönemi olmasıdır. Bu dönemi restore edilmekte olan bir bina olarak kabul edersek, bu duvara bir tuğla da biz eklemeyi ve aydınlatılmayı bekleyen bir eleman olan Midilli adasına küçük de olsa bir ışık tutmayı hedefliyoruz.

Acaba adanın sahip olduğu yönetim organizasyonu, Osmanlı’nın kıta topraklarında uyguladığı sistemle örtüşüyor muydu? Midilli’de yaşamak, imparatorluğun kıta topraklarında yaşamaktan farklı mıydı? Eğer farklıysa, bu farklar nelerdi? Niçin Midilli adası XVIII. yüzyılda önemli bir gemi inşa merkezi konumundaydı? Yunan Büyük İsyanı birçok adaya yayılmasına rağmen, niçin Midilli’de ciddi bir olay görülmemiştir? İşte tüm bu sorular, bu çalışmanın temel problematiklerini oluşturmaktadır.

Ana kaynak olarak Osmanlı arşiv belgeleri ve seyyah kayıtlarının kullanıldığı bu çalışma, üç ana bölüm üzerine inşa edilmiştir. İlk bölümde yönetim ve askeri sistem ele alınmaktadır. İkinci bölümde ada ekonomisi mercek altına alınmakta; son bölümde ise nüfus, yerleşim ve sosyal hayata dair bilgiler verilmektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Midilli, Nazır, Kalyon, Zeytinyağı, Kale

NAME and SURNAME: LEVENT PAYZIN

TITLE: ISLAND OF MYTILENE IN THE 18TH CENTURY

ABSTRACT

Even though Ottoman Empire was a maritime state due to its natural borders, researchers have kept away from it till recent times. So our knowledge of Ottoman navigation system, the Islands and being an islander in Ottoman territory is so limited. However, in order to understand a system exactly and properly, each pieces of it must be determined and comprehended. If the system we are talking about is a multi-linguistic, multi-religious and multi-cultural Ottoman Empire, details now become more considerable.

In this study, i deal with one of the thousands of islands that Ottomans had is Island of Lesbos on account of its estimable strategic position. I limit it to 18th century. The main reason is that 18th Century is an age which has been given the least attention. If this era were a building that needs restoring, i want to contribute to it and more or less to enlighten Island of Lisbos that really needs it.

Did the administration system of the Island look like the one that Ottomans applied in the main lands? Was living in Lesbos different from living in the main lands of the Empire? If it is, what were those differences? Why was the Island of Lesbos an important ship-constructing center in the 18th Century? Why was the Great Greek Uprising, which became widespread in lots of islands, ineffective in Lesbos? All these matters form the main problematics of this study.

As the main source, the study in which Ottoman archives documents and itinerant reports are used cocnsists of three main parts: In the first part, administration and military system are examined. As for the second one, economy of the Island is studied; and in the last part, some information about population, settling and social life is given.

KEY WORDS:

Mytilene, Galley, Minister, Olive Oil, Castle

ÖNSÖZ

600 yılı aşkın varlık süresiyle, dünyanın en uzun ömürlü hanedanı olan Osmanlı İmparatorluğu, her zaman, tarihçilerin ilgi odağı olmuştur. Bu ilginin doğal bir sonucu olarak da Osmanlı hakkında çok şeyler yazılmış-çizilmiştir. Fakat Türk tarih çevreleri son zamanlara kadar yerel tarih araştırmalarına yönelmemiş, Osmanlı'yı bir bütün olarak ele alma yoluna gitmiştir. Oysaki Osmanlı, bir imparatorluktur. İçerisinde çok farklı ırk, dil, din ve kültürden insanları barındırmıştır. Ayrıca yaşanan coğrafyanın da insanlar üzerinde çok büyük bir etkisi vardır. Osmanlının üç kıtaya yayıldığı ve içerisinde az önce belirttiğimiz çeşitli unsurların yer aldığını düşündüğümüzde, sadece merkezden bakarak Osmanlı'nın tam anlamıyla anlaşılamayacağı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Öyleyse Osmanlı duvarını oluşturan tuğlaları tek tek bulup yerine yerleştirmeliyiz. Bu küçük tuğlalar yerlerine yerleştirildikçe, Osmanlı sistemi çok daha iyi analiz edilebilme imkânına kavuşacaktır. Biz de bu amaçla yerel bir tarih çalışmasına girişmeye karar verdik.

Kendimize konu olarak Midilli adasını seçtik. Bunu yapmaktaki amacımız, denizcilik tarihine de bir nebze olsun katkıda bulunabilmektir. Zira yayıldığı coğrafya itibarıyla ister istemez bir deniz imparatorluğu da olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yönü, son zamanlara kadar dikkatlerden kaçmış, ya da belki de görmezlikten gelinmiştir. Bu alanda İdris Bostan dışında ciddi bir emek sarf eden başka isim bulmak ne yazık ki mümkün değildir. Son 10 – 15 yıldır sevindirici bir şekilde bu alanda çalışmaya başlayanların sayısı arttı. Bazı büyük tarihçilerimizin de dikkatlerini bu yöne toplamaları sonrasında birçok tez yazılmaya, makaleler yayınlanmaya başladı. Midilli adası hakkında da şu ana kadar iki tez yazılmıştır. Bunlardan biri Nihat Karaduman tarafından hazırlanan “XVI. Yüzyılda Midilli Adası “ başlığını taşıyan yüksek lisans tezidir. 1999'da yapılan bu çalışmayı 2002 yılında Ayhan Afşin Ünal'ın hazırladığı “XVI. Yüzyılda Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nde Midilli Sancağı” adlı doktora tezi izledi. Görüleceği gibi her iki tez de Midilli'nin XVI. yüzyılıyla ilgilenen çalışmalardı. Biz çalışmamızın zamansal sınırını XVIII. yüzyıl olarak belirledik. Zira Midilli adasının bu yüzyılı çalışılmamıştı. Ama XVIII. yüzyılı seçmemizin en büyük gayesi, bu yüzyılın tüm Osmanlı tarihinde bir karanlığı ifade etmesiydi. Yani bu yüzyıl neredeyse hiç irdelenmemişti. Özetle söylemek gerekirse, biz bu çalışmayı yaparak hem bir yerel tarih

çalışması yapmayı, hem denizcilik tarihine katkıda bulunmayı, hem de Osmanlının puslu yüzyılı olan XVIII. yüzyıla küçük de olsa bir ışık tutmayı hedefliyoruz.

Çalışmalarımız sırasında birçok zorlukla karşılaştık. Bunlar içerisinde bizi en fazla zorlayan konu, arşivlerin çalışma imkânları oldu. Elbette ki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ni bunların arasına koymuyoruz, asla koyamayız. Zira en verimli çalışmalarımızı bu arşivde gerçekleştirdik. Bunu yaparken de oldukça rahat bir ortam bizi karşıladı. Ankara'daki Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Tapu – Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki imkânlar son derece sınırlıydı. Çalışma yapmak için önceden izin almak bir yana, karma karışık katalogları, fotokopi ve mikrofilm çekiminde yaşanan sıkıntıları ve defterlerin tamamının alınmasına izin verilmemesi gibi sebeplerle çok değerli bilgilere ulaştıracağına inandığımız birçok arşiv malzemesinden yoksun kaldık. İstanbul'daki Topkapı Sarayı Arşivi'nin kataloglama çalışmaları sebebiyle 3 yıldır araştırmacıya kapalı olması da bizim için bir başka sıkıntı kaynağı oldu.

Üç yıllık sistemli ve yorucu bir çalışmanın ürünü olan bu tezin ortaya çıkmasında en fazla emeği geçen, fakat sağlık sorunları sebebiyle çalışmalarımıza devam edemediğimiz ilk danışmanım Prof. Dr. Serap YILMAZ'a çok şey borçluyum. Bir araştırmacının nasıl yapılacağını tam anlamıyla onun sayesinde öğrendim. Gece – gündüz, mesai saati – tatil ayrımı yapmaksızın uzun ve yorucu bir çalışma dönemini birlikte geçirdik. Bu tezin danışmanlığını birkaç ay evvel üstlenen Yrd. Doç. Dr. Ayten CAN TUNALI ise ilk danışmanımdan sonra en fazla emeği geçen ikinci kişidir. Ayten Hocam, yabancı olduğu bir konu ve dönemi ele alan bu çalışmanın tamamlanabilmesi için olağan üstü bir gayret sarf etti. Kendilerine şükran borçluyum. Çalışmanın tıkanıp yerlerde değerli vakitlerini ayırarak benden yardımlarını esirgemeyen hocalarım Yrd. Doç. Dr. Tanju DEMİR ve Yrd. Doç. Dr. Müslime GÜNEŞ'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Bazı kaynaklara ulaşmamda yardımlarını benden esirgemeyen, verdiği moralle tıkanıklıkları aşmamda etkili olan arkadaşım Arş. Gör. Aysun Sarıbey'e, rahat bir şekilde araştırma yapabilmemizi sağlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin değerli çalışanlarına, üzerimde emeği olan tüm hocalarıma ve kısıtlı imkânlarına rağmen her zaman desteklerini yanımda hissettiğim, beni bugünlere getiren biricik aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM (İDARİ YAPI)	12
A - ADA TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	12
B - KAPTAN PAŞA EYALETİ VE MİDİLLİ.....	15
C - İDARİ ÜNİTELER.....	20
1 - Kazalar ve Nahiyeler.....	20
2 - Karyeler ve Mezralar.....	21
D - TIMAR SİSTEMİ	26
1 - Haslar	27
a - Padişah Hasları	27
b - Mir-liva Hasları.....	30
2 - Zeametler.....	30
3 - Tımarlar	32
E - EYALET VE SANCAK YÖNETİMİ	35
1 - Beylerbeyi ya da Kaptan Paşa	35
2 - Mutasarrıf Paşalar ve Nazırlar	36
3 - Kadılar:	41
4 - Voyvodalar	44
5 - Kocabaşlar.....	45
II. BÖLÜM: (NÜFUS; YERLEŞİM VE SOSYAL HAYAT).....	49
A - NÜFUS.....	49
1 - Nüfusun Genel Seyri	49
2 - Nüfusun Dağılımı	53
B - YERLEŞİM VE MİMARİ ÖZELLİKLER	58
C - SOSYAL HAYAT	61
1 - Gündelik Hayat	61
2 - Vakıflar.....	64
a - Mahmud Ağa Camii Vakfı.....	64
b - Mehmed Bey Muallimhanesi Vakfı.....	64
c - Mahmud Paşa Bahçesi Vakfı	64
d - Malkaralı Musliheddin Mescidi Vakfı	64
e - Hızır çavuş Bahçesi Vakfı	64
3 - Manastırlar.....	65

a - Aya Yorgi Manastırı	65
b - Nibana Karidi Manastırı	65
c - Aya Yami Manastırı	65
d - Taksiparye Manastırı	66
e - Karlopisko Manastırı	66
f - Alimose Manastırı	66
g - Aya Yami Telogopešto Manastırı	66
h - Makospado Pisadi Manastırı	66
i - Hersenevi Manastırı	66
j - Terkolo Manastırı	66
III. BÖLÜM (EKONOMİ)	67
A - VERGİLER	67
1 - Vergi Sistemi	67
2 - Vergi Muafiyetleri	71
3 - Mukataalar	71
C - EKONOMİK FAALİYETLER	74
1 - Zeytin ve Zeytinyağı	74
2 - Uzo	78
3 - Diğer Ekonomik Etkinlikler	80
IV. BÖLÜM (MİDİLLİ'DE DENİZ VE DENİZCİLİK)	84
A - LİMANLAR	84
B - GEMİ İNŞASI	88
1 - Midilli'de Gemi İnşasının Sebepleri	88
2 - İnşa Edilen Gemiler	90
C - ADA VE KIYI GÜVENLİĞİ	97
1 - Kaleler	97
2 - Güvenliğin Sağlanması	100
SONUÇ VE ÖNERİLER	102
KAYNAKÇA	105
EKLER	114
ÖZ GEÇMİŞ	145

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo1. 1: Midilli Kazası'nın Karyeleri.....	24
Tablo1. 2: Molova ve Kalonya Kazalarının Karyeler.....	24
Tablo1. 3: Padişah Hassı Konumundaki Köyler	28
Tablo1. 4: Mir-liva Hassı Olan Köyler	30
Tablo1. 5: Tımar ve Zeamet Köyleri	31
Tablo1. 6: Tımar-ı Müstahfızan-ı Molova Köyleri.....	33
Tablo1. 7: Tımar-ı Müstahfızan-ı Midilli Köyleri.....	34
Tablo 2. 1: Midilli'deki Harap Olmuş Karyeler ve Arazilerinin Kullanımı	51
Tablo 2. 2: Midilli Nüfusunun Gelişimi 1488 – 1874	55
Tablo 2. 3: Midilli Köylerinin Nüfusları.....	55

KISALTMALAR

- A.DVNS.CZRK: Cezair – Rakka Ahkam Defterleri
- a.g.e : Adı geçen eser
- a.g.m : Adı geçen makale
- a.g.t : Adı geçen tez
- A.RSK: Amedi Ruus Kalemi
- bkz: Bakınız
- BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- C.AS: Cevdet Askeriye
- C.BH: Cevdet Bahriye
- C.BL: Cevdet Belediye
- C.EV: Cevdet Evkaf
- C.HR: Cevdet Hariciye
- C.İK: Cevdet İktisat
- C.ML: Cevdet Maliye
- C: Cilt
- çev: Çeviren
- Ens: Enstitüsü
- Fak: Fakültesi
- haz: Hazırlayan
- İE.ADL: İbnül Emin Tasnifi Adliye
- KK: Kamil Kepeci Tasnifi
- krş : Karşılaştırınız
- MAD: Maliyeden Müdevver Defterler
- OC: Haritalar Kataloğu
- s: Sayfa
- SAEMK: Stratejik Araştırmalar ve Etüt Merkezi Kurumu
- ss: Sayfalar arası
- TT: Tapu Tahrir Defteri
- Üni: Üniversitesi
- yay:Yayınları

GİRİŞ

Öncelikle coğrafi konum ve özelliklerden bahsederek konuya girmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Çünkü coğrafya, her şeyden önce insanların üzerinde yaşadıkları fiziksel ortamdır. Coğrafya, insanların ekonomik ve sosyal faaliyet alanlarını sınırlandıran, yönlendiren, tercihlerini etkileyen, bir bakıma insanları kendine tabi kılan bir yapı değil midir? Sulak olmayan arazilerde pirinç yetiştirilebilir mi? Etrafı yüksek dağlarla çevrili bir yerleşim merkezinin ulaşım ağı ne kadar yaygın olabilir? Napolyon ve Hitler'i Moskova kapılarında yenilgiye uğratan "General Kış" değil midir? Hava koşulları coğrafi konuma göre şekillenmez mi? Acaba insanların, istekleri için kimi zaman mücadele edip, kimi zaman uyum sağlamak zorunda kaldığı doğal ortamla olan ilişkisini, bu ilişkinin taraflarından biri olan coğrafyanın rolünü ihmal ederek anlayabilme şansımız var mıdır? Üstelik incelediğimiz dönemdeki bilimsel ve teknolojik imkânlar zihinlerde canlandırıldığında, insanın doğadan günümüze göre çok daha fazla etkilenmiş olduğu kendiliğinden ortaya çıkan bir olgudur.

Ege Denizi, Akdeniz'in kuzeye doğru uzanan bir parçası niteliğindedir. 41° - 35° kuzey enlemleriyle, 23° - 28° doğu boylamları arasında yer alan bu deniz, yaklaşık olarak 214.000 km²'lik bir alanı kaplamaktadır.¹ Anadolu ve Balkan Yarımadası arasında bir konuma sahiptir. Daha ayrıntılı bir şekilde söylemek gerekirse, kuzeyde Trakya ve Doğu Makedonya; güneyde Girit ve Rodos Adası; batıda Teselya ve Mora Yarımadası ile çevrilidir. Üzerinde irili ufaklı 3000 civarında ada barındıran Ege Denizi, Karadeniz ve Akdeniz'i birbirine bağlayan bir yol niteliğindedir. Ada sayısının bu kadar çok olması bu denize "Adalar Denizi" denmesine yol açmıştır.²

Ege Adaları coğrafyacılar tarafından değişik şekillerde gruplandırılmakla birlikte genellikle iki ana gruba ayrılarak incelenir. Bunlar, Kiklat (Daire) ve Sporad (Dağınık) adalarıdır. Mora kıyılarına yakın olan adalar Kiklat adaları olarak nitelendirilirken; diğerleri Sporad adaları olarak kabul edilmektedir.³ Sporad adalarının Anadolu'ya yakın olanları Doğu ve Güney Sporad Adaları⁴ olarak bilinmektedir. Bu adaların en önemlileri, çalışmamızın da konusunu oluşturan Midilli başta olmak üzere, Sakız,

¹ *Ege Denizi ve Ege Adaları*, Harp Akademileri Yay. İstanbul 1995, s. 1.

² *Aynı Kaynak*, s. 2.

³ Sırrı Erinç, Talip Yücel, *Ege Denizi ve Türkiye İle Komşu Ege Adaları*, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay., Ankara 1978, s. 7 – 21.

⁴ Güney Sporad Adaları, "12 Ada" olarak da bilinir.

Sisam, İkaria, İstanköy, Rodos ve Kerpe adalarıdır. Semadirek, Limni, Gökçeada ve Bozcaada da bu gruba girmektedir.⁵ Yunan kıyısına yakın olan Kuzey Sporad Adaları'nın başlıcaları Skiathos, Alonissos, Pelagos, Skiros ve Eğriboz'dur. Ege Adaları'nın ikinci grubunu oluşturan Kiklat Adaları'nın en önemlileri ise Andros, Tinos, Siros, Mikanos, Naksos, Paros, Amorgos, Santorin, Milos, Sifnos ve Girit adalarıdır.⁶

Midilli Adası, Doğu Sporad Adaları içerisinde en önemlilerinden biridir. Ege Denizi'nin kuzeydoğusunda yer alan ve çeşitkenar üçgeni andıran bir şekle sahip olan Midilli, 1630,4 km²'lik yüz ölçümüyle Girit (8258,6 km²) ve Eğriboz'dan (3653,8 km²) sonra üçüncü büyük Ege adasıdır.⁷ Anadolu kıyılarına çok yakın bir pozisyona sahiptir ve Edremit Körfezi'nin önünü kapatmış vaziyettedir. Adanın kuzeyinde yer alan Müsellim boğazından Anadolu'ya olan uzaklığı sadece 8 km ve doğusundaki Midilli boğazından Anadolu sahillerine olan uzaklığı 12 km'dir.

Girişleri son derece dar olmasına rağmen, içeriye doğru gidildikçe genişleyen Kalonya ve Yera körfezleri, Midilli Adası'nı derin ve geniş bir şekilde yaparak kıyı boyunca uzanan verimli ovalara nüfuz etmiştir. Bu iki körfez, gemiler için son derece güzel bir doğal liman durumundadır.⁸

Oldukça dağlık bir ada olan Midilli'nin başlıca yükseltileri batıda yer alan volkanik Skopos (Hypsilon) dağı, adanın kuzey köşesindeki Karakaş (Lapelymnos) dağı, Yera körfezinin doğusundaki Amali dağı ve Yera körfezinin batısındaki Olimpos (Olympos) dağıdır.⁹ Adanın geri kalan kısımları, basık tepelerden oluşan jeolojik bir yapılanma gösterir. Alçak nitelikteki ovaların en büyükleri Kalonya körfezinin kuzeyinde yer alır. Adanın geriye kalan kısımlarında ovalar, genellikle dar bir kıyı şeridi ve vadi tabanlarında kendini göstermektedir.

⁵ *Ege Denizi ve Ege Adaları*, s. 8 – 9.

⁶ *Aynı Kaynak*, s. 13 – 14.

⁷ S. Erinç, T. Yücel, *a.g.e.*, s. 9.

⁸ Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 116 – 117.

⁹ S. Erinç, T. Yücel, *a.g.e.*, s. 92. Skopos dağı 542m, Karakaş dağı 836m, Amali dağı 530m, Olimpos dağı 940m yüksekliğindedir.

Adada birçok akarsu bulunmaktadır. Bu akarsuların çoğu çay ve dere niteliğinde olup, yaz aylarında kuruyan bir rejime sahiptir.¹⁰ Sığrı limanının güney batısında yer alan Huriş nehri yaz ve kış akan ender nehirlerden biridir.¹¹ Akarsular adanın batı ve güney taraflarında yoğunluk kazanır. Buna karşın kuzey ve doğu taraflarının akarsular açısından son derece fakir olduğu görülür.

Adayı üç coğrafi bölgeye ayırmak mümkündür. Doğu kısmı büyük ölçüde zeytin ağaçları ve geniş çam ormanlarıyla kaplıdır. Nadiren şaraplık meyve ağaçları ile hububat tarımına uygun işlenebilir küçük bahçelere rastlanır. Orta kısmı, geniş kaya meşesi ormanlarını barındırmaktadır. Adanın batı kısmı Herse ovası, kıyı boyunca uzanan kuzeydeki Antissa ovaları ve adanın batısındaki Sığrı arasında, ovaların aralık verdiği volkanik taşlarla kaplı verimsiz arazilerden ibarettir.¹²

Midilli'nin üçte ikilik bir kısmı lav ve tüflü arazilerden oluşur. Geriye kalan bölümü mermer ve eski killi topraklarla kaplıdır.¹³ Adanın dağlık bir yapıya sahip olduğu da hatırlanırsa, ekili tarımın kısıtlı bir alanda yapılabildiği gerçeğiyle yüz yüze kalırız. Diğer taraftan adada zeytincilik ve palamutçuluğun yaygın olmasında, belki de ekili tarımın üzerindeki bu doğa kısıtlamasının da etkisi vardır.

Akdeniz'den Ege'ye sokulan ve yüksek oranda tuz içeren sıcak akıntılar, Midilli çevresinde, Marmara'dan gelen düşük tuz oranına sahip akıntıların altına girerek Marmara'ya doğru yoluna devam eder.¹⁴ Bu akıntılar ve özellikle de dip akıntıları, bölgede mercan kayalıklarının ve dolayısıyla da balıkların üreme alanlarının oluşmasına mani olmaktadır. Bu durum, bölge balıkçılığını büyük oranda Marmara'dan gelen akıntıya endeksli hale getirir ve tutulan balık sayısında mevsimlere göre büyük farklılıklar olması sonucunu doğurur. Yine Akdeniz'den gelen tuzlu ve sıcak akıntı adanın güney kıyılarına nüfuz etmiş durumdaki Kalonya ve Yera körfezlerinde tuz

¹⁰ Piri Reis, *a.g.e.*, s. 115 – 119.

¹¹ Aynı Kaynak, s. 117.

¹² Machiel Kiel, *"The Island of Lesbos – Midilli Under the Ottomans, 1462 – 1912 Remarks on Its Population, Economy and Islamic Monuments"*, II. National Symposium on the Aegean Islands, 2 – 3 July 2004 Gökçeada – Çanakkale, İstanbul 2004, s. 55.

¹³ S. Erinç, T. Yücel, *a.g.e.*, s. 92; Joseph de Tournefort ünlü seyahatnamesinde, Midilli'nin toprağının kendilerine iyi görüldüğünü, dağların yekvücut ve birçok yerde ormanlarla kaplı olduğunu dile getirmektedir. Fakat Tournefort'un adada sadece Petra limanını gördüğü ve adada çok kısa bir süre kaldığı unutulmamalıdır. Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, I. Kitap Çev: Ali Berktaş; II. Kitap Çev: Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

¹⁴ S. Erinç, T. Yücel, *a.g.e.*, s. 24.

Üretim alanlarının oluşmasını sağlamıştır. XVIII. yy'da tuz üretimi özellikle Kalonya Körfezi'ndeki büyük tuzlalarda yapılmaktaydı.¹⁵

Midilli'nin batı ve orta kısımlarında, nüfusun seyrek olduğu görülmektedir.¹⁶ Bunun en önemli sebebi, tarıma elverişli bir toprak yapısının olmayışı olsa gerektir. Zira XVIII. yy.'da hala tarım ekonomisinin egemen olduğu bilinmektedir. İnsanlar, son derece doğaldır ki, geçimlerini sağlayamayacakları yerlere yerleşmezler ve de yerleşmemişlerdir.

Fiziki yapının, doğal şartların etkilediği bir başka alan hiç şüphesiz ki adada mevcut olan yol ve ulaşım sistemidir. Adanın dağlık yapısı sebebiyle yolların ya sahili takip ettiği ya da dağların arasında uzanan vadilerden geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla Midilli'deki karayolu sisteminin çok fazla gelişmemiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kentler ve köyler arasında elbette ki karayolu bağlantısı mevcuttu. Ancak dağlık arazi yapısı yolların kıvrımlar yaparak ilerlemesine, bu sebeple de yolun uzamasına sebep olmaktadır.

Midilli'nin coğrafi konumu ve fiziksel özelliklerinin bir portresini çizdikten sonra, biraz da iklimi üzerinde durmamız gerektiğine inanmaktayız. Çünkü insanoğlu, tüm gelişmişliğine rağmen, günümüzde bile iklimin yıkıcı etkileriyle zaman zaman karşı karşıya kalabilmektedir. Hangimiz Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelen hortum, şiddetli kar ve sel vakalarından en az birinin yılda en az bir kere tekrarlandığına şahit olmamışsızdır ki. Bazılarının akıllarına, ABD'nin Akdeniz coğrafyasıyla ve de bu coğrafyadaki iklim koşullarıyla ne alakası var, diye bir soru gelmesi muhtemeldir. Hemen cevabını verelim: Bizim bu u rneği vermemizdeki yegâne amaç, teknolojinin en üst seviyede olduğu, en gelişmiş ülke olarak kabul edilen bir devletin bile, iklim ve doğa olayları karşısında aciz kalabildiğini göstermektir. Kaldı ki, teknolojinin önceki dönemlere göre baş döndürücü bir şekilde gelişmeye başladığı endüstri devrimi öncesi dönemde, başka bir ifadeyle 19. yy. ncesinde, iklim olaylarının insanlar üzerinde günümüze göre çok daha kesin ve doğrudan etkileri olduğu olgusu, genel kabul gören bir tespittir.

¹⁵ Kiel, *a.g.m.* s. 60.

¹⁶ *TT. d.* 803.

Midilli Adası'nda "Termik Akdeniz İklimi"nin etkili olduğu görülmektedir. Buna göre, burada yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise ılık ve yağışlıdır. Hava sıcaklığının eksili değerlere düşmesine çok nadiren rastlanır. Bu nadiren görülen soğuklar, kısa süreli olduğu için çok ciddi olumsuzluklara yol açmamaktadır. Kısacası, Midilli'de insan yaşamını ve tarımı olumsuz yönde etkileyebilecek ağır iklim koşullarına rastlanmadığı gibi, çok çeşitli tarımsal ürünlerin yetişebilmesi için de uygun bir iklim yapısı mevcuttur.¹⁷ İklim koşulları bu kadar olumlu olmasına rağmen, ekonomi kısmında geniş bir şekilde ortaya koyacağımız üzere adada, üretilen tarımsal ürünler çok çeşitli, fakat miktar olarak bir hayli azdır. Bu durumun temel sebebi, elbette ki adanın dağlık yapısıdır.

Midilli tarihinin Klasik Antikçağ, Bizans, Gattelluzzi dönemleri ve kilise tarihi hususlarında önemli nitelikte literatür mevcuttur. Türk egemenliği dönemine ilişkin tarihi hakkında bildiklerimiz ise son derece azdır. Bu durumun sebebi kesinlikle belge yetersizliği değildir. İstanbul ve Ankara'daki Osmanlı arşivleri, Girit ve Eğriboz'dan sonra üçüncü büyük Ege adası olan Midilli hakkında bol ve kullanışlı bilgiler sunmaktadır.

Osmanlı hâkimiyeti dönemine dair Yunanlı tarihçilerin ve araştırmacıların ilgisizliklerinin sebebi Türklere karşı besledikleri ön yargı ve kin midir; yoksa Avrupa medeniyetinin kökeninin antik çağlarda yattığına olan inançları mıdır, bilemiyoruz. Fakat sonuç olarak adadaki Osmanlı eserlerinin yıkılmaya yüz tutmuş halleri gibi, bu dönem hakkındaki araştırmalar da ilgi ve özenden uzak bir haldedir.

Bu çalışmanın başlangıcında tümdengelim yöntemini uyguladık. Bu durumda yapılacak ilk iş, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. yüzyılını konu edinen basılı eserleri okumaktır. Böylece, dönem ve coğrafyanın genel özellikleri kavranacak; Midilli'deki gelişmeler daha kolay yorumlanabilecekti. Bundan sonraki adım, Midilli'yi konu edinen basılı eserlerin bulunup okunması oldu. Fakat dönemin ve denizciliğin ihmal edilmişliği sebebiyle çok fazla çalışma bulamadık.¹⁸ Hele konuyu dönemi çerçevesinde ele alan

¹⁷ *Ege Denizi ve Ege Adaları*, s. 15 – 16.

¹⁸ Midilli konusunda en doyurucu bilgilere Machiel Kiel'in II. Ulusal Ege Adaları Sempozyumu'na sunmuş olduğu "*The Island of Lesbos – Midilli Under the Ottomans, 1462 – 1912 Remarks on Its Population, Economy and Islamic Monuments*" başlıklı makalesiyle ulaştık. Midilli hakkındaki yetersiz bilgilerden yakınlıkla makalesine başlayan Machiel Kiel'in söyledikleri dikkat çekmiş olmalı ki *İslam*

spesifik bir kaynağa hiç ulaşamadık. Yine de konunun genel çerçevesini çizmek ve problematiği ortaya koyma açısından bu işlem çok faydalı oldu. Bir sonraki adımda, öne çıkan düşüncelerin ve belirsizliklerin belgeler üzerinde yapılacak sondajlarla test edilmesi olmalıydı. Fakat içine düştüğümüz bilgi kısırlığı bunu yapmamıza izin vermedi. Biz de bu problemi aşmak için, çalışmanın bu aşamasına kadar olan kısmında kullanmış olduğumuz yöntemi terk ederek, tümevarım yöntemini uygulamaya başladık. Yani, bilgileri teker teker toplayacak ve bunları birleştirerek sonuçlara varmaya çalışacaktık. Bu çerçevede, özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çalışmalarımız memnuniyet verici belgelere ulaşmamızı sağladı.

Bu çalışmada kullanılan arşiv kaynakları hakkında bilgi verirken öncelikle defterlerden başlamak uygun olacaktır. Çünkü defterler seri bilgiler sunmaktadır. Hele birbirini takip eden defter serilerine ulaşılabilirdiği takdirde, defterlerde yer alan birçok unsurun zaman içerisindeki değişimlerini gözlemleyebiliriz. Bu çalışmada dört farklı defter fonundan yararlanılmıştır. Bunlardan ilki *Ahkâm Defterleri*dir. Divân-ı Hümayûn'da görüşülüp karara bağlanan meseleler bu defterlere işlenmekteydi. İçerik olarak *Şikayet Defterleri*'nin devamı olan bu defterler, eyaletlere göre tutulmuşlardır.¹⁹ Midilli'nin de içerisinde yer aldığı *Kaptan Paşa Eyaleti*'ne ilişkin kayıtların yer aldığı Cezâir - *Rakka Ahkâm Defterleri*, 1746'dan itibaren tutulmaya başlanmışlardır. Bu defterlerin ilk 10'u XVIII. yüzyıl ortalarından yüzyılın sonuna kadarki dönemi konu edinmektedir.²⁰ İlk defter 1159 – 1165, ikinci defter 1165 – 1171, üçüncü defter 1171 – 1175, dördüncü defter 1175 – 1179, beşinci defter 1179 – 1193, altıncı defter 1193 – 1196, yedinci defter 1196 – 1198, sekizinci defter 1198 – 1208, dokuzuncu defter 1208 – 1211, onuncu defter 1211 – 1216 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Bu defterlerin ortalama sayfa sayısı 400 sayfa kadardır ve divani tarzıyla kaleme alınmışlardır.

Ansiklopedisi'nin yeni baskısında Midilli maddesi Machiel Kiel tarafından yazılmış. Ancak *İslam Ansiklopedisi*'nde yazmış olduğu Midilli maddesi, *II. Ulusal Ege Adaları Sempozyumu*'nda sunmuş olduğu bildirinin tamamen aynı olması beni ziyadesiyle hayal kırıklığına uğrattı. Yine de daha önceki Midilli maddesinden kat ve kat iyi olması teselli edici bir durum. En azından İngilizce basılmış olan *II. Ulusal Ege Adaları Sempozyumu* kitabına ulaşamayanlar ya da İngilizce bilmeyenler için bir kolaylık olmuş.

¹⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü Yay. II. Baskı İstanbul 2000, s. 24 – 25 (Bundan sonraki kullanımlarda, “*Arşiv Rehberi*”).

²⁰ *Aynı Kaynak*, s. 27.

Çalışmamızda kısıtlı olarak da olsa kullandığımız bir başka defter tasnifi, *Maliye'den Müdevver Defterler*'dir. Maliye Bakanlığı'ndan 1945 yılında devralınan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmacıların hizmetine sunulan bu defterlerin sayısı 26.000'e yakındır.²¹ Bu defterlerin sayfa sayıları 4 – 5 sayfa kadar küçük olabildiği gibi, 1000 sayfayı aşkın sayfadan oluşmaları da vardır. Gördüğümüz kadarıyla bu defterler genellikle çok sayfalı defterlerdir. Arşivdeki taramalarımız sırasında yaklaşık olarak 1.200 Maliye'den Müdevver defterde Midilli ile alakalı bilgiler yer aldığını tespit ettik. Son derece zengin bir içeriğe sahip olan bu defterler kullanılarak, ekonominin bütün alanları hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılabileceği gibi; nüfus, askeri teşkilat, kale garnizonları, idari yapı, hakkında da önemli nitelikte çıkarımlara varılabilir. Bu defterlerin yazımında siyakat stili kullanılmıştır. Bazı kısımlarında ise divani tarzıyla yazılmış paragraflara rastlanmaktadır. Divaniyle yazılan bu kısımlar, genellikle defterde verilen bilgilerin özetlendiği ya da açıklama gereği olan meselelere değinildiği yerlerdir. Zamanımızın ve bütçemizin kısıtlı olması, bu tür bir araştırmanın bir yüksek lisans çalışmasının sınırlarını zorlaması sebebiyle bu defterlerden çok küçük bir oranda yararlanabildik. Bu fondan çalışmamızda kullandığımız defterler, cizye hanelerine ulaşmamızı ve kale garnizonlarının gücünü anlamamızı sağladı. Belki de en büyük hatamız, XVIII. yüzyılda bir hayli yaygınlık kazanan iltizam ve malikane sistemleri hakkında bilgi veren ve bu fonda yer alan defterlerin farkına geç varmamız oldu. Dolayısıyla çalışmamızda bu kısım son derece sığ bilgilerden oluşmak zorunda kaldı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yer alan ve çalışmamızda az da olsa kullandığımız *Mühime Defterleri* de son derece önemli bilgilere ulaşılabilen kaynaklardır. XVI. yy ortalarından başlayıp XX. yy başlarına kadar devam eden bu defterlerde, Divân-ı Hümayûn toplantılarında görüşülen meseleler yer almaktadır. Siyasi, askeri, iktisadi, kültürel ve sosyal meselelere dair üst düzey kararlar yer aldığı için, bu defterler son derece farklı bir konuma sahiptir.²² XVIII. yüzyılı ilgilendiren 200'ü aşkın Mühime Defteri mevcuttur. Divani tarzıyla tutulmuş olan bu defterlerin çok azını tarama imkânımız oldu. Yaptığımız bu tarama da üstünkörü bir tarama olduğu için, bu defterlerden beklentilerin çok çok altında yararlanabildik.

²¹ *Arşiv Rehberi*, s. 270.

²² *Aynı Kaynak*, s. 7 – 8.

Bu çalışmada kullanılan bir başka defter tasnifi de *Tapu – Tahrir Defterleri Tasnifi*'dir. Yaptığımız tarama sonucunda Midilli ile alakalı tasnifi yapılmış toplam 8 defter olduğunu gördük. Bu defterlerden I. Ahmet (H. 1012 – 1026 / M. 1603 – 1617) döneminde yapılmış olan 731 numaralı defter, Kaptan Paşa Eyaleti'nin bütünü ele almaktadır ve tımarların tespit edildiği bir defterdir. Diğerleri ise doğrudan doğruya Midilli'yi konu edinir.²³ Bu defterler içerisinde XVIII. yüzyılın kapsamına giren 2 adet defter vardır. Bunlardan ilki 497 numaralı defterdir. H. 1121 / M. 1709 tarihli bu defter, mufassal bir evkaf defteridir ve Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır.²⁴ İkinci defter ise 246 numaralı defterdir. H. 1121 / M. 1709 tarihli bu defter de Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. İcmal defteri niteliğindedir.²⁵ Tüm çabalarımıza rağmen bu defterlerden yararlanma imkânı bulamadık. Defterlerin Dijital Ortama Geçirilmesi Projesi kapsamında, bu defterler üzerinde çalışıldığı için Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'ne iki farklı tarihte gitmiş olmamıza rağmen, bu defterlere ulaşamadık. XVIII. yüzyılda tutulmuş olan bir başka Tapu – Tahrir Defteri yoktur. Fakat Midilli'nin dirlik ya da başka bir ifadeyle tımar sisteminin uygulandığı bir ada olması, tahrir defterlerinin kullanımını zorunlu kılmaktaydı. Aksi takdirde, adanın ekonomik ve idari yapısını anlayabilme imkanımız olamazdı. Bu sebeptendir ki XVII. yy sonlarına ait olmasına rağmen 803 numaralı Mufassal Tapu – Tahrir Defteri'ni kullanma yoluna gittik. Midilli sancağının, nüfusu, hâsılatı, tımarları, köy hudutları, vakıfları ve manastırları bu defterde yer almaktadır. Defterde ayrıca Midilli Sancağı Kanunnamesi de vardır. H. 1082 / M. 1671 tarihli, 607 sayfalık bu defter biraz hasarlıdır. Bazı sayfalarda sayfa sonuna gelen bazı ifadelerin, çürüme sebebiyle okunamadığını belirtmemiz gerekmektedir. Karşılaştırma yapma açısından XIX. yüzyılın başlarına ait bir Tapu Tahrir defteri aradık. 954 numaralı Tapu Tahrir Defteri, H. 1233 / M. 1818 tarihliydi. Ancak bu defterin bir tımar defteri olması, karşılaştırma yapmamıza imkân vermiyordu. Bu sebeple bu defteri kullanmamayı tercih ettik.

En sık başvurduğumuz bir başka arşiv kaynağı, *Muallim Cevdet Fonu*'nun *Bahriye* tasnifi oldu. XVIII. yüzyıl boyunca Midilli'de birçok gemi inşa edilmiş olması, kafamızda birçok soru işareti doğurmuştu. Acaba bu tersane faaliyetlerinin anlamı

²³ *Arşiv Rehberi*, s. 106 ve 121.

²⁴ *Aynı Kaynak*, s. 121, Ayhan Afşin Ünal, *XVI. Yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nde Midilli Sancağı*, Erciyes Üni. SBE., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2002, s.26.

²⁵ *Arşiv Rehberi*, s. 121.

neydi? Bu durumu, taşranın yükselişi olarak değerlendirebilir miydik? Belki de bu durumun açıklaması, gemi inşasında kullanılan malzeme kaynaklarına yakın olmasıydı. Ama Midilli'nin Batı Avrupa ile olan ilişkileri sebebiyle, bu adada gemi inşa tekniklerinin daha iyi seviyede olduğu da düşünülebilirdi. İşte kafamızda beliren bu ve buna benzer birçok soru işaretine, *Cevdet Bahriye* belgelerinde cevap bulabildik. Adanın iktisadî durumunu anlamada kullandığımız *Cevdet İktisat*, uluslararası gelişmelerin izlerini sürdüğümüz *Cevdet Hariciye*, çeşitli konularda başvurduğumuz *Hatt-ı Hümayun* ve *Ali Emiri* tasnifleri de bu çalışmada yer alan diğer arşiv kaynaklarıdır.

Osmanlı dönemiyle ilgili yerel tarih araştırmaları için son derece büyük önemi olan *Şer'îye Sicilleri*, eksikliğini hissettiğimiz arşiv kaynakları arasındadır. Ne yazık ki çalışmamızda bu değerli kaynakları kullanamadık. Zira Midilli'nin Yunanistan'a bağlanmasına giden süreçte yaşamış olduğu yıkımın bir ayağı da *Şer'îye Sicilleri*'nin ortadan kaybolmasıdır. Adadaki Yunan egemenliği, öyle beklenmedik bir zamanda ve hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir ki yaşanan kargaşa ve günlerce süren yangınlarda, bu çok değerli arşiv kaynakları yok olmuştur. Aslında, Midilli'nin Anadolu'ya olan mesafesinin yakınlığı ve ekonomik açıdan anakaraya olan bağımlılığı düşünüldüğünde, karşı kıyılarındaki, Edremit, Kemer ve Bergama gibi kazaların şer'îye sicillerinde Midilli ile alakalı verilerin yer almış olması kaçınılmazdır. Fakat bu yüksek lisans çalışmasının süresi, bu tür bir araştırma yapmayı mümkün kılmamıştır.

Tarihin kaynakları arasında arşiv belgelerinden sonra belki de en önemli kaynaklar, olaylar sıcaklığını korurken kaleme alınmış olan seyahatname ve hatıratlardır. Bu kaynaklar çoğu zaman nesnellikten uzak olsalar da iyi bir eleştiri ve test süzgecinden geçirildiklerinde oldukça faydalı olabilmektedirler. Özellikle arşiv belgelerinin eksik kaldığı noktalar, seyahatname ve hatıratların verdiği bilgilerle doldurabilir. İşte bu sebeptendir ki bu çalışmada, seyahatnamelerinde Midilli'ye yer veren seyyahlardan da yararlanma yoluna gittik. Bu bağlamda Joseph de Tournefort (1701), Richard Pococke (1739) J. Ægidius Van Egmont (1757), Antonie Olivier (1794), James Dallaway (1794), William Wittman (1799), Edward Daniel Clark (1801) Kont Edward Racynski'nin (1821) seyahatnamelerine başvurduk.²⁶ Bu seyyahlardan

²⁶ Parantez içerisinde gösterilenler seyahatnamenin basım yılını ifade etmektedir.

hiçbiri Midilli’de uzun süre kalmamıştı. Onlar, Antik dönem şairi Sappo’nun, büyük Türk denizcisi Barbaros Hayrettin Paşa’nın memleketi ve oldukça köklü bir geçmişe sahip uzunun üretildiği yer olmasıyla ünlü bu adaya uğrayıp, kısa bir mola vermişlerdi. Bu sebeptendir ki Midilli hakkında vermiş oldukları bilgiler oldukça kısıtlı kalmıştır. Yine de rahatlıkla söylenebilir ki, birbirleriyle karşılaştırıldıklarında ortaya çıkan bilgiler, göz ardı edilemeyecek kadar niteliklidir.

Bu çalışmada, Osmanlı tarih yazarlarından da yararlanmak istedik. Fakat incelediğimiz eserler içerisinde Midilli hakkında ciddi bir bilgiye maalesef rastlayamadık.²⁷ Bu eserlerde yer alan ada hakkındaki bilgiler, çoğu zaman adaya yapılan sürgünler ya da dinlendirilmek için adaya gönderilen üst düzey devlet adamlarından ibaret kalmaktaydı. Özellikle Mehmed Raşid Efendi tarafından kaleme alınan *Tarih-i Raşid*’den çok büyük beklentilerimiz olmasına rağmen, sonuç tam anlamıyla bir hayal kırıklığı oldu. Zira bu eserde Midilli konusunda neredeyse hiçbir şey yoktu. Bizi Mehmed Raşid Efendi’nin eseri konusunda büyük beklentilere iten şey ise Gıyas Yetgin tarafından yazılan ve Balıkesir’de 1957 yılında basılmış olan *Kuruluşundan Bugüne Kadar Edremit’de Olup Bitenler* adlı eserde görmüş olduğumuz bir bilgiydi. Zira bu kitaba göre, 1788 yılında Edremit kadısı, Tarih-i Raşid’in müverrihi olan Mehmet Raşid Efendi’ydi. Edremit’te görev yapmış olan bir tarihçinin, eserinde Midilli hakkında bilgiler vermemesi mümkün değildir düşüncesiyle bu eseri araştırdık ve Ege Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü’nde ilk 4 cildini, İzmir Milli Kütüphane’de de son iki cildini bulduk. Yaptığımız tarama sonunda Midilli hakkında hiçbir değerli bilgiye ulaşamayınca tam bir hayal kırıklığına uğradık. Bu durum bize hiç mantıklı gelmemişti. Dikkatimizi yoğunlaştırdıkça, ilk aşamada gözümüzden kaçan bir noktayı fark ettik ve uğramış olduğumuz hayal kırıklığının sebebi ortaya çıkıverdi. Zira Mehmet Raşit Efendi’nin bu tarihte Edremit kadısı olmasına imkân yoktu. Çünkü Raşit Efendi 1735’te ölmüştü. Üstelik bu müverrih hiçbir zaman da Edremit’e gelmemişti.²⁸

²⁷ İncelediğimiz Osmanlı müverrihleri ve eserleri Mehmet Raşit Efendi’nin *Tarih-i Raşid*, Çelebizade Küçük Asım’ın *Tarih-i Çelebizade*, Ahmet Vasıf Efendi’nin *Tarih-i Vasıf*, Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi’nin *Mürit-i Tevarih*, Ahmet Cevdet Efendi’nin *Tarih-i Cevdet*’idir. Dönemimizi ilgilendirmesine rağmen, inceleme fırsatı bulamadığımız bazı Osmanlı müverrihleri ve eserleri de vardır. Bunların belli başlıları Sami, Şakir ve Suphi’nin *Tarih-i Sami*, *Suphi ve Şakir*, Sadullah Enveri’nin *Tarih-i Enveri*, Süleyman İzzi Efendi’nin *İzzi Tarihi*’dir.

²⁸ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 2000, s. 294.

Editörlüğünü Prof. Dr. İdris Bostan'ın yaptığı *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*; Prof. Dr. Cevdet Küçük editörlüğünde hazırlanan *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi* ve yine Cevdet Küçük'ün editörlüğü'nde hazırlanan *Ege Adaları'nın Egemenlik Devri Tarihçesi* adlı eserler içeriklerinde yer alan orijinal bilgilerle temel başvuru kaynaklarımız arasında yer almışlardır. Prof. Dr. Zeki Arıkan'ın, *Midilli – İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti* ve Machiel Kiel'in, *The Island of Lesbos – Midilli Under the Ottomans, 1462 – 1912 Remarks on Its Population, Economy and Islamic Monuments* başlıklı makaleleri de ekonomi ve nüfus konularında bize sağlam birer yol haritası çizmişlerdir.

Bu çalışma dört ana bölüm üzerine inşa edilmiştir. Birinci bölümde adanın idari yapısı, tımar sistemi ve yönetici zümre üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde nüfus ve yerleşim özellikleri ele alınmış; Sosyal hayata dair bir tablo çizilmeye çalışılmıştır. Yine, bu bölüm içerisinde adadaki vakıf ve manastırlar hakkında kısa bilgiler yer almaktadır. Üçüncü bölümde ekonomi mercek altına yatırılmış; adadaki vergi sistemi, muafiyetler, mukataalar hakkında bilgiler verilmiştir. Ekonomik faaliyetler içerisinde öne çıkan zeytinyağı ve uzo üretimine dikkat çekilirken; diğer ekonomik faaliyetler hakkında çok fazla ayrıntıya girilmemiştir. Son bölüm olan dördüncü bölüm, Midilli'deki denizcilik faaliyetlerine ayrılmıştır. Bu bölümde bizim dikkat çekmek istediğimiz nokta, XVIII. yy'da yoğunlaşan gemi inşa faaliyetleridir.

I. BÖLÜM (İDARİ YAPI)

A - ADA TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Midilli, stratejik ve jeopolitik bakımdan çok önemli bir pozisyona sahiptir. Coğrafi açıdan Anadolu'nun doğal bir parçası olan Midilli, zaman zaman yerel bağımsızlığını kazanmışsa da, genel olarak siyasi bakımdan da Anadolu ile bütünleşmiş bir görünüm çizmektedir. Midilli'nin Anadolu'ya olan bağımlılığı eski çağlarda başlamıştır. Pers orduları karşısında çaresiz kalan Midilli halkı, bu güçlü devletin egemenliğini kabul ettiklerinde, yerel bağımsızlıklarını ilk kez kaybetmiş oluyordu. Bir müddet sonra, Pers egemenliğine karşı girişilen mücadele başarılı olacak ve M.Ö. V. yüzyılda Delos Konfederasyonu'na katılan Midilli, özerkliğine yine kavuşacaktı. Çok geçmeden yeni bir istila dalgasına maruz kalan Midilli, önce Büyük İskender'e, sonra da Roma İmparatorluğu'na dâhil edilecekti. Kavimler göçünün ardından Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca, Midilli adası Bizans'ın payına düşmüştür.²⁹

Malazgirt Savaşı'ndan sonra, çok kısa bir süre içerisinde Batı Anadolu sahillerine kadar ulaşan Türkler, adalara ilgi duymaya başladılar. İzmir'de bir beylik kurmuş olan Çaka Bey, Midilli'yi ele geçirdi. Fakat bu ada üzerindeki hâkimiyeti çok kısa oldu. Zira Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan tarafından öldürülünce, ada tekrar Bizans hâkimiyetine geçti.³⁰ 1204'te İstanbul'un Latinlerce işgali ile birlikte Midilli'deki Bizans hâkimiyeti yeniden yıkılacak ve ada, Venediklilerin eline geçecekti. Tüm sistemini ticaret üzerine oturtmuş olan Venedikliler için Midilli Adası bulunmaz bir nimetti. Zira bu ada, önemli bir deniz ticaret yolu üzerinde bulunmaktaydı. Adanın bu özel konumu sebebiyle yine bir ticaret devleti ve Venediklilerin en büyük rakibi olan Cenevizliler, Adayı ele geçirmek için yoğun bir uğraş içerisine gireceklerdi. Nitekim bu çabalar sonuç verecek ve 1355'te Bizans İmparatoru Ioannis Paleologos, kız kardeşi Maha'yı Ceneviz asilzadelerinden Francesco Gattilusio ile evlendirecekti. Çeyiz olarak da Midilli Adası'nı kız kardeşine verdi. Böylece, adanın Osmanlılar tarafından fethine kadar devam edecek olan Gattilusio dönemi başlamış oluyordu.³¹

²⁹ Sevil Tunç Gürsu, “Tarihte Batı Anadolu, Ege, Ege Adaları”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, T.T.K., Ankara 1979, s. 334 – 341.

³⁰ Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey: İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi*, Ankara 1987, s. 67 – 80.

³¹ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, TTK. Yay. Ankara 1991, s. 488 – 489.

Osmanlıların Midilli üzerindeki baskıları I. Murat döneminde başlayacak; II. Murat döneminde ise Gattilusio yönetimi vergiye bağlanacaktı.³² İstanbul'un 1453'te fethine müteakip Fatih Sultan Mehmet, Gattilusiolar ile yeni bir anlaşma yaptı. Buna göre daha önce 2000 Duka olan vergi 3000 Duka'ya çıkarılıyordu. İki yıl sonra ise Gattilusioların ödemekte oldukları senelik vergi 4000 Duka'ya ulaşmıştı. İstanbul'un güvenliğini sağlamak için Ege adalarının fethedilmesi gerektiğini çok iyi bilen Fatih Sultan Mehmet, denizlerdeki faaliyetlerini yoğunlaştıracaktı. Limni Adası'nın Osmanlılar tarafından fethinin ardından telaşa düşen Papa, bir haçlı donanması hazırlayarak Osmanlı Devleti'nin üzerine yolladı. Osmanlıların denizlerdeki faaliyetleri, Gattilusio yönetimini de fazlasıyla tedirgin etmekteydi. Adanın sahip olduğu stratejik konum gereği sıranın bir gün mutlaka Midilli'ye de geleceği muhakkaktı. Bu sebeple, Papa'nın gönderdiği donanmaya Gattilusio yönetimi destek olma gereği duydu. Haçlı donanmasının Midilli'de barındırılması, burayı üs olarak kullanan Haçlıların, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan bazı adalara saldırması Fatih Sultan Mehmet'i bir hayli kızdıracaktı. Midilli sakinlerinin Gattilusio yönetiminden memnun olmadıkları için, Osmanlı Devleti'ne bağlanmak istemeleri de üzerine eklenince, Midilli'ye sefer düzenlenmesi kaçınılmaz bir hale gelmişti.³³

Midilli'yi fethetmek için iki ayrı sefer düzenlenecektir. Bunlardan ilki, 1457'de İsmail Paşa komutasında yapılan seferdi. Fakat İsmail paşa tüm uğraşlarına rağmen adada tutunmayı başaramayacak ve sadece ganimet elde ederek İstanbul'a dönecekti.³⁴ 1462 yılında gerçekleşen ikinci sefer ise Midilli'nin Osmanlılar tarafından fethiyle sonuçlanacaktı. Mahmut Paşa'nın donanmanın başında olduğu bu seferde, Fatih Sultan Mehmet de Ayazmend'de kara ordusunun başında bulunuyordu. Adanın teslim edilmesi teklifi Gattilusio yönetimi tarafından reddedilince, savaş başladı ve 15 günlük bir kuşatmanın sonucunda Midilli Adası savaş yoluyla Osmanlı topraklarına katıldı.³⁵ Adanın fethine müteakip hemen tahrir yapılmış; Midilli ve Molova kalelerine güçlü askeri garnizonlar yerleştirilmiştir. Ayrıca adanın iskânı için Anadolu ve Rumeli'den Türk nüfus getirilmiştir. Adayı geri almak için Ceneviz ve Papalığın zaman zaman bazı

³² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yay., Ankara 1980, s. 35.

³³ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l Feth*, Fetih Cemiyeti Yay. İstanbul 1977. s. 78 – 81.

³⁴ Hoca Sadettin Efendi, *Tâciüt Tevârih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1992, C. III, s. 68 – 69.

³⁵ Tursun Bey, *a.g.e.*, s. 119.

girişimleri olsa da hiçbirine başarıya ulaşamamıştır. Böylece, ada üzerindeki uzun süreli Osmanlı hâkimiyeti de başlamış oluyordu.³⁶

Midilli Adası'nın fethi ile Anadolu kıyılarının ve İmparatorluğun başkenti olan İstanbul'un güvenliğinin sağlanması, çok daha kolay bir hal alacaktı. Deniz ticaretinde önemli bir geçiş noktası olan bu adanın alınması, ticari dengelerin Osmanlı Devleti lehinde değişmesinde ve bölgedeki Venedik ve Ceneviz gücünün kırılmasında önemli bir mihenk taşıdır. Diğer taraftan Midilli'nin fethi, deniz yoluyla hacca giden Osmanlı vatandaşlarının konaklamaları ve güvenlik içerisinde yol alabilmeleri açısından da önemli bir gelişmedir. Belki de hepsinden daha önemli bir sonucu vardır ki, o da deniz fetihlerinde çok önemli bir rol üstlenecek olan bir askeri üs kazanılmış olmasıdır. Bu adayı üs olarak kullanan Osmanlı donanması, çok daha hızlı ve rahat bir şekilde fetih hareketlerine devam edecektir. Böylece Osmanlı Devleti, karalardan sonra denizlerde de gücünü iyiden iyiye hissettirmeye başlayacaktır.

Osmanlı yönetimi, Ege Adaları içerisinde kendi kendine kısmen yetebilen birkaç adadan biri olan Midilli'ye her zaman, diğer adalara göre daha fazla özen göstermiştir. Çanakkale ve İstanbul boğazlarına giden yol üzerindeki stratejik konumu ve askeri üs olarak birçok avantajı bünyesinde barındırması, Osmanlıların bu adaya farklı bir gözle bakmasına yol açmıştır. Ada merkezli ilk Osmanlı sancağı olması, bu farklı konumun bir göstergesi olsa gerektir.

³⁶ Midilli Adası'nın Osmanlı hakimiyeti dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Cevdet Küçük (Editör), SAEMK Yay. Ankara 2001; Nihat Karaduman, *XVI. Yüzyılda Midilli Adası*, Marmara Üni. SBE. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999; Ayhan Afşin Ünal, *XVI. Yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nde Midilli Sancağı*, Erciyes Üni. SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2002.

B - KAPTAN PAŞA EYALETİ VE MİDİLLİ

Midilli'nin 1462 yılında fethinin ardından, bölgeye sancakbeyi ve kadı gönderilmiş; ayrıntılı sayımlar yapılmış; yerli halk yerinde bırakılmış ve adaya Anadolu'dan nüfus aktarılmıştır. Böylece ada merkezli ilk Osmanlı sancağı kurulmuş oluyordu. Kaptan Paşa Eyaleti'nin kurulmasından önce Midilli Sancağı, Rumeli Eyaleti'ne bağlıydı.³⁷ Nitekim *Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait bir listede Midilli Sancağı, Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak olarak gösterilmekteydi*.³⁸

1522'de Rodos'un fethi ve sancak haline getirilmesinin ardından, Rodos Sancağı'nın yönetiminin Midilli Sancakbeyi Dizdarzade Mehmet Çelebi'ye verildiği görülür. Bu tarihten itibaren uzun yıllar Midilli ve Rodos birlikte anılan sancaklar haline gelmiştir. Bu durumun sebebinin Midilli ve Rodos'un mali yetersizlikleri olduğu ileri sürülmektedir³⁹. Fakat biz bu fikre katılmıyoruz. Zira, her iki ada da Ege Adaları içerisinde en iyi durumda olan adalardır. Yine Midilli'nin 1462'de sancak haline getirilmiş olduğu ve bu tarihe kadar da müstakil bir sancak halinde yönetildiği göz önünde bulundurulursa, söz konusu adaların mali yetersizlikleri sebebiyle aynı kişinin yönetimine verildiği fikrinin sağlam bir temelden uzak olduğu rahatlıkla anlaşılabacaktır. Öyle ya, Midilli bu zamana kadar mali yönden yeterliydi de şimdi mi yetersiz hale gelmişti. Akıllara şöyle bir soru gelebilir: Acaba yetersiz durumda olan Rodos olamaz mıydı? Yani Rodos'un mali yetersizliği, Midilli ile düzeltilmek istenmiş olamaz mı? Ama bize göre, bu durum da gerçeklikten uzaktır. Rodos'ta üslenen şövalyelerin, uzun yıllar boyunca bölgeye korku salabilmelerine olanak sağlayacak mali kaynakları sadece yaptıkları yağmalar ve Papalık'tan aldıkları destekler olamaz. Bizim kanaatimizce, Midilli ve Rodos'un bu birlikteliğinin altında yatan temel sebep, askeri içeriklidir. Yani, Ege Adaları üzerinde yoğunlaştırılan fetih politikalarında, sahip oldukları stratejik konumları ve fiziki yapılarının sağladığı avantajlar sebebiyle, çok önemli bir pozisyon edinmiş olmalarıdır. Midilli ve Rodos'un deniz fetihlerinde üstlenmiş oldukları ortak rol, sefere çıkan Osmanlı donanmasının buralarda ikmal edilmesi, barındırılması, yeni fethedilen adaların güvenliğinin sağlanması, kısacası Osmanlı donanması için birer üs

³⁷ *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=5&dba=016>, s. 1/3 (24.02.2006).

³⁸ *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=8&dba=003>, s. 1/3 (24.02.2006). Biz bu belgeyi görmedik. Bu sebeple yararlandığımız kaynaktaki şeklini aynen muhafaza ederek çalışmamızda belirtmeyi doğru buluyoruz.

³⁹ *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=5&dba=016,s>, 2/3 (24.02.2006).

olmalarıdır. Bunun yanında Ege kıyılarının, boğazların ve deniz ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasında da çok önemli bir yerleri vardır. Bütün bu ortak hedeflere ulaşabilmek için, iyi organize olmak ve bu üslerin birbiriyle uyumlu bir şekilde faaliyet göstermesi gerekiyordu. İşte bu sebeptendir ki, bu iki ada aynı kişinin yönetimine verilmişti.

1527–1528 tarihlerine isabet ettiği düşünülen bir defterde, Kaptan Paşa Eyaleti’ne rastlanmaz. Bu deftere göre, Eğriboz, Rodos ve Cezair, Karlılı ve Gelibolu Rumeli Eyaleti’ne bağlıdır. Kocaili, Sığla ve Biga sancakları ise, Kütahya merkezli Anadolu Eyaleti’nin birer parçası konumundadırlar.⁴⁰ Bu defterde geçen “Liva-i Rodos ve Cezair” tabirinden anlaşıldığı kadarıyla, Midilli’nin de içerisinde yer aldığı birçok Ege adası, Rodos merkez olmak üzere bir sancak çatısı altında toplanmış olmalıdır. Kaptan Paşa Eyaleti’nin kurulup, Ege Adaları’nın bu eyalete bağlanması ise ancak 1534 yılına gelindiğinde gerçekleşecektir. Bu tarihte, Midilli’nin yetiştirdiği en büyük kişiliklerden biri olan Barbaros Hayrettin Paşa, Kanuni Sultan Süleyman tarafından saraya çağrılarak kendisine beylerbeyi rütbesi verilecektir.⁴¹ Böylece tüm adalar ve önemli kıyı bölgeleri bir çatı altında toplanmış ve buraların yönetimi kaptan paşalara verilmiş oluyordu. Burada, şu noktayı da belirtmemiz gerekir: Osmanlı Devleti’nde Kaptan Paşalık makamı Kaptan Paşa Eyaleti’nin kuruluşundan önce de mevcuttu. Gelibolu Sancağı’na mutasarrıf⁴² olan kaptan paşalar, iki tuğlu paşalar olarak donanma komutanlığını yürütmekteydiler.⁴³

1550 tarihli bir listeye göre, Gelibolu, Eğriboz, Karlılı, İnebahtı, Rodos, Midilli ve ismi belirtilmeyen iki sancak, Kaptan Paşa Eyaleti’ne dâhildir.⁴⁴ Zaman içerisinde eyaletin sancak sayılarında çeşitli değişimler yaşandığı; kimi zaman azalıp kimi zaman çoğaldığı gözlemlenmektedir. Eyalete dahil sancaklardaki ilk değişiklik II. Selim

⁴⁰ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1150 – 1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üni. Yay. Boğaziçi Üni. Yay. İstanbul 1978, s. 39.

⁴¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK. Yay., Ankara 1988, s.420. (Bundan sonraki kullanımlarda “Merkez ve Bahriye Teşkilatı”)

⁴² Mutasarrıf tabiri genel anlamda, bir yeri tasarruf eden kişi demektir. Bu dönemde sancakları idare eden kişilere verilen unvanlardan biridir. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993, , s. 586 (Bundan sonraki kullanımlarda “*Tarih Deyimleri Sözlüğü*”).

⁴³ C. F. Beckingham, “Djazā’ir-i Bahr-i Safid”, *Encyclopaedia of Islam*, Vol. II, Edited by B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, E. J. Brill, Leiden 1965, s. 521–522.

⁴⁴ İlhan Şahin – Feridun Emecen, “Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957 – 958 (1550 – 1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I”, *Belgeler*, C. XIX, Sayı 23, TTK Yay., Ankara 1999, s. 58 – 59.

döneminde karşımıza çıkar. Bu dönemde Sakız ve Cezair-i Mağrib de eyalete dahil edilmiş ve böylece eyaletin sancak sayısı 8'e yükselmiştir.⁴⁵ XVII. yy'ın başlarında, Kaptan Paşa Eyaleti'ne dahil sancakların sayılarının 13'e çıktığı görülmektedir. Bu sancaklardan 3'ü; Sakız, Nakşa ve Mehdiye saliyaneli⁴⁶; Gelibolu, Eğriboz, İnebahtı, Karlılı, Mezistre, Kocaeli, Biga, Sığla, Rodos sancakları ise haslı statüdeydi.⁴⁷ 1688 – 1702 yılları arasında ise Kaptan Paşa Eyaleti'ne dahil sancakların 16'ya ulaştığı gürlür. Bunlar: Gelibolu, Midilli, Rodos, Değirmenlik ve Mesenturi, Sığla, Andıra, Sentorin, Nakşa, Limni, Kavala, Sakız, Eğriboz, Mezistre, İnebahtı, İskenderiye, Dimyat sancaklarıdır.⁴⁸

XVII. yy'da Midilli Sancağı'nın 4 zaimi ve 83 tımarlısı bulunuyordu. Çağrıldıkları takdirde bu kişiler adaya ait 1 gemi ile sefere katılmakla yükümlüydüler.⁴⁹ XVII. yy'ın sonlarında ise 2 zaim ve 96 tımarlısı vardı. Gemi sayısı yine 1'di. XVIII. yy'ın sonlarına doğru, Sığrı kalesinin emrine verilen 1 firkate ile birlikte Midilli Sancağı'nın sefere gönderdiği gemi sayısı 2'ye yükselmiştir.⁵⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1683 II. Viyana Kuşatması'nda bozguna uğraması ve hemen ardından Avusturya, Rusya, Venedik, Lehistan ve Malta devletlerinden oluşan Kutsal İttifak ile giriştiği uzun, yıpratıcı ve büyük toprak kayıplarıyla sonuçlanan bir dizi savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nu derinden etkiledi. 1686 – 1687 yıllarında Venedik'in düzenlemiş olduğu bir dizi sefer sonucunda Mora ve Dalmaçya kıyılarını ele geçirmesi ve bu durumun, 1699 Karlofça Anlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edilmesi, Kaptan Paşa Eyaleti'nin fiziki yapısının bozulması anlamına geliyordu.⁵¹ Bu durum 1715 yılında Mora ve Dalmaçya kıyılarındaki kalelerin Osmanlı İmparatorluğu tarafından geri alınmasına kadar devam etmiştir.⁵²

⁴⁵ M. Kunt, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁶ Saliyaneli sancak ve eyaletlerde her yıl belirlenmiş miktardaki gelir hazineye gönderilir; geriye kalan gelirler yerel hükümet tarafından harcanırdı. Bu sistemin uygulandığı yerlerde, idarecilere dirlik tahsisi yapılmaz; harcamalar sancak ya da eyaletin kendi hazinesinden karşılanırdı. Bkz. *Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. III, s.111 – 112.

⁴⁷ Ayn Âli Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul 1979, s. 20–21.

⁴⁸ *A.RSK 1551*, s. 62 – 66.

⁴⁹ A. A. Ünal, *a.g.t.*, s. 34.

⁵⁰ *C.BH. 9316*. (20 Cemaziyülevvel 1178 / 14.11.1764)

⁵¹ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 479 – 481.

⁵² İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 104 – 109.

1687'den başlayıp 1715'e kadar devam eden süreçte Ege ve Akdeniz'de Venedik'le yaşanan savaş ortamının Kaptan Paşa Eyaleti'nin yapısında önemli değişikliklere yol açtığı görülmektedir. Midilli de bu durumdan payına düşeni alacaktır. XVIII. yy başlarında Rodos, Midilli, Dimyat ve İskenderiye sancakları saliyaneli statüde sayılmış; Midilli dışındakiler Mora'daki Anapoli Kaptanlığı'na⁵³ dâhil edilmiştir.⁵⁴ 1730–1740 yıllarına ait kayıtlara göre, Rodos, Midilli, Dimyat ve İskenderiye sancakları saliyaneli statüdedir ve Anapoli Kaptanlığı'na bağlıdır.⁵⁵

Anapoli Kaptanlığı'nın kuruluş amacı, Venedik'ten yeni kurtarılan Mora ve Dalmaçya kıyılarını yeni bir Venedik istilasından korumak ve Venedik donanmasının üssü konumundaki Korfu adasından hareket edecek olan Venedik gemilerine karşı hazır vaziyette bulunmaktır. Her ne kadar, kaptanlığın coğrafi bir bütünlükten yoksun olduğu gözlemlenmekteyse de; daha önce haslı statüye sahip olan Midilli, Rodos, Dimyat ve İskenderiye sancaklarının saliyaneli statüye geçirilmesi ile Anapoli Kaptanlığı, mali yönden güçlendirilmiş oluyordu. Rodos ve Midilli Anapoli Kaptanlığı'nın askeri kanadını; Dimyat ve İskenderiye ise öteden beri bilinen zenginlikleriyle kaptanlığın finansman kanadını oluşturuyor olmalıdır. Söz konusu dönemde Osmanlı İmparatorluğu içerisinde başka bir takım kaptanlıkların da olduğu görülür. Bunlar: Tuna, Süyeyş ve Şattü'l Arab kaptanlıklarıdır.

Midilli'nin Anapoli Kaptanlığı'na bağlı bir sancak olma durumu çok uzun sürmemiştir. Bir süredir, Akdeniz ticaretindeki gerileme ile ağır bir sarsıntı geçirmekte olan Venedik, XVIII. yy. ortalarına doğru ciddi bir tehlike olmaktan çıkmıştır. Bu durumda, Venedik'e karşı oluşturulmuş olan Anapoli Kaptanlığı'nın varlığı gereksizleşmiş oluyordu. Diğer taraftan, Osmanlı donanmasını kuvvetlendirmeye

⁵³ Osmanlı Devleti'nde kaptanlık olarak ifade edilen idarî üniteler de mevcuttu. Bunlar aslında mîrî rejime dâhil olup, ilgili kaptanlığın faaliyet alanı içerisindeki sancaklardan oluşan birer eyalettir. Mesela Derya Kaptanlığı aynı zamanda Cezayir Eyaleti ya da Kaptan Paşa Eyaleti olarak da anılıyordu. Anapoli Kaptanlığı da bu türden bir üniteydi.

⁵⁴ *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=9&dba=003> s.2/3 (24.02.2006).Adı geçen kaynakta “Anadolu kaptanlığı” şeklinde bir tabir kullanılmaktadır. Fakat bu kullanım kesinlikle yanlıştır. Bir kere, söz konusu olan kaptanlık Anapoli, Rodos, Dimyat ve İskenderiye'den oluşmaktadır. Anapoli, Mora yarımadasında bulunmaktadır. Dimyat ve İskenderiye sancakları Akdeniz'in diğer yakasında; Rodos ise bunların arasında Anadolu kıyılarına yakın bir pozisyonundadır. Bu sancaklar arasında coğrafi bir birliğin olmayışı bir yana, söz konusu sancakların Anadolu ile hiçbir alakası da yoktur. Bu kaptanlık adını Kaptanlık merkezi olan Anapoli (Anadolu)'den almıştır.

⁵⁵ *A.RSK 1572*, s. 48 – 49.

yönelik hareketlerin yoğunlaştığı bir dönemde, Kaptan Paşa Eyaleti'nin genişletilip, tekrar eski sınırlarına ulaştırılması oldukça mantıklı görünmektedir.

Kaptan Paşa Eyaleti'ne tekrar bağlanan Midilli, XVIII. yy. boyunca bu konumunu muhafaza edecektir. Bu dönemde Midilli'nin saliyaneli olma durumu da son bulacaktır. *Cezayir-Rakka Ahkâm Defterleri'nde* yer alan “*Havas-ı mirîden Midillü ceziresi*”⁵⁶, “*Midillü Sancağı'ndaki Molova Nahiyesi'ne tabi havas-ı hümayunum karyelerinden*”⁵⁷ şeklindeki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, ada tekrar haslı sistemin uygulandığı yerler arasına girmiştir.

⁵⁶ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 1, s. 56

⁵⁷ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 3, s. 123.

C - İDARÎ ÜNİTELER

1 - Kazalar ve Nahiyeler

Osmanlı İmparatorluğu'nda en büyük idari ünite eyaletlerdi. Eyaletler sancaklardan, sancaklar kazalardan, kazalar ise karyelerden oluşuyordu.⁵⁸ Tımar sisteminin uygulandığı yerlerde bir de nahiye adı verilen idari bölgeler mevcuttu. Bu sistemde, karyeler nahiyelere bağlıydı ve kazalar aynı zamanda nahiye olma özelliğine de sahipti. Kaza olmadığı halde nahiye olan yerler de vardı.⁵⁹

Midilli Sancağı'nın üç kazadan meydana geldiği görülmektedir. Bunlar: Midilli, Molova ve Kalonya kazalarıdır. Midilli Kazası aynı zamanda sancak merkezi olma özelliğine de sahiptir. Coğrafi açıdan en büyük kaza Kalonya Kazası'dır. Yera körfezinin batısından başlayıp Kalonya körfezini içine alıp kuzeyde dışbükey bir yay çizer ve güneyde Herse yakınlarına kadar uzanır. Molova Kazası ise Herse'yi içine alarak kuzeye doğru çıkar. Kazanın doğu ucu, adanın kuzeydoğusu yönündeki en uç burnuna kadar uzanmaktadır. Geriye kalan topraklar ise Midilli Kazası'nı oluşturur.⁶⁰

Midilli, tımar sisteminin uygulandığı bir ada olduğu için, adada nahiye sistemi de mevcuttur. Midilli, Molova ve Kalonya kazaları aynı zamanda birer nahiyedirler.⁶¹ Bunlara ek olarak Yera, Herse, Fesleke, Kelemye, Köreke nahiyeleri de bulunmaktaydı.⁶² Bu nahiyelerden Yera, Kelemye, Köreke nahiyeleri Midilli Kazası'nın sınırları içerisindedir. Herse Nahiyesi Molova Kazası'nda; Fesleke Nahiyesi ise Kalonya Kazası'ndadır.⁶³ Görüldüğü gibi nahiyelerin büyük bir çoğunluğu, Midilli Kazası sınırları dâhilindedir. Bunun temel sebebi, Midilli Kazası'nın sahip olduğu ekonomik güçtür. Adanın en verimli topraklarına ve en yüksek gelir seviyesine sahip

⁵⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay. Ankara 1979.

⁵⁹ *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=5&dba=016>, s. 6 (24.02.2006).

⁶⁰ *TT. d. 803*, s. 511 – 543.

⁶¹ İncelediğimiz ahkâm kayıtlarında, Molova ve Kalonya kazalarına kimi zaman nahiye, kimi zaman da kaza dendiğini gözlemledik. Özellikle sipahilerle alakalı belgelerde bu kullanım neredeyse kalıplaşmış gibidir. Bu şekilde hitap edilmesinin sebebi, bu kazaların aynı zamanda birer nahiye olmalarından kaynaklansa gerektir.

⁶² *TT. d. 803*, Bu durumun XVIII. yy'ın sonlarına kadar devam ettiğini görmekteyiz. Bkz. *A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 7, s. 16. .DVNS.AHK.CZRK. nu: 6, s. 121. A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 4, s. 70. A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 9, s. 156. A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 3, s. 61.*

⁶³ *TT. d. 803*, Bkz. *A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 7, s. 16, A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 6, s. 121, A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 4, s. 70, .DVNS.AHK.CZRK. nu: 9, s. 156, A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 3, s. 61.*

olması, tımar arazilerinin de bu bölgede yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Zira tımarlar arazi üzerinden değil, getirdikleri gelir üzerinden dağıtılmaktaydı.

1671’de Midilli Nahiyesi’nin 9, Yera’nın 16, Kelemye’nin 14, Köreke’nin 17 karye ve mezrası vardır. Bu da demek oluyor ki, Midilli Kazası 56 köy ve mezradan oluşmaktadır. Molova Kazası dahilinde bulunan köy ve mezra sayısı 61’dir. Bunun 36’sı Molova Nahiye’sinde, 25’i ise Herse Nahiyesi’ndedir. Kalonya Kazası ise 52 köyü içinde barındırmaktadır. Bunlardan 29’u Kalonya Nahiyesi’nde, 23’ü ise Fesleke Nahiyesi’ndedir.⁶⁴ Bütün bu rakamlar bir araya getirildiğinde, XVII. yy sonlarında Midilli Sancağı’nın 169 karye ve mezradan oluştuğu görülmektedir.

2 - Karyeler ve Mezralar

Karye, günümüzdeki köylerin karşılığı olan bir tabirdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi XVII. yy sonlarında Midilli Sancağı’nda 169 karye ve mezra bulunmaktaydı. XVI. yy’da bu sayı 154 idi.⁶⁵ Aradan geçen zaman içerisinde 15 karye ve mezra Midilli’de hayat bulmuştur. XVI. yy’daki tablodan farklı olan tek şey, karyelerin sayısında meydana gelen artış değildir. Bazı karyeler, bağlı oldukları nahiyeden ayrılarak başka bir nahiyeye dahil edilmiş ve XVI. yy’da ismine rastlanan bazı karyeler, XVII. yy’ın sonlarına gelindiğinde ortadan kaybolmuştur.

XVI. yy’da Midilli nahiyesine tabi karyelerin sayısı 14 iken, XVII. yy sonlarında bu sayı 9’a düşmüş; Kaşo, Ayaandon, Askotnohoryo, Ayamarine, Siyomani, Kayani köylerine rastlanmazken, Tekfur ve Maso karyeleri ortaya çıkmıştır. Sarı ilçe ise, Köreke’ye dahil edilmiştir.⁶⁶

Yera Nahiyesi XVI. yy’da 15 karyeden oluşurken 1671’de 16 karyeli bir nahiye haline gelmiştir. Pisone, Patrako, Terepire, Dafniye karyeleri ortadan kaybolurken, Kalamahor, Anbeliko, Papaslık, Saboli, Yalpamolo Hiyapinalodi, karyeleri ortaya çıkmıştır.⁶⁷

⁶⁴ *TT. d. 803.*

⁶⁵ A. A. Ünal, *a.g.t.*, s. 107 – 108.

⁶⁶ Krş. A. A. Ünal, *a.g.t.*, s. 107 – 108 ve *TT. d. 803.*

⁶⁷ Krş. A. A. Ünal, *a.g.t.*, s. 107 – 108 ve *TT. d. 803.*

Kelemye Nahiyesi XVI. yy'da 21 karyeden oluşurken, 1671'de 14 karyeye sahip bir nahiye olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerkes, Ayavasilko, Metrepoli, Leykondiye, Sezonde, Ayanilko, Ahtonde, Esrone, Pirnema karyelerinin izine rastlanmazken, Katatorton karyesi Molova'ya, Ayasu karyesi de Köreke'ye bağlanmıştır. Buna karşın, Ayomine, Efteyane, Labedizene, Uskonde, Bergo, Yeraterone karyelerinin de daha önceki listelerde olmamasına karşın 1671 tahririnde var olduğu görülmektedir.⁶⁸

Köreke Nahiyesi'nin köy sayısı da 19'dan 17'e düşmüştür. XVI. yy'daki tahrirlerde Köreke'ye tabi olarak görülen Koyados, Ayasologo, Kadarado, Lankilara, Beyki, Kofi, Çidone, Tergayane, Vafyelankara, Nalcado karyeleri 1671 tahririnde yoktur. Vasiyelapata, Sivastiri, Şoyate, Göye, Tesyamo, Bugademasepo, Lafikade ve Balçık Hisar karyelerine ise daha önceki tahrirlerde rastlanmamasına rağmen, 1671 tahririnde yerini almışlardır.⁶⁹

Karye sayısındaki artışla dikkat çeken kazalar Molova ve Kalonya kazalarıdır. Molova Nahiyesi'nin köy sayısı XVI. yy'da 11 iken 1671 tahririnde 35 karyeli bir nahiye olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önceki tahrirlerde Molova Nahiyesi'ne bağlı olarak görünen Erityo, Laspone ve Petrohilyopekadi karyeleri 1671 tahririnde yoktur. Buna karşılık Anamonya, Uskamiye, Kalapado, Kozme, Kahronde, Malyonde, Katatorton, Atlica, Katranyoz, İslimotopo, Kornado, İstipşi, Lakoyane, Kabye, Çatako, Balye, Tolanadevi, Kancado, Kozpado, Çömlek, Kalpa, Falya, İskamiye karyeleri 1671 tahririnde Molova'nın karyeleri arasında gösterilmiştir.⁷⁰

Herse Nahiyesi'nin karye sayısı 1671'de XVI. yy'daki ile aynıdır. Herse'ye bağlı 25 karyeden neredeyse yarısının önceki tahrirlerde karşılaşılan karyelerden farklı isimler taşıdıkları görülür. Hafgiri, Delvine, Govune, Aytola, Peraçle, Agdiye, Penazi, Veçendire, Ayodoliko, Karaçano, Lepolde ve Gozino karyeleri 1671 tahririnde görülmemektedir. Buna karşın, Çetre, Rum, Mendan, Konoviçe, Mari, Papadiye, Perodiye, Dorse, Ayazma, Sığrı, Papazene, Podno karyeleri ise XVI. yy'daki tahrirlerde görülmemesine rağmen, 1671 tahririnde karşımıza çıkmaktadır.⁷¹

⁶⁸ Krş. A. A. Ünal, *a.g.t.*, s. 107 – 108 ve *TT. d. 803*.

⁶⁹ Krş. A. A. Ünal, *a.g.t.*, s. 107 – 108 ve *TT. d. 803*.

⁷⁰ Krş. A. A. Ünal, *a.g.t.*, s. 107 – 108 ve *TT. d. 803*.

⁷¹ Krş. A. A. Ünal, *a.g.t.*, s. 107 – 108 ve *TT. d. 803*.

XVI. yy'da 29 karyeden oluşan Kalonya Nahiyesi, 1671 tahririnde yine 29 karyeyi içinde barındıran bir nahiyedir. XVI. yy'daki tahrirlerde tespit edilmiş olan Pedi, Meyle, Ayolendi, İsteşi, Ayamodiye, Peyle, Vatiha, Karacado, İnliyon, Eftade, Hazkomatado, Kadanopedre karyeleri 1671 tahririnde yoktur. Buya, Zuhuryado, Peraçli, Azulamano, Afkoliye, Kamaliçe-i Atik, Aşumirye, Kalosadado, Teyande, Akiyane, İpsilometopo, Adaklı karyeleri ise 1671 tahririyle karşımıza çıkan karyelerdir. Bunun yanında Kalapado karyesinin Molova'ya tabi hale getirildiği görülür.⁷²

Fesleke Nahiyesi ise XVI. yy'da 20 karyeden oluşmaktayken, 1671 tahririnde 23 karyeye sahip bir yerleşim merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. XVI. yy'daki tahrirlerde yer almalarına rağmen, 1671'deki tahrirde yer alamayan karyeler Kalo, Ayra, Kaçine, Teraperye, Ayahoz, ve Komi karyeleridir. Holopara, Ronikolaya, Para, Kasolisi, Peraçli, Adipe, Vasilika, Petrenikola ve Tabi karyeleri daha önceki tahrirlerde olmamalarına rağmen, 1671 tahririnde yerlerini almışlardır.⁷³

Görüldüğü gibi XVI. yy'daki köy sayısı XVII. yy sonlarındaki köy sayıları birbirine çok yakındır. Ancak XVI. yy'da tespit edilen birçok karye, XVII. yy sonlarında yapılan tahrirde yer almamaktadır. Bu durum söz konusu olan karyelerin ortadan kalktıkları anlamına gelmez. Zira birçok karyenin birbirinden bir hayli farklı söylenişe sahip ikinci bir adı vardır. Bu ikinci isimler, tahrir kayıtlarında bazen “nam-ı diğer” şeklinde ifade edilirken, birçok defa dile getirilmemiştir. Böylece zaman içerisinde karyelerin ikinci isimlerinin kullanımının ön plana çıkmasıyla meydana gelen ifade değişiklikleri, XVI. yy tahrirlerinde yer alan birçok karyenin ismine daha sonraları rastlanamamasına sebep olmuştur. Tahrir defterleri üzerinde yapılacak olan ayrıntılı bir inceleme ve karşılaştırmayla söz konusu karyelerin eski ve yeni isimlerini tespit edebilmek mümkün olacaktır. Tahrir defterleri içerisinde yer aldıkları gruplar, gelir miktarları ve vergi matrahlarının karşılaştırılmasıyla bu işin üstesinden gelinebileceği kanaatindeyiz. Biz bu işlemi bu çalışmamızda gerçekleştiremedik. Zira çalışmanın niteliği ve zamanımızın kısıtlı olması bizi bu çalışmaları yapmamıza fırsat vermedi.

⁷² Krş. A. A. Ünal, *a.g.t.*, s. 107 – 108 ve *TT. d. 803*.

⁷³ Krş. A. A. Ünal, *a.g.t.*, s. 107 – 108 ve *TT. d. 803*.

Tablo1. 1: Midilli Kazası'nın Karyeleri

Midilli	Yera	Kelemye	Köreke
Lotra	Papaslık	Ayomine	Mahalle-i Uskulato
Morya	Anbeliko	Sado	Kula
Bakla	Serkes (Kalamahor)	Monasado	Medesnek
Tekfur	Pilmar	Anamano	Vasiyelapata
Nefs-i Midilli	Mezra-i Sudenze	Efteyane	Sivastiri
Mezra-i Nodye	Mesagüre	Nefs-i Kelemye	Sarı İlçe
Çokale	Saboli	Apinoz	Şoyate
Afalonya	Yalpomolo	Libadizene	Çokale
Mezra-i Maso	Sabnalodi	Makiryane	Mondamado
	Estorapikadi	Uskonde	Göye
	Mosdi	Andoya	Tesyamo
	Hiyapinalodi	Bergo	Komi
	Terko	Yeraterone	Bugademasepo
	Bağrado	Labeti	Lafikade
	Termo		Ayasu
	Uskoblo		Mestekone
			Menoloz
			Balçık Hisar

Tablo1. 2: Molova ve Kalonya Kazalarının Karyeler

Molova	Herse	Kalonya	Fesleke
Anamonya	Çetre	Mahalle-i Adaklı	Vasleçot
Uskamiye	Vatose	Mahalle-i Ağrıdonikalo	Marki
Kalapado	Rum	Mezra-i Buya	Demandezi
Kozme	Mendan	Mezra-i Zuhuryado	Halopara
Kahronde	Eftoroton	Peraçli	Virşe
Ayolode (Ayatodoro)	Ağra	Azulamano	Lankate
Malyonde	Konovişe	Dafye	Ronikolaya
Mesotopo	Mezra-i Avzonya	Yarne	Para
Uskudaro	Mavros	Afkoliye	Ronkare
Nefs-i Molova	Ayairini	Kerami	Kamaliçe
Komano	Mari	Kamaliçe-i Atik	Mezra-i Kasolisi
Edmono	Papadiye	Aşumirye	Peraçli
Halıka	Perodiye	Kalosadado	Poliyhinit
Vafye	Dorse	Podoyane	Adipe
Katatorton	Mezra-i Kafalone	Ayokozme	Vasilika
Atlıca	Mezra-i Yortur	Hisar-ı Kalonya	Keramiye
Katranyoz	Ayazma	Papyane	Petrenikola
İslimotopo	Sıgır	Eryane	Kapdire
Kornado	Papazene	Kerami	İzor

İstipşi		Mezra-i Vatalende		Mezra-i Teyande		Tabi
Halyo		Mezra-i Kafalene		Mezra-i Akiyane		Ayoyani
Petra-i Kebir		Mezra-i Podno		Ahrone		Katapergo
Petra-i Küçük		Orşa		İpsilometopo		Aplode
Lakoyane		Alpodiye		Mezra-i Ayolandi		
Likone		Milonya		Adaklı		
Kabye				Ahirone		
Çatako				Asumirye		
Tolanadevi				Karanko		
Balye				Ayaperaskevi		
Kancado				Mezra-i Kozancılar		
Kozpado				Kalmudado		
Çömlek						
Kalpa						
Falya						
İskamiye						

D - TIMAR SİSTEMİ

Osmanlı Devleti'nde sancaklar ya da daha büyük bir ünite olarak eyaletler, mali açıdan haslı ve saliyaneli olarak ikiye ayrılmaktaydı. Has ile idare edilen yerin giderleri, o yerin kendi bünyesi dâhilinde finanse edilmekteydi. Saliyaneli eyaletlerin ise, her yıl belirlenmiş miktardaki geliri hazineye gelir, fazlası mahalli hükümet masrafları, askeri maaş ve sair ihtiyaçlara sarf edilirdi. Saliyaneli eyaletlerde idarecilere dirlik tahsisı yapılmaz ve başında bulundukları eyaletin hazinesinden nakit olarak saliyane (yıllık maaş) alırlardı.⁷⁴ XVIII. yy'a tımar sistemine dâhil yerler arasında giren Midilli Sancağı, Anapoli Kaptanlığı'na bağlanmadan kısa bir süre önce saliyaneli sancak statüsüne geçirilmişti. Ancak bu durum fazla sürmeyecek ve 1730'ların sonlarına doğru ada tekrar tımar sistemine dâhil edilecektir. Midilli'de saliyane sisteminin uygulanışına dair herhangi bir bilgi ya da belgeye sahip değiliz. Fakat, Yüzyılın büyük bir kısmında uygulanan tımar sistemi konusunda ayrıntılı kaynaklar elimizde bulunmaktadır.

Tımar sistemi, belirli bir yere ait vergi gelirlerinin tümünün veya bir kısmının toplanması ve tasarruf edilmesi hakkının bir devlet görevlisine verilmesi; bunun karşılığında bazı hizmetlerin o kişi tarafından yerine getirilmesine dayanan bir sistemdir. Tımarlara dâhil olan gelirler sadece arazi vergileriyle kısıtlı değildir. *Cizye*, *cerime*, *bad-ı hava*, *niyabet rüsumu*, *resm-i arus* gibi daha birçok vergi kalemi bu sisteme dâhil edilebilmekteydi. Bu sistemin uygulanmasında askeri, idari, ekonomik bazı hedefler vardır.⁷⁵ Para arzının kısıtlı olduğu çağlarda, bu sistem sayesinde aynı (mal olarak) toplanan vergilerin nakli bir hayli zor ve masraflı bir işti. Bu sistem sayesinde bu masrafların önüne geçilmiş oluyordu. Vergilerin nakdi olarak toplanması halinde bile bu sistem yine avantajlar sunmaktaydı. Zira nakledilecek olan paraların güvenliğinin sağlanması da ciddi bir meseleydi. Gelirleri tarımsal üretimin iyi bir şekilde sürdürülebilmesine endeksli olan tımar sahipleri, tarlaların boş bırakılmaması ve üretimin artması için çaba harcamak zorundaydı. Bu da istikrarlı bir üretimi beraberinde getirmekteydi. Tımarlı sipahiler senelik her 3000 akçe gelire karşılık bir cebeli asker yetiştirmekle yükümlü oldukları için, devlet merkez hazinesinden tek kuruş bile harcamadan büyük bir askeri güce de sahip olmuş oluyordu. Başlıcalarını dile getirdiğimiz bu avantajlar sebebiyle Osmanlı Devleti'nde tımar sistemi son derece

⁷⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme dönemine girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yay. İstanbul 1985, s. 46 – 47.

⁷⁵ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s.91.

önemli bir yere sahipti. Duraklama ve gerileme döneminde tüm aksaklıklarına rağmen devletin bu sistemden vazgeçememesinin altında yatan temel sebep de sistemin sağladığı bu avantajlardan başka bir şey değildi.

Tımar sisteminin temelleri çok eskilere dayanmaktadır. Bizans, Sasani, İslam İmparatorluğu ve Selçuklular bu sisteme benzer sistemler geliştirmiş ve kullanmışlardır.⁷⁶ Osmanlı Devleti'nin fethettiği topraklarda yaptığı ilk işlerden biri, arazi tahrirleri yaptırarak, bölgeden toplanacak vergileri, arazilerin gelirlerini ve kimlere dirlik olarak tahsis edileceğini belirlemektir. Tahrirde o yerin nüfusu, hane sayısı, üründen elde edilen hasılat, orman ve mera sayısı, tuzlalar, gümrükler, hayvan sayısı ve bunlardan alınacak vergiler, resm-i asiya (değirmen vergisi) ve vergiden muaf tutulanlar tespit edilerek kayıt altına alınır.

Senelik geliri 3.000 – 20.000 akçe arasında olan dirliklere *tımar*, 20.000 – 100.000 akçe arasında olanlara *zeamet*, 100.000 akçenin üzerinde bir gelire sahip olanlara ise *has* adı verilmekteydi.⁷⁷

1 - Haslar

a - Padişah Hasları

Tahrirlerde, tahrir konu olan sancak ya da eyalete ait gelirlerin büyük bir kısmı padişah hası olarak ayrılırdı. *Havas-ı hümayun* ya da *hassaha-i padişah-ı alempenah* olarak adlandırılan padişah haslarından arda kalanlar ise dirlik sahipleri arasında paylaştırılmaktaydı.

1671 tahririne göre Midilli'deki padişah haslarının 1.100.225 akçesini havas-ı hümayun karyeleri ve iskele-i gümrük mukataatı oluşturmaktadır. Bu hesap içerisinde Midilli ve tevabii iskele ve gümrük mukataatının payı 321.797 akçedir. Cizye vergilerinden elde edilen gelir ise 2.490.645 akçedir. Avarız vergilerinden elde edilen gelir 871.880 akçe iken, bedel-i nüzul akçesinden elde edilen gelir 736.800 akçeyi bulmaktadır. Adadaki manastırların ödedikleri zeytinyağı bedeli 83.260 akçe iken, Mukataat-ı tuzla gelirleri 30.000 akçede kalmaktadır. Midilli sancağı padişah haslarının toplam hasılatı 5.312.810 akçeyi bulmaktadır. Görülen o ki, Midilli'deki padişah hasları

⁷⁶ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s.92.

⁷⁷ A. Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 47.

sadece havas-ı hümayun karyelerinden oluşmuyordu. Adanın tüm cizye geliri havas-ı hümayuna dahil edilmişti. Bunun yanında gümrük ve tuzla mukataalarının gelirleri, manastırlardan alınan zeytinyağı bedeli, avarız vergileri ve nüzul akçesi de havas-ı hümayuna dahildi.⁷⁸ Bu gelirler Molova ve Kalonya’da bulunan 2 adet voyvoda aracılığıyla idare edilmekteydi.

Tablo1. 3: Padişah Hassı Konumundaki Köyler

Köy:	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane	Bive	Gelir (Müslüman)	Gelir (Gayrimüslim)	
Menoloz, Kula Mezrasının bir kısmı	55	57	12	12771	15774	
Göye	166	203	97		56875	
Labeti, Mezra-i Ayomiye	73	16	3	27354	6521	
Ayasu	23	Muaf	Muaf	3816		
Anamano, Efteyane, Libadizene	48	116	76	12638	36829	
Keramiye, Petronikola, Kapdire	122	287		40351		
İzor, Tabi, Ayoyani, Katapergo, Aplode	62	151	77	26087	18619	
Vasleçot, Marki, Halopara, Demandezi	67	114	41	26018	15844	
Mesagüre, Ayoyani, Saboli, Yalpomolo, Hiyapinalodi, Terko, Bağrado, Sabnalodi, Yerko, Yagorado, Estorapikadi, Termo, Mosdi	215	208	161	46113		
Uskoblo, Papaslık	198	272	198	52028	99318	
Ayakozme, Mahalle-i Adaklı, Hisar-ı Kalonya	100	225			20592	
Papyane	47	135	115	5979		
Eryane, Kerami, Mezra-i Teryande	44	122	65	5527	25165	

⁷⁸ *TT. d. 803, s. 20 – 22.*

Ahrone, İpsilometopo, Ayolendi	57	174	104	8768	61608	
Asumirye, Karanko	41	58	35	9380		
Ayaperaskevi, Mezra-i Kazancılar	20	106	120	5162	31589	
Kalmudado, Mezra-i Zuhuryado, Buva	11	33	51	2725		
Peraçlı, Agridonikalo, Azulamano	99	122	108	21003	21050	
Mezra-i Kasolisi	36	66	17	6111		
Yarne	47	55	17	3821		
Podayane	86	115	93	10022	18585	
Nefs-i Molova	150	21		25029		
Komano, Edmono, Halıka	69	120			32304	
Vafye	106	117	130	18247	38351	
Karye-i İslimotopo, Mezra-i Karye-i Kornado	92	161	84	17430	37539	
Karye-i İstpşi, Mezra-i Karye-i Falka	12	74	28	1602	27451	
Lakoyane	32	83	79	2356	13206	
Karye-i Kabye, Mezra-i Karye-i Çatako, Tolanadevi	77	242	104	9252	59493	
İskamiye	102	102	93	12435	26873	
Karye-i Kalapado, Mezra-i Karye-i Kozme	74	58	35	15213	17079	
Nefs-i Herse, Karye-i Mavros, Karye-i Ayazma, Karye-i Sığrı, Karye-i Papazene, Mezra-i Vatalende, Mezra-i Kafalene, Mezra-i Podno, Karye-i Orşa	63	252		9446	36808	
Karye-i Meotopo, Karye-i Malyonde, Karye-i Ayolode	50	132	67	15572	27868	
Karye-i Ağra, Karye-i Konovişe, Mezra-i Avzonya	71	99	51	12747	7765	
Karye-i Milonya, Karye-i Alpodiye	11	259	104	1086	59986	

Karye-i Çetre	20	138	51	1511	30138	
Karye-i Vatoş, Karye-i Rum,, Karye-i Mendan, Karye-i Eferoton	120	215	92	19132	40138	

b - Mir-liva Hasları

Sancağın en üst düzey yöneticisi olan Midilli mutasarrıflarının tasarrufuna ayrılmış olan gelirler, Midilli Kazası dâhilindeki mir-liva hasları karyelerinin öşür ve haraclarından meydana gelmekteydi.⁷⁹ 1671 tahririne göre buralardan elde edilen gelir 209.700 akçedir.⁸⁰ Mir-liva hassı olan köylerin Midilli Kazası dâhilinde yer almasının sebebi, gelir kaynaklarının denetlenebilmesinde kolaylık sağlamak amacıyla olsa gerektir.

Tablo1. 4: Mir-liva Hassı Olan Köyler

Köy:	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane	Bive	Gelir (Müslüman)	Gelir (Gayrimüslim)	
Lotra	108	27	6	33134		
Afalonya	18	88	74	3093	25620	
Morya	33	93	111	10912	33255	
Karye-i Bakla, Mezra-i Maso	14	54	58	1229	45586	
Nefs-i Kelemye	61	85	42		27615	

2 - Zeametler

Orta dereceli devlet memurlarına ve sipahi subaylarına verilen zeametlerin geliri 20.000 akçe ile 100.000 akçe arasında değişmekteydi. *Zaim* adı verilen zeamet sahipleri, tıpkı tımarlı sipahiler gibi, dirliğinin bulunduğu yerde oturmak ve sefere çağrıldığında gitmek zorundaydı. Zeametler *serbest tımar* statüsünde olduğu için zaimler, dirliği dahilinde rüsum-u serbestiye adı verilen tapu resmi, resm-i arus ve cürm-ü cinayet resmi gibi vergileri toplayıp kendi hesaplarına kullanabilmekteydiler.⁸¹

Midilli'deki zeametlere bakacak olursak, XVI. yy'da toplam 122.434 akçe olan zeamet gelirinin 1671'de 155.552 akçe'ye ulaştığı görülür. Zaim sayısı da artmış ve 4'ten 5'e çıkmıştır. İncelediğimiz tahrir defterinde bu zaimlerin sayısı verilmekte ama

⁷⁹ Mir-liva tabiri, sancakbeyinin bir başka ifade tarzıdır. Liva, yani sancağın başı anlamına gelmektedir. Çalışmamızın çağı olan XVIII. yy'da sancakbeyi tabiri yerine genellikle mutasarrıf tabiri kullanılmaktadır.

⁸⁰ *TT. d. 803.*

⁸¹ Halil Sahillioğlu, "Ze'amet", İA, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. İstanbul 1988, C. XIII, s. 478.

kimler olduğu yönünde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁸² 1102 (1690 – 1691) tarihli bir tımar tevcih defterinde Midilli Sancağı Alaybeyisi Osman’a Midilli Nahiyesi’nde 33.000 akçelik dirlik tahsisi yapıldığı görülmektedir.⁸³ Öyleyse zaimlerden biri Midilli alaybeyisidir.

Ahkam defterleri incelendiğinde zaimlerin bazen dirlikleri üzerinde yaşayan halka zulmettikleri görülmektedir. Nitekim bu duruma güzel bir örnek Evasıt-ı Muharrem 1167 (6.11 – 16.11.1753) tarihli bir hükümde karşımıza çıkmaktadır. Molova kazasına tabi zeamet karyelerinden birinin ahalisi gelerek, köylerinin zaimi olan Mehmet Ağa’nın ahalinin mallarına el koyduğuna, haksız yere hapsettiğine ve rüşvet talep ettiğine dair şikayetlerde bulunmuşlardır. Durumun araştırılarak, bu ve benzeri olaylara meydan verilmemesi konusunda Midilli naibi uyarılmıştır.⁸⁴ Bu hüküm aynı zamanda, Avrupa’daki derebeyliklerle tımar sisteminin arasındaki en büyük farkı da ortaya koymaktadır. Derebeyleri, arazileri üzerinde mutlak bir hâkimiyete sahip ve her istediklerini yapabiliyorlarken, tımar sisteminde dirlik sahipleri mahkemelerin denetimi altındaydılar. Halk dirlik sahibi hakkında mahkemeye başvurabiliyor ve suçlu bulunması halinde dirlik sahipleri cezalandırılıbiliyordu.

Tablo1. 5: Tımar ve Zeamet Köyleri

Köy:	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane	Bive	Gelir (Müslüman)	Gelir (Gayrimüslim)	
Apinoz, Adaklı, Makiryane	60	184	78	12477	37485	
Uskonde, Andreye	25	82	50	2443	15642	
Bergo	34	61	10	6568	5303	
Katrenyoz	3	7	Yok	2605	1088	
Virşe, Lankate, Ronikolaya, Para. Ronkare	63	93	18	22404	22971	
Anbeliko, Serkes	33	139	16	22987		
Pilmar, Mezra-i Sudende (Zeamet)	12	193	162	1392	69184	

⁸² Krş. A. A. Ünal, *a.g.t.*, s. 60 – 61 ve *TT. d. 803*.

⁸³ MAD. d. 74, s. 66.

⁸⁴ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 2, s. 75.

Dafye	26	65	51	3431	10780	
Karye-i Petra-i Kebir ve Mezra-i Halyo (Zeamet)	60	123	150	5288	32802	
Karye-i Petra-i Küçük ve Halyo Benadi	55	48	48	4890	17457	
Karye-i Balye, Mezra-i Kancado, Karye-i Kozpado	50	281	113	3927	50234	
Çömlek (Zeamet)	123	215	164	7706	35734	
Karye-i Çömlek'e tabi Sumaimapediye (Zeamet)	13	22	38	315	3131	
Anamonya	121	144	65	23076	34793	

3 - Tımarlar

Dirlik sisteminin çekirdeğini oluşturan tımarlar, 3.000 ile 10.000 akçe arasında senelik geliri olan dirliklerdi. Midilli Adası'nda bulunan tımarlar nitelik olarak ikiye ayrılmaktadır. İlk grup sipahi dirlikleri, ikinci grup ise Midilli ve Molova kaleleri müstahfızlarının dirlikleridir. XVII. yy sonları itibariyle Midilli ve Molova kalelerinde görev yapan 208 müstahfıza ayrılan arazilerin toplam geliri 376.516 akçedir. Sipahi dirliklerinin toplam gelirinin ise 484.642 akçe olduğu görülür.⁸⁵

Midilli Sancağı için yapılan tımar tevcihleri incelendiğinde, bazı tımarların hisseli olduğu görülmektedir. Yani belirli bir tımar arazisi, birden çok kişinin tasarrufuna bırakılmıştır.⁸⁶ İşin ilginç tarafı bu dirliklerin gelirleri çoğu zaman 3000 akçenin altındadır. Yine bazı tımarların, sipahiden zorla alınarak başkasına verildiği, bazı sipahilerin kendi rızaları ile dirliklerini bir başkasına devrettikleri, bazı sipahilerin ölümü sonrasında yerlerine oğullarının ya da kardeşlerinin geçirildiği, bazen de sipahilerin dirliklerini değiş tokuş ettiklerini gözlemledik.⁸⁷ Bu olaylardan bazıları hiç de alışlageldik uygulamalardan değildir. Geliri 3000 akçenin altındaki dirliklerin var olması ve hatta hisseli olması, sipahilerin aralarında anlaşarak dirliklerini değiş tokuş etmeleri tımar sistemindeki bozulmaların Midilli'deki yansımalarıdır. Tımar sistemindeki bozulmaların izlerine ahkam defterlerinde de rastlanmaktadır. Mesela

⁸⁵ *TT. d. 803*, s. 20.

⁸⁶ *BOA. KK. 514*, s. 80.

⁸⁷ *BOA. KK. 514*, s. 78 – 80; *BOA. KK. 609*, s. 54 – 55.

Evahir-i Şa'ban 1199 (27.6 – 7.7.1785) tarihini taşıyan bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla Midilli kalesinde görev yapan askerlere dizdar ve topçubaşı nezaretinde tımar tevcihi yapılarak kayıt altına alınmış, fakat dizdarın daha sonra bazı askerlerin tımarlarına el uzattığı iddia edilmiştir.⁸⁸ Yine Evahir-i Rebi'ülevvel 1160 (1.4 – 10.4.1747) tarihli bir hükümde Midilli kalesi dizdarının kürek tımarı köylerinin ahalisinden bazıları, ödemeleri gereken vergilerini tamamen ve muntazam olarak miri zabitlerine ödemiş olmalarına rağmen, Midilli naibi, nazırın bazı adamları ve bazı yeniçerilerin bu köylere gelerek vergi adı altında fazladan para toplamak istediklerini belirtip, bu duruma mani olunmasını rica etmişlerdir.⁸⁹ Evail-i Zilhicce 1165 (9.10 - 19.10.1752) tarihini taşıyan bir hükme göre de Midilli Kazasına tabi Balçık Hisar karyesi ahalisi Midilli Kalesi dizdarına ait olan karyelerinin 1163 ve 1164 senelerinde iltizam olarak dizdar tarafından Mehmet adlı bir kişiye verildiğini, fakat bu kişinin ahaliye çok büyük zulm ve teaddisi olduğunu bildirmiştir.⁹⁰ Bütün bu örnekler göstermektedir ki, tımar sistemi ciddi anlamda bir erozyona maruz kalmıştır. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin genelindeki gelişmelerle paraleldir.

Tablo1. 6: Tımar-ı Müstahfızan-ı Molova Köyleri

Köy:	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane	Bive	Gelir (Müslüman)	Gelir (Gayrimüslim)	
Likone	37	13	9	3649	1359	
Uskutaro	34	49	60	3763	9136	

⁸⁸ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 8, s. 69.

⁸⁹ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 1, s. 77.

⁹⁰ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 2, s. 14.

Tablo1. 7: Tımar-ı Müstahfızan-ı Midilli Köyleri

Köy:	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane	Bive	Gelir (Müslüman)	Gelir (Gayrimüslim)	
Sarı İlçe, Şobane, Çokale	117	117	129	42733	56193	
Mestafane	31	29	12		2339	
Balçık Hisar, Mezra-i Medesnek	90	18	9	20322	4716	
Vasiye, Paro	25	9	1	3931		
Sivaştiri	24		4	3378	55	
Mandamado	57	96	71	11056	42590	
Tesyamo	Yok	5	2	Yok	934	
Komi	38	Yok	Yok		Yok	
Bugademasepo	50	9	15	10915	8388	
Mahalle-i Uskulato, Karye-i Lafikade	113	56	31	24603	10367	
Katatorton, Sado, Monasado, Vasilika	94	66	65	29667	26664	
Falya (Cehrande)	40	81	73	6145	19660	

E - EYALET VE SANCAK YÖNETİMİ

1 - Beylerbeyi ya da Kaptan Paşa

Midilli Sancağı XVIII. yy boyunca iki farklı idari ünitenin içerisinde yer almıştı. Bunlardan biri yüzyılın başlarında bağlı hale geldiği Anapoli Kaptanlığı'dır. Anapoli Kaptanlığı da tıpkı diğer kaptanlıklarda olduğu gibi, aslında bir eyaletti. Bu eyaletin başında bulunan iki tuğlu paşa, Anapoli'de oturmaktaydı. Venedik saldırılarına karşı Mora Yarımadası'nı korumayı amaçlayan bu kaptanlığın başında bulunan kişinin beylerbeyinden hiçbir farkı yoktu.⁹¹ Kaptanlığın kuruluşundan 1740 yılında ortadan kalkışına kadar geçen zamanda, Anapoli kaptanlarının derya ümerası arasından değil de karacı paşalar arasından atandığı görülmektedir. Örneğin 1730 – 1740 yılları arasındaki eyalet ve sancak tevcihlerini gösteren bir listede Anapoli Kaptanı olarak Ahmet Paşa gösterilmektedir.⁹² Ahmet Paşa da kendisinden önce gelenler gibi, kara ümerasındandı ve bu dönemde Mora muhafızlığı görevini de yürütmekteydi. Midilli mutasarrıfları XVIII. yy'ın başlarından itibaren Anapoli kaptanlarına bağlıydılar. Fakat ilginç olan bir şey vardır ki Midilli mutasarrıfları bu dönemde bile Kaptan Paşa'nın onayıyla atanmaktaydı.⁹³ Aslında bu dönemde Midilli sancağının sadece hareket imkanları bakımından Anapoli Kaptanlığı'na bağlı olduğunu; kaptan paşalarla ve Kaptan Paşa Eyaleti'yle olan organik bağının halen devam etmekte olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde görev yapan Midilli mutasarrıflarının tamamının derya ümerasından olması da bir başka dikkat çekici noktadır.⁹⁴

1740 sonrasında Midilli Sancağı tekrar Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline getirilecektir. Yüzyılın sonuna kadar da bu durumu değişmeyecektir. Bundan böyle Midilli mutasarrıflarının bağlı olduğu kişi, kaptan paşalar olacaktır. Barbaros Hayrettin Paşa'nın kaptan paşalığa getirilmesinin ardından üç tuğlu paşalar arasından atanmaya başlanan kaptan paşalar, Osmanlı deniz kuvvetlerinin komutanı ve aynı zamanda Kaptan Paşa Eyaleti'nin de beylerbeyiydiler.⁹⁵ Bu eyalete bağlı sancakların beyleri ya da bu yüzyılda çok daha sık karşımıza çıkan şekliyle mutasarrıf paşaları da

⁹¹ Orhan Kılıç, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ 1997, s. 84.

⁹² A. RSK. 1572, s. 46.

⁹³ A. RSK. 1572, s. 49.

⁹⁴ Bkz. A. RSK. 1572 ve A. RSK. 1600.

⁹⁵ Murat Çizakça, "The Kapudan Pasha And The Shipowners (18th-19th centuries)" *The Kapudan Pasha His Office and His Domain*, Edt: Elizabeth Zachariadou, Crete University Press, Rethymnon 2002, s. 205-206.

kaptan paşa tarafından atanmaktaydı. İdare alanında herhangi bir sorun yaşandığında kaptan paşa ve mahiyetindekiler, olaya müdahale edebilmekteydi.⁹⁶

2 - Mutasarrıf Paşalar ve Nazırlar

Klasik dönem Osmanlı taşra teşkilatını incelediğimizde, sancakların *sancak beyleri* tarafından yönetildiğini görürüz. Ada merkezli sancaklarda ise bu yönetici *derya beyi* olmaktadır. Aslında konu hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmayan herkesin, bu durumun, tüm Osmanlı tarihi boyunca devam ettiği gibi yanlış düşüncelere kapılması son derece doğaldır. Çünkü ülkemizde Osmanlı teşkilatını ele alan kitapların birçoğu, kısa bir süre öncesine kadar, sadece klasik dönem Osmanlı teşkilatını ele alıyordu. Neyse ki, son 10 – 15 yıl içerisinde bu yanlış yaklaşım terk edilmeye ve Osmanlı sisteminin zaman içerisindeki değişimlerini ortaya koyan çalışmalar yapılmaya başlandı.

Ele aldığımız dönem olan XVIII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu açısından bir değişim ve başkalaşım yüzyılıdır. İdari sistem, XIX. yüzyıldaki kadar köklü değişimlere henüz uğramamış olsa da, XVIII. yüzyılda sistem, klasik dönemdeki gibi de değildir.⁹⁷ Aslında tam bir karmaşa yaşanmaktadır. Bir taraftan sistemin eski unsurları yer yer devam ederken, bir taraftan da yeni bir sistem oluşturma çabası verilmektedir. Bu çabanın temel sebebi, kuruluştan itibaren ortaya koyulan ve zamanla Osmanlı'yı bir dünya gücü haline getiren, idari ve askeri sistemin işlemez hale gelmesidir. Osmanlı yönetimi bir taraftan sistemi işler hale getirmeye çalışırken, bir taraftan da kendisini bugünlere getiren eski sisteminden vazgeçememektedir.⁹⁸ Durum böyle olunca, eski ve yeni yönetim sistemlerinin iç içe girdiği karma karışık bir düzen ortaya çıkmaktadır ki, bu yüzyılı anlaşılması zor ve dolayısıyla da fazla çalışılmayan bir dönem haline getiren temel sebep de budur.

Çalışmamızın ilk safhalarında, Midilli'nin derya beyleri tarafından yönetildiği düşüncesine sahiptik. Fakat dönemin özelliklerini de göz önünde bulundurarak, mütesellim ya da mutasarrıflarla karşılaşmaya da hazırдық. Oysaki derya beyi tabirine

⁹⁶ Kaptan Paşalık makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Çızakça, *a.g.m.*, s. 203-211.

⁹⁷ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703 – 1789)", *Türkler*, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2001, s. 480.

⁹⁸ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı*, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1999, s. 120.

hiçbir belgede rastlamadığımız gibi, hiç beklemediğimiz bir şekilde yeni bir kavramla da karşı karşıya kaldık. Bu yeni kavram ise *nazır* idi. Kimdi bu nazır? Nereden çıkmıştı? Ne işe yarardı? Derya beyine artık nazır mı deniyordu? Yoksa yeni bir yöneticiyle mi karşı karşıyaydık? Bunlar da derya beyleri gibi sefer zamanlarında emrindeki gemilerle donanmaya mı katılırlardı? Yoksa savaşta ve barışta Midilli’de mi kalırlardı?

Evasıt-ı Receb 1179 (23.12.1765 – 2.1.1766) tarihinde Midilli, Molova, Kalonya kazalarındaki naipere, Midilli nazırına ve ayan-ı vilayete gönderilen bir hükümde yer alan “*Midillü ceziresinin umur-u hücuru öteden berü nazırlar marifetleriyle idare oluna geldiğinden*”⁹⁹ şeklindeki ifade açık bir şekilde göstermektedir ki, Midilli Adası XVIII. yy’da nazırlar tarafından yönetilmekteydi. Kelime anlamı olarak bir işe bakan, bir konuyla ilgilenen kişi demek olan nazır, genellikle kapucubaşı unvanını taşımaktaydı. İncelediğimiz belgelerin büyük bir çoğunluğunda “*Dergâh-ı Âli kapucubaşlarından Midilli nazırı...*” veya “*Dergâh-ı Muallâm kapucubaşlarından Midilli nazırı...*” şeklinde hitap cümleleriyle karşılaştık.

Kapıcıbaşılar, sarayın dış ve orta kapılarını tutmakla görevli olan kapıcıların, amirleriydi. Fatih zamanında 1 kapıcıbaşı varken, XVIII. asrın ilk yarısında bunların sayısının 60’a ulaştığı görülmektedir. XVI. asrın son yarısından itibaren kapıcıbaşılarının, 4 bin akçe ile sancak beyi olarak görevlendirilebildikleri gözlemlenir. XVIII. asırdan itibaren daimi olarak taşra hizmetinde bulunanlara da kapıcıbaşı unvanı verilmeye başlanmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru ise bu unvan, sadece rütbe olarak bazı ayanlara da verilecektir.¹⁰⁰ İşte bu noktada can alıcı bir soruyla daha karşı karşıya gelmekteyiz: Acaba Midilli nazırları, ayandan kişiler arasından mı seçiliyordu, yoksa merkezden gönderilen görevliler miydi?

7 Safer 1150 (6.6.1737) tarihli bir belgenin hitap kısmında “*Hala Midilli Nazırı İbrahim Ağa*” şeklinde bir ifade yer almaktadır.¹⁰¹ Burada yer alan “*ağa*” tabirinden hareketle bu kişinin ayan kökenli olabileceği fikrine kapılmamak elde değildir. Ancak unutmamak gereken bir nokta vardır ki kapıcıbaşılar, devşirme kökenli ve kılıç ehli

⁹⁹ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 4, s. 35.

¹⁰⁰ Tarih Deyimleri Sözlüğü, c. II, s. 168.

¹⁰¹ C.BH 10013; Bu ifade tarzına sadece burada rastlanmamaktadır. Sancağa hitaben gönderilen birçok hükümde bu şekilde hitapların yer aldığı gözlemlenir.

kişilerdir. Dolayısıyla bunlara hitap ederken isimlerinin sonuna “ağa” ifadesini getirmek son derece doğaldır. Yukarıda da dile getirdiğimiz gibi, XVI. yy’ın sonlarından itibaren kapıcıbaşılar arasından kendisine sancak tevcih edilen kişilerin var olduğu bilinmektedir. Öyleyse, Midilli nazırları arasında merkezden gönderilen kapıcıbaşılarının olabileceğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Tam tarihi verilme de 1129 (15.12.1716 – 3.12.1717) yılına ait olduğu anlaşılan bir hükmün giriş cümlesi aynen şöyledir:¹⁰² “*Midilli, Molova ve tevabii mukataatı nazırı kıdvetü’l emacid ve’l ayan Ahmet Ağa...*” Burada yer alan dua cümlecisi, ayanlara hitapta kullanılan ifadelerden biridir. Dolayısıyla Midilli nazırları arasında ayan kökenli kişilerin olduğu kesindir. Midilli nazırlarının kimler arasından seçildiklerini tam anlamıyla ortaya koyabilmemiz için, bir sorunun cevabını bulmamız gereklidir: Midilli nazırları acaba sancak beyi görevini mi yürütüyordu? Bu sorunun cevabını aramakla çok uzun bir süre meşgul olduk. Ama en sonunda cevabımızı son derece açık bir şekilde bulduk. Yukarıdaki paragrafta söz edilen belgeyi incelediğimizde iki nokta dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki belgenin tarihi, diğeri ise nazırın ismidir. Buradan hareketle eyalet ve sancak tevcih defterlerine yöneldik. Söz konusu olan tarihte Midilli sancağının Derviş Ağa-zade İbrahim Paşa’nın üzerinde olduğu görülür.¹⁰³ Yani Midilli nazırları, sancağın yöneticisi değildir. Peki, ama nazırlar sancağın yöneticisi değilse görevleri nedir? Niçin Midilli sancağına gönderilen siyasi ve ekonomik içerikli hükümler bunlara hitaben yazılıyordu?

XVII. yüzyıl sonlarından itibaren sancak yöneticileri için çoğu kez “*mutasarrıf*” tabiri kullanıldığı görülür. Bu tabir, sancak yöneticilerinin artık mutasarrıf olarak adlandırıldığı şeklinde algılanmamalıdır. Mutasarrıftan kasıt, tasarruf edendir.¹⁰⁴ Bu durum bir zorunluluktan ortaya çıkmıştır. Zira XVII. yüzyıl sonlarından itibaren sancaklar artık paşalara ve vezir rütbeli paşalara da verilmeye başlanmıştır. Bu paşalar rütbe olarak bey olarak adlandırılmayacağı için, bunlara tasarruf eden anlamına gelen mutasarrıf tabiriyle seslenilmiştir. XVIII. yy başlarından itibaren bu durum daha da sık

¹⁰² C.BH 8965.

¹⁰³ A.RSK 1572, s. 49.

¹⁰⁴ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3–4, XXVIII. cilt, AÜDTCF Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara 1970.s. 369. (bundan sonraki kullanımlarda “*Mütesellimlik...*”)

rastlanır bir hal almıştır. Artık, beylere de mutasarrıf denmeye başlanacaktır.¹⁰⁵ Midilli için de durum böyledir. Eyalet ve sancak tevcih defterlerine göre XVIII. yüzyılda kendisine Midilli sancağı tevcih edilen kişiler, paşa unvanını taşımaktadırlar.¹⁰⁶ Dolayısıyla bunlara “bey” olarak adlandırılmazlar. Bunları ifade etmek için mutasarrıf tabiri kullanılır.

Midilli mutasarrıflarının adaya gitmedikleri; sorumlu oldukları işleri, görevlendirdikleri vekilleri aracılığıyla yürüttükleri gözlemlenir. Üstelik bu olay, sadece Midilli’ye has bir uygulama da değildir. İmparatorluğun birçok yerinde sancaklara gitmeyen mutasarrıf paşalar, kendilerini temsil etmek; oradaki işlerini takip etmek üzere “*mütesellim*” adı verilen vekiller atıyorlardı.¹⁰⁷ Bu demek oluyor ki, Midilli’deki nazırlar da aslında birer mütesellimdir. Aynı kişinin söz konusu olduğu bazı belgelerde “*Midilli nazırı*” olarak hitap edilirken bazılarında “*Midilli mütesellimi*” denmesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir.¹⁰⁸ Nazırlar adanın asıl yöneticileri olmadığına ve Midilli mutasarrıfları tarafından atanıyor olduklarına göre, büyük bir ihtimalle ada ayanı arasından atanıyor olmalıydılar. Zira adaya gitmeyen mutasarrıflar, kendilerine vekil olarak adayı iyi bilen ve otoritesi güçlü olan kişileri seçiyorlardı.

Akla gelen bir başka soru ise, mutasarrıf paşaların Midilli’deki idareyi tamamen nazırların ellerine mi bıraktıklarıdır. Ramazan 1133 (26.6 – 25.7.1721) tarihli, Midilli Mutasarrıfı İsmail Paşa tarafından Midilli nazırı ve kadısına hitaben gönderilen bir belge, bu konuda bize yol gösterebilecek niteliktedir. Bu belgeye göre, Midilli limanına sonradan inşa edilen binalar ve buralardan çıkan inşaat artıklarının limana dökülmesi sebebiyle limanın sığlaşmıştır. Midilli Mutasarrıfı İsmail Paşa, sonradan yapılan binaların yıkılarak, limanın temizlenmesi istenmektedir.¹⁰⁹ Bu belge açık bir şekilde göstermektedir ki, mutasarrıf paşalar, zaman zaman nazırların yönetimlerine müdahalelerde bulunabilmektedir. Yani, nazırlar Midilli mutasarrıflarının kontrolü altındadır.

¹⁰⁵ O. Kılıç, *a.g.e.*, s. 224.

¹⁰⁶ *A.RSK 1551*, s. 64, *A.RSK 1572*, s. 49,...vb.

¹⁰⁷ Y. Özkaya, *Mütesellimlik...* s. 378.

¹⁰⁸ Krş: *C.BH 7736* “Midillü Mütesellimi Halil Ağa...”, *C.BH 4419* “Midillü nazırı olup, kalyon inşasına memur Halil Ağa...”

¹⁰⁹ *C.BH. 8967*

Midilli sancağı mutasarrıflarının adaya gelmediklerini söylemiştik. Peki, ama bunlar nerede ikamet ediyorlardı? Bu sorunun cevabını belgelerde bulamadık. Ancak, yüzyılın ortalarında adayı ziyaret eden seyyahlardan biri olan Van Egmont, Midilli paşasının kendisine tahsis edilmiş geniş arazilerinin bulunduğu İzmir’de oturduğunu dile getirmektedir.¹¹⁰

Son olarak değinmek istediğimiz konu, XVIII. yy’da Midilli nazırlarının, savaş zamanlarında tıpkı sancak beylerinin yaptıkları gibi, adaya ait gemilerin başında sefere katılıp katılmadıklarıdır. Elimizdeki belgeler, bu konuda kesin bir hükme varmamıza izin vermiyor. Ancak 7 Za. 1150 (26.2.1738) tarihli bir belgede Özi Kalesi’ne hazine irsali görevinin Midilli Nazırı el-Hac Hüseyin Efendi’ye verildiği belirtilmektedir. Buradan hareketle denilebilir ki, Midilli nazırları çeşitli görevler sebebiyle ada dışına çıkabilmekteydiler.¹¹¹

Mutasarrıflar:¹¹²

Divane Mehmet Paşazade Ahmet Paşa (1716 / C.BH 4960)

İsmail Paşa (1720 / C.BH 8967)

Derviş Ağa-zade İbrahim Paşa (1734./ A.RSK 1572, s.49)

Mustafa Paşa (1738 / A.RSK 1572, s.49)

Abdülkadir Paşa: (1738 / A.RSK 1572, s.49)

Ahmet Paşa (1780 / C.BH 9462)

Nazırlar:¹¹³

Ali Ağa (1696 / İE.ADL. 378)

Seyyid Ömer Ağa (1711 / C.BH. 3304)

El-Hac İbrahim (1733 / C.BH 4753)

El-Hac Hasan Ağa (1762 / C.EV. 22380)

Ali Ağa (1764 / C.BH. 12417)

Hacı İsmail Ağa (1772 / C.AS 37722)

Süleyman Ağa (1784 / C.BH 11424)

¹¹⁰ J. Aegidius Van Egmont, John Heyman, *Travels Through Part of Europe, Asia Minor, The Islands of the Archipelago, Syria, Palestine, Egypt and Mount Sinai*, Vol. I, Printed for L. Davis and C. Reymers, London 1757. s. 161.

¹¹¹ C.AS. 45276.

¹¹² Midilli Mutasarrıflarından tespit edebildiklerimizdir. Parantez içerisinde ilk yazılan sayılar tarihi, slayş (/) işaretinden sonra yazılanlar kaynağı göstermektedir.

¹¹³ Midilli Nazırlarından tespit edebildiklerimizdir. Parantez içerisinde ilk yazılan sayılar tarihi, slayş (/) işaretinden sonra yazılanlar kaynağı göstermektedir.

Osman Ağa (1784/ C.BH 7871)
 Ahmet Ağa (1785 / C.BH. 12078)
 Osman Ağa (1785 / C.BH. 5201)
 Süleyman Efendi (1786 / C.BH 11929)
 Ömer Ağa (1787 / C.BLD 7111)
 Süleyman Ağa (1792 / C.BH 9020)
 Mehmet Sadık Ağa (1793 / C.BH 11594)
 Hacı İsmail Ağa (1795 / C.BH 7013)

3 - Kadılar:

Kadı, kişiler arasında meydana gelen dava ve anlaşmazlıkları yasalar doğrultusunda çözen kişilere Osmanlı'da verilen addır.¹¹⁴ Ama kadıların görevleri günümüzdeki hâkimlerden çok daha genişti. Kaza idaresinin başı olan kadılar, devlet merkezinin halkla, halkın devlet merkeziyle olan ilişkilerinde kilit bir noktada bulunuyordu. Merkezden gönderilen her tür emir bunlar vasıtasıyla halka iletiliyordu. Bunun yanında noterlik ve belediye işleri de kadıların sorumluluğunda olan meselelerdi.¹¹⁵

XVIII. yüzyıl Midilli'sinde üç kaza merkezi bulunuyordu. Bunlar: Midilli, Molova ve Kalonya'dır. Bunun yanında bazı büyük köylerde, kaza kadısı tarafından görevlendirilen naipler görev yapmaktaydı. Seyyah Pococke, Midilli ve Molova'da yargı görevi için birer kadı bulunduğunu belirtmektedir.¹¹⁶ O, kadılar hakkında bilgi verirken Kalonya'yı adeta yok saymaktadır. Bunun sebebi belki de Kalonya nüfusunun neredeyse tamamının gayrimüslimlerden oluşuyor olmasıdır. Kadılık, İslamî bir kurum olduğuna göre, Kalonya'da kadı olamaz diye düşünmüş olmalıdır. Ancak ahkâm kayıtlarında yer alan hükümler açık bir şekilde göstermektedir ki, Kalonya'da kadı vardır. Zaten kadılık müessesesi, kaza teşkilatının ayrılmaz bir parçasıdır. Bir kazada kadı olması için orada Müslüman olup olmaması önemli değildir. Çünkü kadı, kazadaki Osmanlı egemenliğinin sembolüdür.¹¹⁷

¹¹⁴ Hasan Tahsin Fendoğlu, "Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı", *Osmanlı*, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1999, s.453.

¹¹⁵ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı*, c. IV, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1999, s. 86.

¹¹⁶ Richard Pococke, *A Description of the East, and Some Other Countries*, Vol. II, Part II, Printed by W. Bowyer, London 1745, s. 21.

¹¹⁷ N. Göyünç, *a.g.m.*, s. 86.

Kalonya'nın en geniş sınırlara sahip kaza olması ve nüfusun dağınıklığı, reayanın mahkemelere ulaşmasını zorlaştırıyordu. Kaza merkezine uzak köylerde yaşayanlar bu durumdan rahatsız oluyor; rahatsızlıklarını zaman zaman da dile getiriyorlardı. Nitekim Evail-i Cemaziyülevvel 1177 (7.11 – 16.11.1763) tarihli bir ahkâm kaydında bunun çok güzel bir örneği vardır. Kalonya kazası naibine gönderilen bu hükme göre: Kalonya kazası karyelerinden bazılarının Müslüman ve zımmi reayası gelerek, mahkemenin kendilerine çok uzak olduğunu bildirip yakınlarına bir mahkeme açılmasını talep etmişlerdir. Devlet, bu taleplerini değerlendirmiş, yeni bir kadı görevlendirmese de Kalonya'da bulunan naiblerin sık sık köyleri gezip geçici mahkeme tesis etmelerini istemiştir.¹¹⁸

Osmanlı sisteminde, gayrimüslimlerin kendi aralarındaki davalara karışılmayıp, eskiden beri kullana geldikleri kendi adalet sistemleri içerisinde sorunlarını çözmeleri sağlanmaktaydı. Ama yine de gayrimüslimlerin kadıya başvurma ve davalarını kadı aracılığıyla çözme serbestiyetleri vardı. Osmanlı Devleti'nde yargının doğrudan doğruya merkeze bağlı ve ehl-i örfün nüfuzu dışında olması, daha adil ve güvenilir bir yargılama sürecini beraberinde getirmekteydi.¹¹⁹ Bunun yanı sıra, kadıların emri altındaki kolluk kuvvetleri vasıtasıyla mahkeme sonuçlarını uygulatabilmeleri çok daha kolaydı. İşte bu sebeplerin etkisiyledir ki kadılık kurumu, gayrimüslimler tarafından da benimsenen bir merci haline gelmişti. Ancak yine de zaman zaman kadıların görevlerini kötüye kullanma durumlarıyla da karşılaşılıyordu. Midilli'de de bu tür olayların mevcut olduğu görülüyor.

Evasıt-ı Rebi'ülevvel 1160 (23.3 – 1.4.1747) tarihinde Midilli kadısına gönderilen bir hükümde, Midilli kazasında sakin bir grup zımmının, alacaklarının tahsili için mahkemeye başvurduklarında Midilli naibinin bu paranın “*onda birini almak şartıyla tahsil ederim*” diyerek kanunlara aykırı davrandığı anlaşılmaktadır. Bu tür hareketlerden uzak durulması konusunda kadıya kesin bir uyarı ile bu hüküm sona ermektedir.¹²⁰

¹¹⁸ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 4, s. 145.

¹¹⁹ H. T. Fendoğlu, *a.g.m.*, s. 454.

¹²⁰ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 1, s. 76.

Cezayir Ahkâm Defterleri'ni incelediğimizde bazı naiplerin, ellerindeki yetkiyi kullanarak halkın mülk arazi ve binalarına el koyduklarına da rastlamaktayız. Özellikle gayrimüslimlerin yoğunlukta olduğu adalarda, bu tür suçlamalar yöneltilen naipler, kendilerine iftira atıldığını söyleyerek işin içinden sıyrılmaya çalışıyorlardı. Buna dayanak olarak da kendisinin Müslüman, şikâyetçilerin ise gayrimüslim olmasını göstermekteydiler.¹²¹ Bu tür şikâyetlere Müslüman nüfusun diğer Ege Adaları'na göre bir hayli yüksek olduğu Midilli adasında da rastlanmaktadır ve üstelik şikâyet edenler sadece gayrimüslimler değildir. Evahir-i Şa'ban 1167 (12 – 21.06.1754) tarihli bir ahkâm kaydına göre: Midilli kazasının Müslüman ve zımmi reayası, naiblerin atanmış oldukları mahalde oturmaları gerekirken, bunların naiblerinin yerinde durmayıp, köy köy dolaşarak ahalinin elindeki evlerine el koyduğuna, haksız yere ve haksız oranlarda ahalden para talep ettiğine dair şikâyetlerde bulunmuşlardır. Sonuçta, Midilli kadısının söz konusu olayı araştırması ve bu tür olaylara engel olması emredilmiştir.¹²² Burada söz konusu olan naib, Midilli kadısı tarafından atanmış, onun yardımcılarında biri olmalıdır. Zira bu hüküm Midilli kadısına hitaben yazılmıştır. Eğer böyle olmasaydı, kadılar merkeze, yani kazaskere bağlı oldukları için kazaskere gönderilmesi gerekirdi.

XVIII. yy. Midilli'sinde Kadıların, diğer devlet görevlileri ile birlikte hareket ederek bazı yolsuzluklar içerisine girdikleri de gözlemlenmektedir. Nitekim Evahir-i Rebi'ülevvel 1160 (1 – 10.4.1749) tarihli ve Midilli kadısına gönderilen bir hükümde Midilli kalesi dizdarının kürek tımarı köylerinin ahalisinden bazıları, ödemeleri gereken vergilerini tamamen ve muntazam olarak miri zabitlerine ödemiş olmalarına rağmen, Midilli naibi, nazırın bazı adamları ve bazı yeniçerilerin bu köylere gelerek vergi adı altında fazladan para toplamak istediklerinden şikâyetçi oldukları anlaşılıyor.¹²³ Burada ilgi çeken asıl nokta, naibin olaya karışan taraflardan sadece biri olmasına rağmen gönderilen hükümde diğer görevlilere bir atıf olmamasıdır. Hükümden anlaşıldığı kadarıyla sadece kadı uyarılmıştır. Aslında bu son derece mantıklı bir durumdur. Öyle ya öncelikle bu tür olaylara mani olması gereken kişi olarak kadı kendine çeki düzen vermelidir. O düzgün olduktan sonra, diğer görevlilerin yasa dışı hareketlerini engelleme yetkisi ve gücü zaten kendisinde vardır.

¹²¹ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 1, s. 89, A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 2, s.198, A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 2, s.211, A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 5, s. 56,...vb.

¹²² A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 2, s. 100.

¹²³ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 1, s. 77.

4 - Voyvodalar

Midilli adasının idari yapılanması konusunda değinmemiz gereken bir başka yönetici gurubunu *voyvodalar* oluşturmaktadır. Evahir-i Cemaziyelevvel 1212 (9 – 19.11.1797) tarihli bir hüküm, “*Midilli, Molova ve Kalonya Naiblerine, Midilli Nazırına, Molova ve Kalonya Voyvodalarına hüküm ki*” şeklindeki bir hitap cümlesiyle başlamaktadır.¹²⁴ Bu cümleden hareketle, Midilli’de iki tane voyvoda olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunlardan biri Molova voyvodası, diğeri ise Kalonya voyvodasıdır.

XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Midilli’yi bizzat gezen Seyyah Richard Pococke, bu sıralarda Midilli ve Molova şehirlerinin her ikisinin birden kendi müsellimleri tarafından yönetildiği bilgisini vermektedir.¹²⁵ Onun *müsellim* olarak belirttiği görevlilerden biri Midilli nazırı, diğeri ise Molova voyvodası olmalıdır. Zira hem nazır, hem de voyvoda kavramı, müsellim olarak da ifade edilebilmektedir. Pococke’un Kalonya voyvodasından hiç bahsetmemesinin iki açıklaması olabilir. Ya Kalonya voyvodasından habersizdi; ya da Kalonya’da böyle bir görevli henüz bulunmamaktaydı. Seyyahın kadılardan bahsederken tıpkı Kalonya voyvodasında olduğu gibi, Kalonya kadısından da bahsetmemiş olması, son derece düşündürücüdür. Kanaatimizce seyyah, adanın sadece kıyı kesimlerini gezmiş, iç kesimleri hakkındaki bilgileri -ki Kalonya adanın iç kesimlerindedir- etraftan duydukları bağlamında not etmiştir.

Osmanlı Devleti’nin merkez hazinesi XVII. yy’dan itibaren, şiddetli bir para sıkıntısı yaşamaya başlamıştı. Yaşanan bu para sıkıntısını aşmak için, bazı sancak veya kazaların arazileri has haline getirilerek, buralara sancak beyi yetkisinde görevliler atanmıştır. Voyvoda adı verilen bu görevliler, Tanzimat’a kadar varlıklarını devam ettireceklerdir.¹²⁶ Sözü nü ettiğimiz voyvodalar, Boğdan ve Eflâk’ın yöneticileri olan voyvodalardan yapı olarak farklıdır. Boğdan ve Eflâk voyvodaları yarı bağımsız bir hükümdar statüsündeyken; Konumuz olan voyvodalar ise serbest tımar tasarruf edenlerin vergi tahsilâtını yapan kişiler olup, köylerde dirlik sahibi adına düzeni de

¹²⁴ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 10, s. 90.

¹²⁵ R. Pococke, *a.g.e.*, s. 21.

¹²⁶ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790 – 1840)*, TTK Yay. Ankara 1995, s. 197;

sağlamakla görevliyidiler.¹²⁷ Bu serbest tımarlar padişah, sadrazam, vezirler, beylerbeyi, kaptan paşa ya da sancakbeyi hasları gibi üst düzey devlet görevlilerinin dirliklerine tayin olunuyorlardı. Nitekim Midilli’de mevcut olan iki voyvodanın da adadaki padişah haslarını idare etmek için atandıkları görülmektedir.¹²⁸ Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, Midilli Sancağı’ndaki padişah hasları ikiye ayrılarak Molova ve Kalonya kazalarına merkezi hazine idarecilerince atanan voyvodalar kontrolüne bırakılmıştır. Bu şekilde tayin edilen voyvodaların idaresini üstlendikleri yerlere sancak beyleri veya mutasarrıflar müdahale edemezler ve buralardan vergi alamazlardı. Çünkü bu voyvodalar, bölgelerinin idari ve mali tek sorumlularıydılar.

Voyvodaların sorumlu oldukları dirlik arazisinde vergileri toplamak dışında, idari görevlerinin de olduğuna güzel bir örnek Evahir-i Rebi’ülevvel 1161 (20 – 29.3.1748) tarihli bir ahkâm kaydında karşımıza çıkmaktadır. Bu belgeye göre, Molova kazası sakinlerinden bir zımminin cariyelerinden biri Müslüman olmuştur. Bir Müslüman, zımmiye hizmet edemeyeceği için bu cariyenin İstanbul’da Müslüman birine cariyeye olarak verilmesi söz konusudur.¹²⁹ Bu belgenin ilgi çeken noktası Molova naibi ve yeniçeri zabiti yanında Molova voyvodasına da hitaben gönderilmiş olmasıdır. Yani bu hükmün uygulanmasında voyvoda da sorumludur. Evahir-i Muharrem 1212 (15 – 25.7.1797) tarihini taşıyan bir başka hükümde ise.¹³⁰ Cezayirli Hacı Mustafa, Kalyoncu Mehmet Ağa, Vahi Oğlu Mehmet Ağa, Suyolcu Mustafa ve Ali Köse adlı kişiler ayanlık sevdasıyla ahaliye zulm ve teaddi yapmaktadırlar. Molova kadısı, Nazır ve Molova voyvodasından, adı geçen kişilerin halk üzerindeki zulümlerine derhal son verilmesi; bu kişilerin uyarılıp takip edilmesi isteniyor. Eğer ayanlık sevdasından vazgeçmezler ise merkeze haber verilmesi emrediliyor. Bu belgeden voyvodaların askeri güce de sahip oldukları sonucunu çok rahat bir şekilde çıkarabiliriz.

5 - Kocabaşlar

Osmanlı Devleti’nde XVII. yy sonlarından itibaren taşranın yükselişe geçtiği bir süreç yaşanmıştır. Bu süreçte *ayan* adı verilen yeni güç odakları ortaya çıkacaktır.

¹²⁷ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, İmge Yay., Ankara 1985, s. 200 – 201.

¹²⁸ *TT. d. 803*, s. 20.

¹²⁹ *A.DVNS.AHK.CZRK.* nu: 1, s. 89.

¹³⁰ *A.DVNS.AHK.CZRK.* nu: 10, s. 56.

Ayanlar, Müslüman toplum içerisinde bir bölgenin ileri gelen kişileridir.¹³¹ Taşranın yükselişi sadece Müslüman reayayı etkilememiş; gayrimüslimler arasından da *kocabaşı* tabir olunan bir zümre sivrilmiştir. Kocabaşılar gayrimüslim ileri gelenleridir ve ayanların gayrimüslim reaya arasındaki karşılığıdır.¹³² Aslında hem ayanlık hem de kocabaşılık, Osmanlı Devleti içerisinde çok eski dönemlerden beri mevcuttu. Osmanlı klasik döneminde nüfuzları, bulundukları yerleşim merkezinin dışına taşmayan ayanlar, yaşanan mali sıkıntılar sonucunda devreye sokulan iltizam ve malikâne sistemlerinin etkisiyle güçlerini artırmışlardı. Çünkü devlet, acil para ihtiyacını karşılayabilmek için, bazı bölgelerin vergi gelirlerini alınacak toplu bir meblağ karşılığında özelleştirme yoluna başvurmuştu. İltizam ve malikâneleri alanlar ise ya üst düzey devlet adamları ya da o bölgenin ayanları oluyordu.¹³³ İltizam ya da malikâneleri alanlar üst düzey devlet adamları bile olsa, yine de bu durum ayanların güçlenmesini sağlıyordu. Zira bu kişiler görev yerlerini terk edemedikleri için, çoğu zaman bölgeyi iyi bilen kişiler vasıtasıyla işleri yürütme yoluna gidiyorlardı. Kolayca tahmin edilebileceği gibi, bu işler için en uygun kişiler ayanlardı.¹³⁴

Ayanların güçlenmesine sebep olan süreç, gayrimüslim tebaanın yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, kocabaşılarda güçlenmesi şeklinde kendini göstermiştir. Merkezi otoritenin zayıfladığı bu dönemde, cizyenin maktu olarak toplanmaya başlanması da kocabaşılarda güçlenmesinde önemli bir role sahiptir. Zira kocabaşılar sadece cizyeleri toplamakla kalmıyor; aynı zamanda toplanacak cizyenin miktarının belirlenmesinde de etkin bir rol oynuyorlardı.¹³⁵ *Demogerontes, opitropes, proestotes, arhontes* gibi çeşitli şekillerde ifade edilen kocabaşılarda vergi toplama görevlerini somutlaştırmak açısından bir örnek vermek gerekirse, donanmanın Akdeniz'e açıldığı zamanlarda kaptan paşaya verilmesi adet olan paranın Midilli ceziresi kocabaşıları aracılığıyla toplanarak kaptan

¹³¹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, TTK Yay. Ankara 1994, s. 19.

¹³² Gilles Veinstein, "Balkan Eyaletleri (1606 – 1774)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. I, ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, Say Yay. İstanbul 1991, s. 400.

¹³³ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi'nde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yay. İstanbul 2003, s. 24 – 25.

¹³⁴ Ayanlık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*; Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihi'nde Ayanlık Dönemi", *Osmanlı*, c. VI, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, s. 174 – 180; Bruce McGovan, "The Age of the Ayans 1699 – 1812", *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300 – 1914*, ed. Halil İnalcık – Donald Quataert, Harvard Uni. Pres, Cambridge 1994, s. 637 – 758.

¹³⁵ Özcan Mert, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, TTK. Yay, Ankara 1995, s. 402.

paşaya ulaştırıldığı yönünde bilgi içeren 19 Rebi'ülâhır 1190 (6.6.1776) tarihli bir Hatt-ı Hümayun Tasnifi belgesini gösterebiliriz.¹³⁶

15 Şa'ban 1208 (17.3.1794) tarihinde Midilli Kadısı Mustafa Efendi tarafından tutulan ve donanma-yı hümayun kalyonları için istenen kalyoncu neferatını gösteren bir listede gayrimüslim kalyoncu neferatları da vardır ve belgenin bu kısmı kocabaşılar tarafından hazırlanmıştır. Üstelik kocabaşılar, kalyoncu yazılan bu kişilerin çağrıldıkları anda eksiksiz bir şekilde donanmaya katılacaklarını dile getiriyor ve hatta listedekilere kefil oluyordu.¹³⁷ Bu belge kocabaşılardan resmi bir nitelik taşıdıklarını ve devletle gayrimüslim tebaa arasında önemli bir yer işgal ettiklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yine aynı belgede kocabaşılardan isimleri ve mühürleri bulunmaktadır. Bu isim ve mühürlerden hareketle, Midilli'deki kocabaşı sayısını tespit etmemiz de mümkün oldu. Bu belgeden anladığımız kadarıyla Midilli kazasında 5, Molova kazasında 3, Kalonya kazasında 4, toplamda 12 kocabaşı bulunmaktaydı.

Gayrimüslimlerin, din değiştirip Müslüman olmadan gelebilecekleri en üst mevkiler herhalde kocabaşılık ve tercümanlık olsa gerektir. Kocabaşılık o kadar önemli bir pozisyondu ki, bazı kimseler kocabaşı olabilmek için her yola başvurabilmekteydiler. Evail-i Zilka'de 1213 (7 – 16.4.1799) tarihli Molova kazası naibine gönderilen bir hükümde, Molova'ya tabi bir köyün zımmi ahalisi, aynı köy sakinlerinden kocabaşılık sevdasında olan Posaf ve Dimitri adlı zımmilerin kendilerine zulm ve teaddi uyguladıklarını belirtip, bunlara mani olunmasını istiyorlardı.¹³⁸

Kocabaşılardan usulsüz hareketlerde bulunmaları ve halka zulmetmeleri de zaman zaman karşılaşılan durumlardı. Bu bağlamda meydana gelen bir olaya Evahir-i Rebi'ülevvel 1177 (28.9 – 7.10.1763) tarihli bir ahkam kaydında rastladık.¹³⁹ Molova kazası naibine yazılan bu hükümde Molova kazası reayasından bazı zımmiler ve bir kocabaşının bazı kocabaşılar ve zımmilerden şikâyetçi oldukları görülmektedir. Buna göre, Kocabaşı Yorgi, Yorgaki ve etrafındaki başka bazı zımmiler halk üzerinde baskı kurup haksız bir şekilde vergi adı altında fazladan para toplamaktadırlar. Kocabaşılardan cezalandırılması yönünde bir hüküm ile kayıt sona ermektedir. Bu belgeyi dikkatli bir

¹³⁶ HAT 179 – 7977C.

¹³⁷ C.BH 9682

¹³⁸ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 10, s. 168.

¹³⁹ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 4, s. 138.

şekilde incelediğimizde iki nokta dikkatleri çekmektedir. Bunlardan ilki, şikâyetçiler arasında bir kocabaşının da olması; diğeri ise kocabaşların cezalandırılması yönünde kesin bir hükme varılmasıdır. Şikâyetçiler arasında bir kocabaşının da olması, eşit statülerinden dolayı diğerkocabaşlara herhangi bir yaptırım gücünün olmamasından kaynaklanabilir.

II. BÖLÜM: (NÜFUS; YERLEŞİM VE SOSYAL HAYAT)

A - NÜFUS

1 - Nüfusun Genel Seyri

Osmanlı Devleti'nin nüfus verilerini elde edebilmek için, tapu tahrir defterlerini ve maliyeden müdevver defterleri kullanmak gereklidir. Mali amaçlarla tutulan bu defterlerden hane sayıları bazında nüfus verilerine ulaşılır. Hane reisleri vergi vermekle yükümlü kişilerdir. Onların vergiden muaf olan aile üyeleri ise haneyi oluşturmaktadır. Hanelerde kaç kişinin yaşadığını bilemediğimiz için, kesin nüfus rakamlarına ulaşmamız mümkün değildir. Hanelerden yola çıkılarak nüfus hesaplanırken kullanılan yöntem temelde hep aynıdır. Haneye belirli bir rakam değeri yüklenir ve bu rakam ile hane sayısı çarpılır. Bu işlem sonrasında ortaya çıkan sayı, nüfus olarak kabul edilir. Üzerinde anlaşılamayan konu, haneye yüklenecek sayısal değerin ne olacağıdır. Bize göre, nüfus hesaplamalarında kullanılacak bu kat sayının, incelenen zaman dilimine ve coğrafyaya göre değişmesi gerekmektedir. Doğurganlık oranı her coğrafyada aynı olmadığı gibi, zaman içerisinde de değişiklikler gösterebilir. Bu konuların aydınlatılabilmesinde seyahatnamelerin bir hayli faydalı olabileceği kanaatini taşımaktayız. Zira bazı seyyahların aile ve toplum yapısı üzerinde de dikkatli gözlemleri olduğu unutulmamalıdır.

Elimizdeki veriler incelendiğinde, Midilli Adası'nın Osmanlılar tarafından fethedilmesinden itibaren nüfusun sakin, fakat kendinden emin adımlarla artarak, XVII. yy. başlarında iki katına çıktığını görmekteyiz. Adadaki Müslümanların genel nüfus içerisindeki payları da hemen hemen aynı süreci izlemiş ve XVII. yy. başlarında %13'lük bir orana ulaşmıştır. 1488 yılında bu oran %7 civarındaydı.¹⁴⁰ Celali İsyanları sırasında ve sonrasında Anadolu'dan yapılan göçler bu artışta önemli bir role sahiptir.

XVII. yüzyıl, ada nüfusundaki düzenli artışın yerini gerilemeye bıraktığı bir asır olacaktır. Machiel Kiel'a göre, bunun sebebi kötü hava koşullarına bağlı ürün yetmezliği ve artan korsanlık faaliyetleridir.¹⁴¹ Aynı dönemde Anadolu'da yaşanan kuraklık, çekirge baskınları ve asayişsizlik hatırlanacak olursa, Anadolu'ya çok yakın bir pozisyona sahip olan bu adanın, aynı ya da benzer olumsuzluklarla karşılaşmış

¹⁴⁰ M. Kiel, *a.g.m.* s. 57.

¹⁴¹ Aynı Kaynak, s. 57.

olması kuvvetle muhtemeldir. Biz nüfusun azalmasının en önemli sebebi olarak kuraklık ve çekirge baskınlarını görmekteyiz. 1671 tahririnde harap oldukları ve meskun yer olmaktan çıktıkları belirtilen 70'e yakın karye ve mezrayı gösteren bir liste yer almaktadır.¹⁴² Bu listede yer alan ve konumlarını tespit edebildiğimiz karyelerin çok büyük bir kısmı, ovalık ve dolayısıyla da hububat tarımına elverişli arazilerde bulunmaktaydı. Hububat tarımında yaşanan sıkıntılar bu köylerin boşalmasıyla sonuçlanmış olmalıdır. Nitekim adadaki hububata dayalı tarımın yerini zeytinciliğe ve dolayısıyla da zeytinyağına bırakmış olması da bu düşüncelerimizi destekler niteliktedir. Hububat üretiminde darbe yemiş olan Midilli köylüleri, yeni bir arayışa girmiş ve alternatifi zeytinyağında bulmuş olmalıdır.

XVII. yy. sadece ada nüfusundaki azalmayla dikkati çekmez. Dikkat çeken bir başka nokta, genel nüfus içerisindeki Müslüman nüfus oranında meydana gelen ciddi yükseliştir. Öyle zannediyoruz ki bu durumun altında yatan sebep de yukarıda bahsettiğimiz hububat tarımında meydana gelen sıkıntılardır. Ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalan gayrimüslim halk, İslam'daki yardımlaşma geleneğinden çok etkilenmiş olmalıdır. Elbette ki adada faaliyet gösteren Bektaşî tekke ve zaviyelerinin bu noktada çok büyük bir rolleri vardır. Zira İslam'ın yumuşak bir yorumunu benimseyen, tekke ve zaviyelerinin kapılarını din ayrımı yapmaksızın herkese açarak yardımlaşmanın çok güzel örneklerini ortaya koyan Bektaşîler, oldukça sempati uyandırmış olmalıdır.

XVII. yy'ın sonlarından itibaren Midilli nüfusu, tekrar artmaya başlamıştır. Zeytinyağı ile birlikte gelen refah ortamı, XVIII. yy başlarında 40.000 civarında olan nüfusun, yüzyıl sonunda 60.000'lere dayanmasında en önemli etken olsa gerektir.

XVIII. yy'da Midilli Adası'nda, iki ana etnik topluluk olduğu görülmektedir. Bunlar Türkler ve Rumlardır. En fazla nüfusa sahip olanlar Rumlardır. Onları Türkler takip etmektedir. Ayrıca adada az sayıda, Frenk olarak adlandırılan İtalyan kökenli Katolik Latin unsurlar ve sayıları Frenklerden de az olan Yahudiler bulunmaktaydı.¹⁴³

¹⁴² Bkz. TT. d. 803, s. 621 – 629.

¹⁴³ James Dallaway, *Constantinople Ancient and Modern, Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad*, Printed by. T. Bensley, London 1797, s. 316.

Adayı bizzat gezip gören Dallaway, Midilli'yi Osmanlı yönetiminin altında Türklerin en kalabalık olduğu ada olarak belirtmektedir.¹⁴⁴ XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Midilli adasına uğrayan Polonyalı Edward Raczynski de üzerinde 200 köy ve çiftlik bulunan adanın nüfusunun 50.000'ni bulduğunu belirtmektedir. Ancak Raczynski, bu rakamları istatistik sonuçlarına göre vermemektedir. Kendisinin de ifade ettiği gibi, bu bilgileri kendisine yeniçeri ağası vermiştir.¹⁴⁵ Raczynski'nin yeniçeri ağasını tarif ederken kullandığı ifadelere bakacak olursak bu rakamların ne kadar güvenilir olabileceği konusunda tereddüde düşmemek elde değildir.

Bir başka seyyahımız olan Randoloph, adanın ahalisinin az olmakla birlikte adada 10.000 Türk ve 20.000 kadar Rum'un yaşadığını bildirmektedir.¹⁴⁶ Elimizdeki veriler göstermektedir ki, Türk nüfus hiçbir zaman Rum nüfusun yarısına ulaşamamıştır. Randolph'u hataya düşüren şey, kırsal kesime inmemiş; adanın iç kesimlerini görmemiş olmasıdır. Randolph, adadaki önemli yerleşim merkezlerini – ki Türkler genellikle buralarda yaşamaktadır – görmüş ve buralardan edindiği izlenimlerle eserini kaleme almıştır.

Tablo 2. 1: Midilli'deki Harap Olmuş Karyeler ve Arazilerinin Kullanımı

Köy	Hasılat	Dahil Edildiği Köy
Midilli		
Kalo	5200	Bakla ve Afalaonya
Vadiye	12000	Tekfur
Aya Andoni	2500	Tekfur
Uskotni	1414	Tekfur
Polunolo	2300	Tekfur
Köreke		
Tukala	6867	Sarı ilçe
Fersenik	469	Mistegna, Komi, Balçık Hisar
Perganiye	1033	Mistegna
Potlovi	4000	-----
Eskalato	5800	-----
Kapçado	3914	Balya
Kolamado	4000	Kabye
Kola	2846	Kabye
Latifale	10000	Kalamado
Latroado	3500	-----

¹⁴⁴ J. Dallaway, a.g.e., s. 317.

¹⁴⁵ Edward Raczynski, *1814 de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, Çev. Kemal Turan, İstanbul 1980, s.100-101.

¹⁴⁶ Bernard Randolph, *Ege Takımadaları – Arşipelago*, Çev. Ümit Koçer, İstanbul, 1998, s. 42 ve 44.

Şamo	1200	Peyki
Pelanayo	604	-----
Maşka	500	-----
Kelemye		
Seronde	3500	Pinaz
Edkali	3600	Ahiz
Selate	500	Ahiz
Makomane	4400	Ahiz
Pergo	2371	-----
Petrobükü	2100	Ertebi
Lakadonya	1400	Mermalo
Alumiye	1233	Ekarisi
Perlo	3000	Mesagüre
Patomiye	270	Uskoplo
Matmadaro	2773	Mesagüre
Hafanikolodi	3850	Mesagüre
Estiro Nikodi	2600	Mesagüre
Fesleke		
Halopara	2000	-----
Tika	5905	Virşe
Modamos	5000	Virşe
Ayomani	900	Lotroz
Kapi	9200	Ahzor
Lapastiye	151	Virşe
Ronikale	2940	Virşe
Podkalasi	4360	Ahzor
Demandezi	9000	Ahzor
Palyasod	800	Virşe
Vetire	130	Ahzor
Todoparya	9000	-----
Makri	8216	Vasilika
Kalonya		
Hisar-ı Kalonya	14841	Aya Kozme
Ayoandi	1863	Afrone
Dehalipado	1120	Kalmaado
Pedi	1429	Kalimdado
Malya	1187	İstipsi
Peryalde	3890	Erniye
Eftade	3525	Papyane
Dolomiye	3538	Milye
Vasiye ve Sado	2507	Komi
Kodçiye	387	Kalapado
Mezra-i Kavancane	900	Aya Peraskevi
Mezra-i Feşa	447	Aya Kozme
Molova		
Halamo	10000	Uskudaro ve Kahronde
Herse		
Mozomiye	7317	Ağra

Levado	2600	Meşotopo
Aytola	3660	Telvine
Peroşoto	800	-----
Mavredoş	18797	Herse
Aya Dimitri	4023	Herse
Hafgiri	4916	Herse
Zemomişe	10059	Ağra
Malyonere	8243	Meşotopo
Megalaya	1160	Herse
Podlo	331	Herse

2 - Nüfusun Dağılımı

XVIII. yy'da Midilli'nin batı ve orta kısımlarında, nüfusun seyrek olduğu görülmektedir. Yüzyılın sonlarında adaya gelen Seyyah Olivier, Molova ve Midilli'nin verimli ovalara sahip olduğunu, Türklerin büyük bir kısmının bu verimli bölgelerde oturduklarını, buna karşın Kaloni Limanı kesiminin az nüfuslu ve verimsiz olduğunu dile getirmiştir.¹⁴⁷ Ada hakkında vermiş olduğu geniş bilgiler ve adanın iç kesimlerini gezen ender seyyahlardan biri olmasıyla dikkat çeken Pococke da bu durumu tam anlamıyla desteklemektedir.¹⁴⁸

Adayı bizzat gezip gören Wilhelm Wittman, XVIII. yy'da ada nüfusunun takriben yarısının Midilli, Molova ve Kalonya kasabalarında yaşadığını ve Midilli kasabasının takriben 2.000 haneden meydana gelip nüfusunun 10.000'e yakın olduğunu iddia etmektedir.¹⁴⁹ Gerçekte ise XVIII. yy. başlarında bu kasabada 520 Müslüman hane ve 781 Gayrimüslim hane bulunmaktaydı.¹⁵⁰ Toplam hane sayısı 1281 olduğuna göre, Midilli kasabasının nüfusu 6000 civarında olmalıdır. Müslüman nüfusun oranı ise %40'ı bulmaktadır. Wittman'ın ada nüfusunun takriben yarısının Midilli, Molova ve Kalonya kasabalarında oturduğuna dair tespitleri de gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Tahrir defterlerinden anladığımız kadarıyla, bu üç kasaba ada nüfusunun %25 - %30'unu barındırmaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁷ Antonie Olivier, *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, İstanbul 2007, s. 96.

¹⁴⁸ R. Pococke, *a.g.e.*, s. 18 – 21.

¹⁴⁹ Wilhelm Wittman, *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria and Across the Desert into Egypt during the years 1799, 1800 and 1801 in Company with the Turkish Army and the British Military Mission*, Philadelphia Published: United States-Pennsylvania-Philadelphia. s. 456.

¹⁵⁰ M. Kiel, *a.g.m.*, s. 56.

¹⁵¹ *TT. d. 803.*

Molova'da 1521'de sadece 6 Müslüman hanesine karşın 437 Hristiyan hanesi bulunmaktaydı.¹⁵² 1671 tahririnde Molova'nın 150 Müslüman ve 27 gayrimüslim hanesine sahip olduğu görülmektedir.¹⁵³ 1740'larda adada bulunan Pococke, Molova'yı "*Türk kasabası*" olarak tanımlamış; Molova'da Hristiyanların üç kiliseye sahip olduklarını ve Hristiyan nüfusun 200'den fazla olmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁴ Kalonya'da Türk nüfus, diğer kaza merkezlerine oranla bir hayli azdır. Kalonya'daki Türkler, Adaklı Mahallesi'nde oturmaktaydılar.¹⁵⁵

Kırsal alanda Türk nüfus oldukça azdır. Köyler arasında Türklerin çoğunlukta oldukları yerler Midilli Nahiyesi'ne bağlı Lotra; Kelemye Nahiyesi'ne bağlı Labeti; Köreke Nahiyesi'ne bağlı Balçık Hisar, Medesnek, Vasiyelapato, Sivastiri, Komi, Lafikade; Molova Nahiyesi'ne bağlı Likone köyleridir.¹⁵⁶ Bu köylerden Lotra, Balçık Hisar, Labeti köyleri oldukça büyük yerleşim merkezleridir. Sadece Türklerin yaşadığı 2 köy vardır. Bunlardan biri yukarıda adı geçen köylerden biri olan Komi'dir. 1671 tahririne göre burada 38 hane meskûndü.¹⁵⁷ Nüfusunun tamamı Türklerden meydana gelen diğer köy ise Herse Nahiyesi'ne bağlı olan ve 1757'de yeniden iskân edilen Sığrı'dır.¹⁵⁸

Sonuç olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki XVII. yy sonlarında Midilli adasında 7500'ü gayrimüslim ve 1660'ı Müslüman olmak üzere toplam 9160 hane yaşamaktaydı. Bu da adanın 40.000 civarında bir nüfusa sahip olduğu anlamına gelir. Bunun büyük bir kısmını Rum nüfus oluşturur. Haneler temel alınırsa, Türklerin ada nüfusundaki payları % 20 civarına denk gelir. Yani en kötü ihtimalle bile Midilli, Ege adaları içerisinde en fazla Türk nüfusun barındığı adadır.

¹⁵² M. Kiel, *a.g.m.*, s.58.

¹⁵³ *TT. d. 803*, s. 98 – 110.

¹⁵⁴ R. Pococke, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁵⁵ *TT. d. 803*, s. 345 – 349.

¹⁵⁶ *TT. d. 803*

¹⁵⁷ *TT. d. 803*, s. 461 – 462.

¹⁵⁸ *C.BH. 5508*.

Tablo 2. 2: Midilli Nüfusunun Gelişimi 1488 – 1874

Yıllar	Hristiyan Hane	Müslüman Hane	Toplam Nüfus (Yaklaşık Olarak)	Müslümanların Yüzdelik Oranı
1488	4952	(400)	26200	%7,4
1492	5287	(440)	26900	%7,3
1521	7327	659	36730	%8,25
1548	7690	807	39000	%9,5
1581	8850	1331	46808	%13
1602	9785	(1455)	47200	%13
1644	7510	1650	38400	%18
1671	7500	1660	38500	%18
1709	7700	1690	39400	%18
1831	12100	2180	61164	%19,45

Kaynak: Machiel Kiel, “*The Island of Lesbos – Midilli Under the Ottomans, 1462 – 1912 Remarks on Its Population, Economy and Islamic Monuments*”, II. National Symposium on the Aegean Islands, 2 – 3 July 2004 Gökçeada – Çanakkale, İstanbul 2004, s. 59.

Tablo 2. 3: Midilli Köylerinin Nüfusları

Yerleşim Merkezi	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane	Toplam
Midilli			
Lotra	108	35	143
Afalonya	18	162	180
Morya	33	202	235
Karye-i Bakla, Mezra-i Maso	14	112	126
Yera			
Mesagüre, Ayoyani, Saboli, Yalpomolo, Hiyapinalodi, Terko, Bağrado, Sabnalodi, Yerko, Mosdi, Yagorado, Estorapikadi, Termo	215	369	584
Uskoblo, Papaslık	198	470	668
Karye-i Anbeliko, Karye-i Serkes	33	155	188
Karye-i Pilmar, Mezra-i Sudende	12	355	367
Kelemye			
Karye-i Labeti, Mezra-i Ayomiye	73	19	92
Anamano, Efteyane, Libadizene	48	192	240
Karye-i Adaklı, Karye-i Makiryane, Karye-i Apinoz	60	262	322
Karye-i Uskonde, Karye-i Andoya	25	132	157
Bergo	34	71	105
Nefs-i Kelemye	61	127	188

Katatorton, Sado, Monasado, Vasilika	94	131	225
Köreke			
Menoloz, Kula Mezrasının bir kısmı	55	69	124
Göye	166	300	466
Ayasu	23	161	184
Sarı İlçe, Şobane, Çokale	117	246	363
Mestekone	31	41	72
Balçık Hisar, Mezra-i Medesnek	90	27	117
Vasiyelapato	25	10	35
Sivaştiri	24	11	35
Mandamado	57	167	224
Tesyamo	Yok	7	7
Komi	38	Yok	38
Bugademasepo	50	24	74
Mahalle-i Uskulato, Karye-i Lafikade	113	87	200
Molova			
Nefs-i Molova	150	27	177
Komano, Edmono, Halıka	69	205	274
Vafye	106	247	353
Karye-i İslimotopo, Mezra-i Karye-i Kornado	92	245	337
Karye-i İstipşi, Mezra-i Karye-i Falya	12	102	114
Lakoyane	32	162	194
Karye-i Kabye, Mezra-i Karye-i Çatako, Tolanadevi	77	346	423
İskamiye	102	195	297
Karye-i Mesotopo, Karye-i Malyonde, Karye-i Ayolode	50	199	249
Katrenyoz	3	7	10
Karye-i Petra-i Kebir ve Mezra-i Halıo	60	273	333
Karye-i Petra-i Küçük ve Halıo Benadi	55	96	151
Karye-i Balye, Mezra-i Kancado, Karye-i Kozpado	50	394	444
Çömlek	123	379	502
Karye-i Çömlek'e tabi Sumaimapediye	13	60	73
Anamonya	121	209	330
Falya	40	154	194
Likone	37	22	59
Uskutaro	34	109	143
Herse			
Nefs-i Herse, Karye-i Mavros, Karye-i Ayazma,	63	450	513

Karye-i Sığrı, Karye-i Papazene, Mezra-i Vatalende, Mezra-i Kafalene, Mezra-i Podno, Karye-i Orşa			
Karye-i Ağra, Karye-i Konovişe, Mezra-i Avzonya	71	150	221
Karye-i Milonya, Karye-i Alpodiye	11	363	374
Karye-i Çetre	20	189	209
Karye-i Vatoş, Karye-i Rum,, Karye-i Mendan, Karye-i Eferoton	120	307	427
Kalonya			
Ayakozme, Mahalle-i Adaklı, Hisar-ı Kalonya	100	402	502
Papyane	47	250	297
Eryane, Kerami, Mezra-i Teryande	44	187	231
Ahrone, İpsilometopo, Ayolendi	57	278	335
Asumirye, Karanko	41	93	134
Ayaperaskevi, Mezra-i Kazancılar	20	226	246
Kalmudado, Mezra-i Zuhuryado, Buva	11	84	95
Peraçlı, Agrıdonikalo, Azulamano	99	230	329
Yarne	47	72	119
Podayane	86	208	294
Dafye	26	116	142
Fesleke			
Keramiye, Petronikola, Kapdire	122	395	517
İzor, Tabi, Ayoyani, Katapergo, Aplode	62	228	290
Vasleçot, Marki, Halopara, Demandezi	67	155	222
Mezra-i Kasolisi	36	83	119
Karye-i Virşe, Karye-i Lankate, Karye-i Ronikolaya, Karye-i Para, Karye-i Ronkare	63	111	174

B - YERLEŞİM VE MİMARİ ÖZELLİKLER

Midilli Adası'nın iç ve batı kısımları son derece seyrek bir yerleşim özelliği gösterir. Nüfusun ve dolayısıyla da yerleşim merkezlerinin yoğunlaştığı yerler adanın kuzeyi ve özellikle de doğu kesimidir.

Adanın doğu kesiminde yer alan ve aynı zamanda da sancak merkezi konumunda olan Midilli kasabası'nda 6 Müslüman ve 8 gayrimüslim mahallesi vardır.¹⁵⁹ Bu mahallelerin dini karakter taşıyan yapılar etrafında toplandığı görülmektedir. Bu dini yapılar Müslümanlar için cami, hangah ve medrese olurken, Gayrimüslimler için kiliselerdir. Aslında bu durum neredeyse adadaki tüm yerleşimler için geçerlidir. Tepelerin eteğinde kurulu olan Midilli kasabası, üzerinde kalenin bulunduğu tepenin etrafında bir hilal şeklinde uzanmaktaydı. Kasabanın çevresi üzüm ve incir ağaçları başta olmak üzere çok farklı türlerde meyve ağaçlarıyla kaplıydı.¹⁶⁰ Diğer yandan bahçelere süsleme amaçlı selvi ve sakız ağaçları dikilmişti. Şehirdeki kaldırımlar, surlar, evler, kısacası mimari dediğinizde aklınıza gelen tüm yapılarda tarihi değere sahip olan kalıntıların malzeme olarak kullanıldığı da bilinmektedir.¹⁶¹

Midilli kasabasının biri kuzeyde, diğeri ise güneyde olmak üzere iki tane limanı bulunmaktaydı. Dar bir girişe sahip olmasına rağmen taşıdığı önem sebebiyle, Güney limanının girişinde, geceleri gemilerin limana girişine yön vermek için iki tane fener kulesi inşa edilmişti.¹⁶² Venedikliler tarafından bir tepede inşa edilen Midilli kalesinin hem kasabayı hem de limanda bulunan gemileri kontrol edebilecek bir mevkiye sahip olduğu görülmektedir. Wittman, Midilli'de sokaklarının dar ancak kaldırımlı olduğunu, evlerinin İstanbul'dakilere benzediği, çatılarının kiremitli, binalarının önlerinin ahşap veya beyaz sıva ile kaplı olduğunu belirtmektedir.¹⁶³

Midilli kasabasının su ihtiyacı, Lotra yakınlarından başlayıp, arazinin engebeli olması sebebiyle kıvrımlı bir yol izleyerek Kuzeydeki Midilli kasabasına ulaşan su yolları ve kemerlerle karşılanıyordu. Kasabadaki sayıları 30'u bulan çeşmeler

¹⁵⁹ *TT. d. 803.*

¹⁶⁰ W. Wittman, *a.g.e.*, s. 456.

¹⁶¹ R. Pococke, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁶² W. Wittman, *a.g.e.*, s. 454-455.

¹⁶³ *Aynı Yer.*

vasıtasıyla bu su insanların kullanımına sunuluyordu.¹⁶⁴ Bu suyollarının bakımı ve temizliğinden sorumlu 13 hane bulunmaktaydı. Bu kişiler, yaptıkları hizmetler karşılığında örfi ve avarız vergilerinden muaf tutulmuşlardı. Hatta verdikleri cizye miktarında bile indirimler uygulanmıştı.¹⁶⁵

1054'te (1643/1644) Midilli'nin şehir duvarlarının bir hayli genişletildiği, kaledeki duvar katlarının kuvvetlendirildiği, yeni top bataryaları ve hendekler yapılarak güçlü bir savunma sistemi oluşturulduğu görülmektedir.¹⁶⁶ Bu tahkimat adadaki en anıtsal Osmanlı mimari ögesi olmuştur.

Adanın ikinci büyük şehri olan Molova kasabası ise Midilli'den bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Raczynski'nin eserinden anladığımız kadarıyla, Molova evleri yontulmamış taşlardan yapılmıştı ve hepsi de tek katlıydı. Evlerin üstleri çatı tarzında değildi. Killi toprak kullanarak yapılmış teras tarzında bir üst kaplamaya sahipti. Racinsky, ilk gördüğünde duvar sandığı bu ev tarzının, İtalya'nın güneyinde de rastlanabilen bir yapı türü olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁷

1757'de yeniden iskâna açılan Sığrı'da Sultan III. Osman, zamanında Sığrı limanı girişine büyük bir kale inşa edilmiştir. Buraya Kaptan Süleyman Paşa'nın önderliğinde 2 cami, 1 hamam, 5 çeşme inşa ettirildiğini dile getirmektedir. İnşa edilen bu keleye 32 top yerleştirilmiştir.¹⁶⁸ Sultan III. Mustafa, yeni şehre uzun mesafeden içme ve kullanma suyu getirmiştir.¹⁶⁹ Bütün bu çabalara rağmen Sığrı, sadece Türklerin yaşadığı küçük bir şehir olma özelliğinden kurtulamamıştır. Bu durumun en önemli sebebi tarım alanlarının kısıtlılığı olsa gerektir.

1548 tahriri; Midilli kazasında Mahmud Bey, Malkaralı Musliheddin ve Mahmud Ağa camilerinin bulunduğunu göstermektedir.¹⁷⁰ 1030 (1620 – 1621) yılında, Balizade Hasan Bey tarafından şehrin kuzey limanı yakınlarında bir cami, Halvetiyye

¹⁶⁴ Gerald. P. Schaus, Nigel Spencer, "Notes on the Topography of Eresos", *American Journal of Archaeology*, Vol. 98, Nu: 3. 1994, s. 418.

¹⁶⁵ *TT. d. 803*, s. 275.

¹⁶⁶ M. Kiel, *a.g.m.*, s. 60.

¹⁶⁷ E. Raczynski, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁶⁸ Şemdani – Zade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Tarih-i Mü'rit-i Tevarih*, C. II. A, Haz. M. Münir Aktepe, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul 1978, s. 9.

¹⁶⁹ *MAD 19587*

¹⁷⁰ M. Kiel, *a.g.m.*, s. 56.

tarikatının Sivasîyye kolu üyeleri için 5 hücreli bir hangah, bir hamam ve bir mektep inşa ettirmiştir. Bu tesise şehrin dışında bahçeler içinde birkaç zengin konağı, birkaç su ve yel değirmeni ve 18.118'den daha az olmayan zeytin ağaçları vakfedilmişti. Sadece bu ağaçların yıllık getirisi bile 100.000 akçenin üzerindeydi.¹⁷¹

XVIII. yüzyılda birkaç yeni caminin yapıldığı görülür. Bunlardan biri 1151 (1738) yılında yapılan Vezir Hasan Paşa Camii'dir.¹⁷² Önemli işlerden biri depremde ağır hasar gören kalenin 1179 (1765 / 1766) yılında onarılmasıdır.¹⁷³ 1772'de Cezayirli Gazi Hasan Paşa (Kaptan Paşa 1770 – 1789), bütün Midilli şehrini şehir duvarlarıyla çevirtmiştir.¹⁷⁴

Kuzey Limanı bölgesindeki Valide Camii diye anılan yapının, Midilli şehrindeki son büyük İslami eser olduğu kanısındayız. Buradaki ana binalardan biri bu camidir ki hala ayakta ve yakın geçmişte bazı yerleri onarım görmüştür. Bu eser, adanın mütesellimi Halil Ağa'nın kızı ve Hafız es-Seyyid Mustafa Efendi'nin karısı olan Ümmü Gülsüm Hatun tarafından yaptırılmıştır.¹⁷⁵

Yapılaşmada bir başka dikkat çekici unsur hamamlardır. Adanın volkanik bir karakter taşıması birçok doğal sıcak su kaynağına sahip olmasını sağlamıştır. Adayı gezen hemen bütün seyyahlar hamamlardan ve sıcak su kaynaklarından bahsetmektedir. Bu seyyahlar arasında hamamlar konusunda en fazla bilgi veren kişi, Pococke'dur. Pococke'nin verdiği bilgilere göre, Adanın kuzeyinde birçok yerde sıcak su kaynağı bulunmaktadır. Bu kaynakların hemen yanında da hem Türklerin hem de Rumların kullandıkları hamamlar inşa edilmiştir. Midilli kasabasında da hamamlar mevcuttur. Burada sadece Türklerin kullandığı 15 hamam vardır. Yine onun gözlemlerine göre, Rumlar da 3 hamama sahiptir.¹⁷⁶ Adanın dört bir tarafına yayılan sıcak su kaynaklarından en fazla Türklerin yararlandıkları gözlemlenmiştir. Hamam olmayan Türk yerleşimine rastlamadığını Dallaway tüm açık kalpliliğiyle dile getirmektedir.¹⁷⁷

¹⁷¹ Ömer İşbilir, "Foundation Establishment Process in Midilli Island Under the Rule of the Ottoman Empire", II. National Symposium on the Aegean Islands, 2 – 3 July 2004 Gökçeada – Çanakkale, İstanbul 2004, s. 107 – 111.

¹⁷² M. Kiel, *a.g.m.*, s. 57.

¹⁷³ Aynı Yer.

¹⁷⁴ Aynı Yer.

¹⁷⁵ C.BL. 1545

¹⁷⁶ R. Pococke, *a.g.e.*, s. 17 – 18.

¹⁷⁷ J. Dallaway, *a.g.e.*, s. 315.

C - SOSYAL HAYAT

1 - Gündelik Hayat

Midilli adasında Müslümanlarla gayrimüslimler arasında herhangi bir uyuşmazlık ve anlaşmazlık bulunmuyordu. Nitekim adayı gezen seyyahlar da bu durumu dile getirmişlerdir. Hatta Raczynski, kendi gözlemlerine dayanarak bazı önemli bilgiler vermektedir. Midilli adasında Müslümanlarla Rumların birbirleriyle kaynaşmalarının Türkiye’de¹⁷⁸ ender rastlanan bir olay olduğunu, burada ise her iki toplumun ailelerini birbirlerine yaklaştıran evlilik bağları olduğunu kaydetmektedir. Bunun nedenini ise İstanbul’da ve imparatorluğun ekseri vilayetlerinde yaşayan Türklerin benimsedikleri mutaassıp fikirlerden bu ada Müslümanlarının tamamen arı olmasına bağlar. Müslüman erkekler, hem Rum asıllı karılarının serbestçe ibadetlerine izin veriyorlar hem de onlarla gayet iyi anlaşip yaşıyorlardı, ancak müşterek çocuklar, baba inancına tabi olarak İslam terbiyesiyle yetiştiriliyorlardı.¹⁷⁹ Raczynski’nin bu iddialarına temkinli yaklaşmak gerekir. Zira bu durumun, başka tek bir yerde bile örneği yoktur. Yine Müslüman olan bir Rum cariyenin, Müslümanların gayrimüslimlere hizmet edemeyecekleri gerekçesiyle, efendisinin yanından alınarak İstanbul’da zengin bir Müslüman’ın yanına verilmesi, Raczynski’nin iddialarına şüpheyi yaklaştırmamıza sebep olmaktadır.¹⁸⁰

Pococke’ye göre, Midilli’de insanlar, özellikle Rumlar, oldukça tembeldirler ve kendi yağ üretimleri ile geçinirler. Bu, yılın yalnızca bir mevsiminde çok az bir çabayla elde ettikleri bir üründür. Kadınlar ve çocuklar zeytinler ağaçtan düşer düşmez onları toplarlar. At değirmenlerinde yağın yüzeye çıkması için geniş cenderelerde ezilirler. Eskiden farklı olarak kadınları çok namuslu erkekler de ağırbaşlı bir karaktere sahip değillerdir. Yine ona göre, bu ada anakaraya çok yakın olduğu için, yazın soyguncular tarafından istilaya uğruyordu. Bu soyguncular küçük teknelerle geliyor ve yoldaki insanlara saldırıyorlardı. Eğer herhangi bir tehlike ile karşı karşıya kalmazlarsa, ganimetleriyle anakaraya geri dönüyorlardı ya da ormanlarda pusuya yatıyorlardı.¹⁸¹

¹⁷⁸ Raczynski’nin seyahatnamesinde *Türkiye* olarak tabir olunan yer, Osmanlı Devleti’nin merkezî toprakları olan Anadolu’dur. Bilindiği üzere Haçlı Seferleri’nin ardından Anadolu’ya Batılılar tarafından Türkiye denilmeye başlanmıştır.

¹⁷⁹ E. Raczynski, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁸⁰ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 1, s. 98.

¹⁸¹ R. Pococke, *a.g.e.*, s. 21.

Bir başka seyyahımız Aaron Hill ise, Midilli sakinlerinin çevik ve aktif insanlar olduğu kanaatinde. Bu insanlar Sakız'daki gibi kendi yoksullukları içinde dürüst ve neşeli bir hayat sürmektedirler.¹⁸²

Racinsky'nin gözlemlerine göre, adadaki Rum kadınlar yüzleri çok güzel olmasına karşın, vücut hatları hiç de hoş değildir. Giyinişlerindeki zevksizlik ise bu kötü görünüşü daha da artırmaktadır. Midilli'li kadınlar ince ve uzun boylu olmalarına rağmen, giyim kuşamı fazla önemsememektedir. Korse kullanımına rastlamadığını dile getiren Racinsky, genç kızların bile bol elbiseler giydiklerini ve kendilerini göbekli gösteren büyük tokalı kemerler taktıklarını sözlerine eklemektedir. Racinsky'nin adadaki kadın kıyafetleri konusundaki gözlemleri şapkalarla devam etmektedir. Başlarına taktıkları şapkaların piskopos takkesini andırdığını ve bu şapkaların estetiği daha da bozduğu dile getirmektedir. Matemli günlerde genellikle siyah elbiseler giyildiği de bir başka gözlemdir.¹⁸³ Von Egmont da Raczynski ile hemen hemen aynı kanıdadır. O da adadaki kadınların güzelliklerine özen göstermediklerini dile getirir.¹⁸⁴

Seyyahların aklında kalan bazı ayrıntılar da Midilli'deki gündelik hayat konusunda bazı ipuçları vermektedir. Bunlardan biri olan Dallaway, Molova kasabasına gelerek bir gece Molova ağası Mehmet Bey'inin evinde misafir edildiğini anlatmaktadır. Ağanın evini ve eşyalarını çok değersiz olarak belirtip ahıra bitişik olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen Mehmet Bey'in İngiliz gelenekleri, özellikle de din ve kadın konularında kendileriyle konuşmaktan hoşnut olduğunu ve konularda müstesna fikirler ortaya koyduğunu gözlemlemiştir.¹⁸⁵

Von Egmont, Midilli'de Midilli Nazırı Selim'in evine misafir olmuştur. Selim'in daha adaya geldikleri ilk gün onları evine davet ettiğini dile getiren Von Egmont, Onun evinin, şehrin en güzel evi olmasının yanı sıra limanın zarif bir manzarasına da sahip olduğundan da bahseder. Ziyaretde Türkler ve Hristiyanların biri diğerine zıt olarak bacak bacak üstüne atarak oturduklarını gözlemlemiştir. Ona göre, Midilli'deki en olağan zevkler, tütün piposu, şerbet ve kahve imiş. Yabancılar, tüm selamlamalarında ellerini göğüslerinin üzerinde birbirine bağlarmış ve alt tabakadan insanlarla

¹⁸² A. Hill, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁸³ E. Raczynski, *a.g.e.*, s. 100.

¹⁸⁴ Van Egmont, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁸⁵ J. Dallaway, *a.g.e.*, s. 316.

karşılaştıklarında elleri biraz aşağıya düşmüş. Yüksek bir mevkili biri olmasına rağmen, Nazırın baş giysisinin bir doliman (dolman) ya da iyi cins pamuktan bir kaftan olması da dikkatini çekmiş.¹⁸⁶

Dallaway'ın gözlemlerine göre, eskiden Midilli adasında antik Yunan geleneklerinin çok güçlü olmasına karşın, artık adada her zaman çare Türk yasasında olduğunu, imparatorluğun her tebaası buna müracaat edebilir, kendi yargı organlarının kararının yerine Türk kanunlarına müracaat edebilmekteydi.¹⁸⁷ Yine Dallaway, Türklerin Ege adaları içerisinde ilk sahip oldukları ada olması sebebiyle Türk adet ve ananelerinin halkın büyük çoğunluğu tarafından kabul gördüğünü de vurgulamaktadır.¹⁸⁸

Midilli'deki sosyal hayatın bir parçası olan gelenekler hakkındaki kısıtlı bazı bilgilerimizden bir tanesi de Rumların eski bir geleneğine göre ölen kişinin ardından ağlamak üzere parayla kadınlar tutulmasıdır.¹⁸⁹ Bu geleneğin çok eski zamanlardan beri Türkler arasında var olması düşündürücü bir olaydır. XVIII. yy'ın ortalarına kadar, Rumlar arasında mirasın tümünün ölen kişinin büyük kızına kalıyor olması da bir başka ilginç ayrıntıdır.¹⁹⁰

Midilli'de vakıfların ve tarikatların çok etkili olduğunu görmekteyiz. Muhakkak ki, Midilli'deki Müslüman oranının diğer Ege adalarından fazla olmasında bu durumun büyük bir etkisi vardır. Bu sebeple Midilli'deki tarikatlara da bir nebze değinmek istiyoruz.

1533 – 1546 yılları arasında kaptan-ı deryalık yapan, dünya tarihinde yazdığı altın sayfayla adanın biricik evladı olan Barbaros Hayreddin Paşa'nın, Midilli şehrinin duvarları içerisinde kurdurduğu medresede; öğrenciler için 10 hücre, Halvetiyye dervişleri için düzenlenmiş bir hangah ve çok zengin bir imareti içinde barındırmaktaydı.¹⁹¹ Bu medreseye tahrir kaydında rastlanmamaktadır. Çünkü külliye için gerekli olan para, Barbaros'un İstanbul'daki mal varlığından karşılanmıştı. Her ne kadar yıkılmış olsa da bu anıtsal binanın bazı bölümleri hala ayakta.

¹⁸⁶ Van Egmont, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁸⁷ J. Dallaway, *a.g.e.*, s. 316-117.

¹⁸⁸ *Aynı Kaynak*, s. 323.

¹⁸⁹ J. Tournefort, *a.g.e.*, s. 112 – 113.

¹⁹⁰ A. Olivier, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁹¹ M. Kiel, *a.g.m.*, s. 59.

2 - Vakıflar

a - Mahmud Ağa Camii Vakfı

Midilli Kalesi içerisinde yer ala ve Mahmud Ağa adında biri tarafından yaptırılan bir caminin giderlerini karşılamak amacıyla oluşturulan bir vakıftır. Bu vakfın senelik 4200 akçe geliri vardır. Bu gelirleri 1 bağ, 2 bahçe ve yeni limanda bulunan 3 dükkandan elde etmektedir. Senede 1050 akçe masrafı vardır.¹⁹²

b - Mehmed Bey Muallimhanesi Vakfı

Midilli'ye tabi Tekfur karyesinin defterdarı olan Mehmed Bey tarafından Yeni limanda yaptırılan muallimhanenin masraflarını karşılamak için oluşturulan bu vakfın senede 2555 akçe geliri vardır. Mehmed Bey, bu iş için Tekfur karyesindeki 1 bağ ve 1 bahçesini vakfetmiştir.¹⁹³

c - Mahmud Paşa Bahçesi Vakfı

Tekfur karyesinde bulunan senede 1000 akçe getirmekte olan bir bahçe Mahmud Paşa tarafından vakfedilmiştir. Çok eski bir vakıf olduğu anlaşılan bu vakıfta adı geçen Mahmud Paşa'nın kim olduğu konusunda ayrıntılı bir bilgi yoktur. Ancak kanaatimiz odur ki, bu vakıf adanın fethini sağlayan Mahmut Paşa olmalıdır. Zaten bu bahçeden elde edilen gelir, İstanbul'daki bir caminin mütevellisine aktarılmakta olması da bu durumu kanıtlar niteliktedir.¹⁹⁴

d - Malkaralı Musliheddin Mescidi Vakfı

Midilli kalesi içerisinde bulunan Malkaralı Musliheddin Mescidi'nin giderlerini karşılamak için kurulmuş olan bir vakıftır. Vakfın gelirleri arasında Köreke'deki bir bağ, Aya Yorgi Kilisesi civarında bir bahçe, yine Aya Yorgi Kilisesi civarında bir bağ ve Midilli kalesi içerisinde yer alan 3 dükkanın kira gelirleri vardır. Bu vakfa ait malları 24 kişi tasarruf edip karşılığında kira ödüyorlardı. Vakfın senelik geliri 1400 akçeydi.¹⁹⁵

e - Hızır Çavuş Bahçesi Vakfı

Hızır Çavuş tarafından Medine-i Münevvere'ye vakfedilmiş bir bahçedir. Bu arazinin sipahi toprağı olduğu anlaşılmış. Fakat, Medine-i Münevvere'ye vakfedildiği

¹⁹² TT. d. 803, s. 609.

¹⁹³ TT. d. 803, s. 610 – 611.

¹⁹⁴ TT. d. 803, s. 612.

¹⁹⁵ TT. d. 803, s. 612.

için bir şey yapılamamış; durum kabullenilmiştir. Molova civarındaki bu vakfın 207 akçelik senelik geliri vardır.¹⁹⁶

Bu vakıflar dışında, adadan geliri olan İstanbul merkezli vakıflar da vardır. Bunlar; senede 1620 akçe geliri olan Hasan Bey Vakfı, Senelik 720 akçe geliri olan İmame reis Vakfı, senede 540 akçe geliri olan Kalyoncu Hacı Hüseyin Çavuş Vakfı, senede 720 akçe geliri olan Hayrettin Paşa Vakfı, senede 720 akçe geliri olan Hacı İbrahim Çavuş Vakfı, senede 720 akçe geliri olan İbrahim Dede Vakfı, senede 360 akçe geliri olan Hacı İlyas Derviş Vakfı ve senede 720 akçe geliri olan Hacı Mehmed Halil Vakfı'dır. Bu vakıfların toplam gelirleri 6120 akçeye ulaşmaktadır.¹⁹⁷ Midilli'deki vakıflar incelendiğinde gelirleri az olan küçük vakıflar olduğu görülür. Bunun sebebi ardadaki mülk arazilerin kısıtlılığı olmalıdır.

3 - Manastırlar

a - Aya Yorgi Manastırı

Kelemye'de bulunan bu manastır 21 tarla, 1 bağ, 62 zeytin ağacı, 13 incir ağacı ve 42 ceviz ağacını elinde bulundurmaktaydı. Senelik 1269 akçe geliri mukataa olarak kabul edilmiş ve merkez hazinesine yılda 90,5 kıyye zeytinyağı göndermesi karşılığında vergiden muaf tutulmuştur.¹⁹⁸

b - Nibana Karidi Manastırı

Fesleke'nin Vasilika karyesinde bulunan bu manastır, senelik 5603 akçe gelir elde etmektedir. Merkez hazinesine senede 400 kıyye zeytinyağı göndermesi karşılığı vergiden muaf tutulmuştur.¹⁹⁹

c - Aya Yami Manastırı

Kelemye'nin Katrenyoz karyesinde bulunan bu manastır, elinde bulundurduğu arazilerden senede 23489 akçe gelir elde etmektedir. Haracını Katrenyoz karyesiyle birlikte vermesi kararlaştırılmıştır.²⁰⁰

¹⁹⁶ *TT. d. 803, s. 617.*

¹⁹⁷ *BOA. MAD. d. 1821, s. 1.*

¹⁹⁸ *TT. d. 803, s. 620.*

¹⁹⁹ *TT. d. 803, s. 620.*

²⁰⁰ *TT. d. 803, s. 621.*

d - Taksiparye Manastırı

Kalonya'nın Dafye karyesinde yer almaktadır. 53 gayrimüslim hane buraya tabidir. Senelik maktu' olarak 3382 kıyye zeytinyağını merkez hazinesine göndermektedir.²⁰¹

e - Karlopisko Manastırı

Molova'nın Ayapodiye karyesine yer alan bu manastır, senede 115,5 kıyye zeytinyağını merkez hazinesine göndermekle yükümlüdür.²⁰²

f - Alimose Manastırı

Kalonya'nın Ayokozme karyesindedir. Senelik 285,5 kıye zeytinyağını merkez hazinesine göndermekle yükümlü kılınmıştır.²⁰³

g - Aya Yami Telogopešto Manastırı

Molova'da bulunan bu manastır, senede 296,5 kıyye zeytinyağını merkeze yollamaktadır.²⁰⁴

h - Makospado Pisadi Manastırı

Molova'nın Moşe karyesindedir. Senede 105,5 kıyye zeytinyağını merkez hazinesine yollamakla yükümlüdür.²⁰⁵

i - Hersenevi Manastırı

Molova'nın Moşe karyesinde bulunan bu manastırın arazisi 1030 tarihinde Üsküdarî Mehmed Efendi'ye mülk olarak verilmiş; o da yaptırdığı cam-i şerife vakfetmiştir.²⁰⁶

j - Terkolo Manastırı

Molova'da bulunan bu manastır elde ettiği gelirlere karşılık senede 366,5 kıyye zeytinyağını merkeze göndermekle yükümlü kılınmıştır.²⁰⁷

²⁰¹ *TT. d. 803, s. 621.*

²⁰² *TT. d. 803, s. 621.*

²⁰³ *TT. d. 803, s. 622.*

²⁰⁴ *TT. d. 803, s. 623.*

²⁰⁵ *TT. d. 803, s. 623.*

²⁰⁶ *TT. d. 803, s. 624.*

²⁰⁷ *TT. d. 803, s. 625.*

III. BÖLÜM (EKONOMİ)

A - VERGİLER

1 - Vergi Sistemi

Has ve vakıf idarelerinin genel karakteri, adaların vergi kaynaklarının tespit ve tahsiliyle ilgili bazı değişik uygulamaları beraberinde getirmiştir. Padişah hassı veya idarecinin hassına ait adalardan ki Midilli de bunlardan biridir, vergiler gerek şahıslardan, gerekse yetiştirilen ürün, toprak yahut alım – satım yapılan mallardan alınanlar olsun, nereye tahsis edilmişse o mali ünite çevresinde oluşturulan bir sistem dâhilinde tahsil olunuyordu.²⁰⁸

Osmanlı Devleti’nde vergiler şer’i vergiler, örfi vergiler, tekâlif-i şakka ve avarız vergilerinden oluşmaktaydı. Şer’i vergiler zekât, öşür, haraç ve cizye idi. Çift resmi, ispençe, raiyet rüsumu, dönüm resmi, duhan resmi ise örfi vergileri oluşturmaktaydı.²⁰⁹ Osmanlı yönetimi, adaların dağınıklığı ve gelir seviyelerindeki düşüklüğü dikkate alarak *maktu*’ olarak tabir edilen bir sistem geliştirmişti. Bu sistemde, her ada ve vergi kalemi için yıllık bir meblağ belirleniyor; daha sonra bu meblağ adalarda yaşayan reayanın hane sayıları belirlenerek bu haneler arasında paylaştırılıyordu.²¹⁰

Öşür (aşar) vergisi, onda bir anlamına gelen uşr’un çoğuludur. Temel olarak Müslümanların tasarrufundaki bir araziden onda bir oranında alınan bir ürün vergisidir. Aynı olarak, yani ürün olarak alınan bu verginin oranları toprağın verimliliğine, iklimin uygunluğuna ve arazinin sulanabilirliğine göre değişiklik göstermekteydi.²¹¹ Haraç vergisi de fetihten sonra gayrimüslimlerin elinde bırakılan arazilerden 1/10 ile 1/2 arasında değişen oranlarda alınan bir toprak ve ürün vergisiydi.²¹²

İslami bir uygulama olan şer’i vergilerin başında gelen cizye, adalı gayrimüslim unsurun da temel vergisi konumundaydı. Gayrimüslimler, askerlik hizmetinden muaf

²⁰⁸ Ege Adaları’nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=17&dba=016>, s.1/3.

²⁰⁹ İ. Ortaylı, a.g.e., s.101 – 104.

²¹⁰ Türk Hakimiyetinde Ege Adaları’nın Yönetimi, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=9&dba=015>, s.1/7

²¹¹ Murat Belge, Osmanlı’da Kurumlar ve Kültür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2005, s. 329.

²¹² M. Z. Pakalın, Tarih Deyimleri Sözlüğü, c. I, s. 735 – 736.

oldukları için, buna karşılık olarak cizye vergisi öderlerdi.²¹³ Devlet, şer'i bir yönü olduğundan bütün gayrimüslim erkek hane reisinden alınan bu vergiye büyük önem vermiş ve toplanan verginin sarf şeklini de daima belirleme yoluna gitmişti. Osmanlı genelinde olduğu gibi, adalarda da cizyenin daha çok askeri işlerde kullanılmak üzere ayrıldığı görülmektedir. Midilli'nin de içlerinde olduğu kaptan paşa hassı dışında kalan bir grup adada cizyenin evrak usulüyle toplanmaya başlanması 1125/1713'e rastlar.²¹⁴ Cizye kişi başına alınan bir vergi olmasına rağmen, adaların ekonomik durumları göz önünde bulundurularak adadaki gayrimüslim tebaa belirlenen sabit bir meblağ üzerinden ²¹⁵ XVII. yy sonlarında Midilli'deki cizye hanesi sayısı 5800'dür. Buradan 2.286.990 akçe gelir elde ediliyordu.²¹⁶

Tekâlif-i şakka denilen vergiler içerisinde bad-ı hava, cerimeler, tapu resmi, resm-i arusane (gerdek resmi), nalbeha (bir sancak beyi görev yerine geldiğinde alınır) vergileri bulunmaktaydı. Olağanüstü durumlarda toplanan geçici vergilere ise avarız-ı divaniye veya avarız denmekteydi. Sekban, cerahor, azep, kürekçi, oduncu gibi sefer zamanı tutulan ücretli askerlere verilmek üzere toplanan paralar; Avarız akçesi; Sefer zamanı bir bölgeden geçecek ordunun konaklaması ve iâşe masraflarının o bölge halkına yüklenmesi şeklinde kendini gösteren İmdad-ı seferiye; Nuzul zahiresi, Sürsat zahiresi ve İştira zairesi adı altında toplanan ve ordunun iâşesini temin etmeyi amaçlayan vergilerden oluşmaktaydı.²¹⁷ XVII. yüzyıl sonlarında Midilli Sancağı'ndan elde edilen avarız gelirleri toplamı 871.880 akçe ve nüzulleri 736.800 akçe idi.²¹⁸

1649 yılında merkeze iletilen bir şikâyeteye göre, Midilli kazası zengin, Molova ve Kalonya kazaları ise fakirdir. Alınan vergilerin bu durum göz önünde bulundurularak toplanması istenmektedir.²¹⁹ Bu durum XVIII. yy'da da devam etmiştir. Örneğin: Kalonya kocabaşları ve vekilleri, öteden beri beş hisse olarak ödeye geldikleri tekâlif-i örfiye ve Kapudan Paşa masraflarının, 1188 (1774) senesinde gönderilen bir fermanla

²¹³ M. Z. Pakalın, *Tarih Deyimleri Sözlüğü*, c. I, s. 297, 301.

²¹⁴ *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=9&dba=015> s.5/7 – 6/7.

²¹⁵ *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=16&dba=016>, s.1/3.

²¹⁶ *TT. d. 803*, s. 3.

²¹⁷ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s.104 – 106.

²¹⁸ *TT. d. 803*, s. 3.

²¹⁹ *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=19&dba=016>, s.3/5.

iki hissesi Midilli ve birer hissesi Molova ve Kalonya'dan olmak üzere dört hisse halinde toplanmasına karşı çıkmışlardır. Onlara göre Midilli ve Molova kazaları zengin; Kalonya kazası ise fakirdir. Molova ile aynı kefeye konmalarının haksızlık olduğunu dile getirmişlerdir.²²⁰

Midilli'de savaş dönemleri dışında, herhangi bir ek vergi talep edilmediği görülmektedir. Gerçi 1756'da Midilli ahalisinin merkeze yaptığı bir şikâyetle, kaptan paşanın zahire bahası adı altında bir miktar para istediği belirtilip, bunun önlenmesi istenmekteyse de bu paranın çok küçük bir meblağ olduğu görülmektedir. Nitekim bu şikâyetle cevap olarak gönderilen fermanda kaptan paşaların eskiden beri Akdeniz'e açıldıklarında aldıkları zahire parasının zaten yasak olduğu, kendilerinden talep edilen paranın çok küçük bir miktar olduğu, adadaki askerleri ve mühimmatı kontrol eden resmi görevliler için talep edildiği, dolayısıyla, bunun muafiyetle ilgisinin bulunmadığı belirtilmiştir.²²¹

Vergilerin toplanması konusunda yaşanan birçok usulsüzlük ahkâm kayıtlarına yansımıştır. Örneğin, Evasıt-ı Şa'ban 1210 (19 – 29.2.1796) tarihli bir hükümde Kalonya kazasına tabi Aya Peraşko, Folom ve Rako adlı köylerin zımmi ahalisinin arzuhal göndererek vergi toplayıcılarından şikâyetçi oldukları anlaşılmaktadır. Buna göre bunların öteden beri kendi nefisleri için besledikleri hınzırlardan²²² vergi alınmaz iken bazı vergi toplayıcıları, hınzırın bu kapsama girmediğini ileri sürüp bunlardan vergi almak istemişlerdi.²²³

Yine Evasıt-ı Şa'ban 1210(19 – 29.2.1796) tarihli bir başka hükümde Midilli sancağındaki Molova nahiyesine tabi havas-ı hümayun karyelerinden Petro-i Sağır, diğer Petrocuk ve Halbo Nikodi ahalisinin voyvodalarından şikâyetçi oldukları görülmektedir. Buna göre, öteden beri ödemekte oldukları öşr-ü üzüm, harac-ı hamse, tereke bedeli, ehl-i İslam'dan ziraatla uğraşanlardan alınan 1/7'lik öşürleri tam olarak ödendiği halde, voyvodaları bununla yetinmeyip daha fazla vergi talep etmektedir.²²⁴

²²⁰ A.DVN.CZRK, nu: 6, s. 33, Kapudan Paşa masrafı denilen şey, sefer zamanı toplanan bir paradır.

²²¹ Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=17&dba=016>, s.3/5.

²²² Hınzır, domuz anlamına gelmektedir.

²²³ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 9, s. 122.

²²⁴ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 9, s. 123.

Evahir-i Cemaziyelevvel 1212 (9 – 18.12.1797) tarihli bir hükümde Midilli, Molova ve Kalonya kazalarının Müslüman ve zımmi reayaları mahkemeye başvurduklarında Midilli kadısının keşif gerektiren durumlarda ilgililerden 400'er kuruş keşif bedeli talep ettiğini ileri sürüp şikâyetçi omlukları anlaşılıyor.²²⁵ Evahir-i Rebiyülevvel 1160 (1 – 11.4.1747) tarihli bir kayıta ise Midilli kalesi dizdarının kürek tımarı köylerinin ahalisinden bazıları, ödemeleri gereken vergilerini tamamen ve muntazam olarak miri zabitlerine ödemiş olmalarına rağmen, Midilli naibi, nazırın bazı adamları ve bazı yeniçerilerin bu köylere gelerek vergi adı altında fazladan para toplamak istediklerinden yakınmaktadırlar.²²⁶

Evail-i Rebi'ülahır 1160 (11 – 21.4.1747) tarihli bir ahkâm kaydında ise son derece farklı tarzda bir olay söz konusudur. Midilli kazasına tabi Mandamado adlı köyün zımmi reayası, yeniçeri zabitinden şikâyetçi olmuştur. Adı geçen köydeki panayıra yumurta getiren köylülerin üzerine, vergi kaçırdıkları gerekçesiyle 20 – 30 kişilik bir yeniçeri kuvveti sevk edilmiştir.²²⁷

Bazen de şikâyetçi olan taraf, vergi toplayıcıları olmaktadır. Böyle bir olaya Evail-i Rebi'ülevvel 1211 (2 – 12.10.1796) tarihli bir hükümde rastladık. Buna göre, Hasan ve Ahmet adlı sipahiler, Midilli sancağı, Molova nahiyesinde mutasarrıf oldukları 6614 akçelik tımar arazisinde yaşayan ahalinin fazla vergi toplandığı gerekçesiyle vergi vermekten uzak durduklarını belirtip, Kanun-ı kadim uyarınca vergi tahsili yapılması istenmektedir.²²⁸

Vergiler konusunda en ilgi çekici hüküm ise Evail-i Şa'ban 1181 (23.12.1767 – 1.1.1768) tarihlidir. Buna göre Ali adlı sipahi, tımar köylerinden toplam 22 kişinin köylerini terk ederek başka bir köye yerleşmiş olmaları sebebiyle geride kalan ahalinin rahatsız olduğunu bildirmektedir.²²⁹ Aslında bu son derece doğaldır. Zira bu durumda geride kalan ahali fazla vergi ödemek zorunda kalacaktı.

²²⁵ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 10, s. 90.

²²⁶ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 1, s. 77.

²²⁷ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 1, s. 78.

²²⁸ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 9, s. 154.

²²⁹ A.DVNS.AHK.CZRK. nu: 5, s. 214.

2 - Vergi Muafiyetleri

Osmanlı Devleti'nde askeri sınıfa dâhil olanların tüm vergilerden muaf oldukları görülür. Askeri sınıftan kasıt saray, divan, hükümet memurları, beylerbeyi, sancakbeyi ve hanesi halkı ile ulema sınıfıdır. Müslüman eşraf, ayan, imam, hatip gibi gruplar ile gayrimüslim ruhani sınıf, kocabaşı, voynuk, martaloz, ulema ve ümeranın kapısı halkı yaya ve müsellemler ise raiyet rüsumundan muaf tutuluyorlardı. Bunlar avarız vergilerini de ödemiyorlardı.²³⁰

Osmanlı Devleti, bazı hizmetlerin yürütülmesini, o hizmetleri yürüten grupları vergiden muaf tutma yoluyla gerçekleştirmektedir. Özellikle stratejik önemi olan meselelerde bu yöntem sık başvurulan bir hareketti. Ticaret yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla oluşturulan derbent sistemi bu yöntemin uygulandığı konular arasında başı çekmektedir. Bu muafiyet uygulamalarında Müslüman – Gayrimüslim ayrımı da yapılmamaktaydı. Midilli Adası'nda da bu nevi uygulamalar mevcuttur.

Midilli kalesinin bakımının yapılması ve top kundaklarının imalinde çalışan 30 nefer gayrimüslimin, örfi vergilerden ve avarız vergilerinden muaf tutulduklarını görmekteyiz. Hatta bu kişiler, cizyelerini bile 30'ar akçe noksan ödemektedirler.²³¹

Ayasu karyesinin 158 nefer zımmi reayası, donanma için gerekli olan zifti üretmektedirler. Bunlar senede 300'er kantar zifti tersane-i amireye gönderdiklerinden dolayı örfi vergilerden ve avarız vergilerinden muaf tutulmuşlardır.²³²

Kamaliçe'deki tuz ocaklarında çalışan 498 nefer tuzcu reayası da örfi vergilerden ve avarız vergilerinden muaf tutulmuşlardır. Bunlara ayrıca 40'ar akçe yevmiye ve 3'er kile de tuz verilmekteydi.²³³

3 - Mukataalar

Midilli ve Tevabii Gümrük ve İskele Mukataatı:²³⁴

Senelik 321.797 akçe geliri olduğu belirtilen bu mukataa padişah hası konumundaydı.

²³⁰ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s.106.

²³¹ *TT. d. 803*, s. 365.

²³² *TT. d. 803*, s. 187.

²³³ *TT. d. 803*, s. 369.

²³⁴ *TT. d. 803*, s. 3.

Molova ve tevabii mukataatı:²³⁵

Padişah hassı konumundaki bu mukataayı meydana getiren kalemler şunlardır:

Mukataa-i Gümrük-ü İskele-i Molova ve Tevabii: Senelik 8.000 akçe

Mukataa-i Gümrük-ü İskele-i İskamiyye ve Tevabii: Senelik 3.500 akçe

Mukataa-i Gümrük-ü Karye-i Kumluk ve Tevabii: Senelik 2.000 akçe

Mukataa-i Gümrük-ü İskele-i Herse: Senelik 1.000 akçe

Mukataa-i Gümrük-ü Karye-i Ağra ve Mesotopo: 2.000 akçe

Mukataa-i Beytü'l Mal ve Mevkufat: 15.000 akçe

Mukataa-i Resm-i Hudud-u Mahi der Liman-ı Molova ve Tevabii: 1.000 akçe

Toplam Mukataa Geliri: Senelik 32.500 akçe

Kalonya Mukataatı:²³⁶

Geliri Midilli nazırına tahsis edilmiş olan bu mukataayı meydana getiren kalemler şunlardır:

Mukataa-i Memleha-i Atik der Nahiye-i Kalonya: Senelik 70.000 akçe

Mukataa-i Memleha-i Cedid der Nahiye-i Fesleke: Senelik 26.000 akçe

Mukataa-i Gümrük-ü Nefs-i Kalonya ve Tevabii: Senelik 5.000 akçe

Mukataa-i Gümrük-ü Peraşki: Senelik 2.000 akçe

Mukataa-i Hudud-u Mahi-i Körfez-i Kalonya ve Tevabii: Senelik 6.600 akçe

Mukataa-i Hudud-u Mevzi-i Mahi-i Vadon ve Tevabii: Senelik 8.000 akçe

Toplam Mukataa Geliri: 117.600

Kamaliçe-i Atik Tuzcuları:²³⁷

Aya Peraskevi: 29 kişi

Kalo Sadado: 54 kişi

Ahrone: 31 kişi

Papyane: 72 kişi

Kerami: 26 kişi

Ayokozme: 17 kişi

Eryane: 18 kişi

²³⁵ *TT. d. 803, s. 379.*

²³⁶ *TT. d. 803, s. 369.*

²³⁷ *TT. d. 803, s. 370 – 371.*

İpsilometopo: 3 kişi

İsmi belli olmayan bir yerden 3 kişi

Yarne: 3 kişi

Aşumirye: 5 kişi

Fesleke'nin Memleha-i Cedid Tuzlası:²³⁸

Virşe: 10 kişi

Adipe: 9 kişi

Polihinit: 56 kişi

Petrenikola: 10 kişi

Katapergo: 3 kişi

İzor: 4 kişi

Vasleçot: 13 kişi

Tuzcu efradı örfiye ve şakka vergilerinden tamamen muaf tutulmaktaydı. Bunlar 40'ar akçe yevmiye almaktaydılar. Bunun yanında yılda 3'er kile tuz alma hakları da vardı. Tuzculukla uğraşan gayrimüslimlerden cizye vergisinin de 30'ar akçe eksik alındığı görülmektedir. Midilli adasında tuzculukla uğraşan 498 nefer bulunduğu tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır.²³⁹

²³⁸ *TT. d. 803, s. 371 – 372.*

²³⁹ *TT. d. 803, s. 363.*

C - EKONOMİK FAALİYETLER

1 - Zeytin ve Zeytinyağı

Zeytin, çeşitli kullanım alanları olan bir üründür. Meyvesi birkaç basit işlem sonrasında kahvaltılık bir yiyecek olabildiği gibi, içeriğindeki yağ oranının fazlalığından dolayı yağ elde etmede de kullanılmaktadır. Zeytinden elde edilen yağ, XVIII. yy açısından önemli bir sanayi ürünü olan sabun üretiminin de ana maddesidir. Diğer bir kullanım alanı aydınlatmada kendini gösterir. Zira, petrolün kullanılmaya başlanmasından önce, fenerler ve lambaların enerji kaynağı çeşitli yağlardan meydana geliyordu. Aydınlatmada Atlantik çevresinde balina yağı ağırlıkta iken; Akdeniz çevresinde kullanılan en önemli unsur zeytinyağı olmaktadır.

Osmanlı sofralarında tereyağı, ağırlıklı olarak tüketiliyordu. Ancak yine de zeytinyağının bir kısmı sofralarda tüketilmek üzere ayrılıyordu.²⁴⁰ Hassa ahırlarındaki at ve develerin yağlanması da zeytinyağının kullanıldığı görülmektedir.²⁴¹

Midilli’de 16. yy sonları ve 17. yy’da buğday ve üzümün egemen olduğu bir ekonomik yapıdan, zeytinyağının yavaş, fakat kendinden emin adımlarla öne çıktığı bir ekonomik değişim yaşanmıştır. Zeytinyağı, o kadar önemli bir hale gelmiştir ki Fransa, adada konsolosluk açma gereği duymuştur.²⁴² Tabi ki bu durumun, zeytinyağının İstanbul’dan başka en büyük ithalatçısının Marsilya olmasıyla yakından ilgisi vardı. XVIII. yy’da zeytinyağı daha da önem kazanarak, Ayvalık yöresindeki üretimle entegre hale gelmiştir.²⁴³

XVII. yy’dan önce Midilli adasında, en büyük ekonomik değer Midilli tuzlasıydı. Fakat zeytinyağının önlenemez yükselişi, bu durumu değiştirdi. Bundan böyle adanın en büyük ekonomik değeri, zeytinyağı olacaktı. Hatta resmi bir belgede, adanın devlete ait gelirinin zeytinyağından ibaret olduğu “*hasılat-ı mirisi revgan-ı zeytten ibaret*” şeklinde ifade edilmektedir.²⁴⁴

²⁴⁰ C.İK 339.

²⁴¹ Zeki Arıkan, “Midilli – İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti”, *Tarih Araştırmaları*, Sayı 40, Ankara Eylül 2006, s. 3.

²⁴² M. Kiel, *a.g.m.*, s. 59.

²⁴³ *Ege Adaları’nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=16&dba=016>, s.1/3.

²⁴⁴ C.İK 7541.

Ada ekonomisindeki zeytinyağı lehine gerçekleşen büyük değişimin ana aktörleri geniş vakıflar, ayanlar ve büyük Ortodoks manastırları olmuştur. Ekonomideki değişiklik, Osmanlı tahrir kayıtlarında yer alan değirmenlerin sayısında tam olarak görülür. 1548 tahririne göre, Midilli kazasındaki yeni iskân edilen yerleşim alanlarında 99 hububat değirmeni ve 10 zeytin sıkma değirmeni bulunmaktaydı. Bununla birlikte 1671 tahririnde, sadece 40 hububat değirmeninden söz edilirken zeytinyağı üretimi için kullanılan değirmen sayısı 116'dır.²⁴⁵ Un değirmenlerinin Herse ve Kalonya'da yoğunluk kazandığı görülürken, zeytinyağı değirmenleri Molova, Yera ve Kelemye'de toplanmış gibidir.²⁴⁶ Zeytinyağının hızlı yükselişi, XVIII. yy boyunca bu zeytinyağı değirmenlerinin sayısını daha da artırmış olmalıdır.

İstanbul'dan sonra ikinci büyük zeytinyağı alıcısı olan Marsilya, XVIII. yy sonlarında Midilli'de üretilen zeytinyağının yüksek fiyatlarda seyretnesi sebebiyle daha ucuz olan Girit ve Mora'ya yönelmiştir. Ancak bu durum zeytinyağı üretimini olumsuz yönde etkilenmemiştir. Zira bu sefer, Midilli adasında üretilen zeytinyağının tamamı, İstanbul tarafından alınmaya başlanmıştır.²⁴⁷

Midilli Adası'nın temel geçim kaynağının zeytincilik ve zeytinyağcılığı olduğunu Raczynski de belirtmektedir. Yine o, Midilli'de zeytin ağacının nasıl yetiştiği ve yetişirken hangi aşamaları geçirdiğine dair çok detaylı bilgiler de vermektedir. Zeytin ağacı yetiştirmek, buğday ekmekten daha çok kâr bıraktığı, zeytin ağaçlarıyla dolu bir Morgen'in seksen Taler gelir getirdiği hesaplanıyor demektedir. Bir Morgen'in yaklaşık 3000m2 olup üzerinde yaklaşık 75 zeytin ağacı yetişmektedir. Yine ortalama her zeytin ağacından yaklaşık 80 pfund (40 kg) zeytin elde edilip, bu zeytinden de yaklaşık 20 pfund kg yağ elde edilmektedir. Raczynski, Molova'da 75 ağacın, 1000 pfund zeytinyağı verdiğini ve bu yağın 270 gurus veya 87 talere satıldığına şahit olduğunu da belirtmektedir.²⁴⁸ Raczynski, zeytinin toplanması ve onların değirmen taşları tarafından ezilmesinden sonra yağhanede ayrışma işlemlerini takiben üç yüz litrelik küplere konulduklarını belirtmektedir. Sabunculukta da kullanılan bu zeytinyağları İstanbul, Mısır ve güney Fransa'ya satılmakta ve ada halkı geçimini genellikle bu suretle kazanmaktaydı.²⁴⁹

²⁴⁵ M. Kiel, *a.g.m.*, s. 60.

²⁴⁶ *TT. d. 803*, s. 8 – 16.

²⁴⁷ A. Olivier, *a.g.e.*, s. 93 – 102.

²⁴⁸ E. Raczynski, *a.g.e.*, s. 98-99.

²⁴⁹ *Aynı Yer.*

İhracı yasak mallar arasında zeytinyağı yer almamaktadır. Fakat zaman zaman; özellikle de kıtlık ve bunalım yıllarında zeytinyağı ticareti üzerinde bazı kısıtlamalara gidildiği de görülmektedir. Aslında bu durumun altında yatan temel sebep İstanbul'un iaşesi meselesiydi. Saray ve bürokratik çevrelerin bu şehirde yer almasını bir kenara bırakalım, düzenli ve devamlı ordu birliklerinin de çok büyük bir kısmı, savaş olmadığı yıllarda burada ikamet etmekteydi. Yine İstanbul'da yaşayan halkın kıtlık çekmemesi, rahat ve huzurlu olması için yoğun bir çaba harcanıyordu. Çünkü aksi takdirde asayişsizlik baş gösterebilirdi. Böyle bir ihtimali ise kimse göze alamazdı. Nitekim, 29 Şevval 1182 (8 Mart 1769) tarihli İzmir kadısına yazılan bir hükümde İzmir, Midilli ve bunların çevresindeki kazalarda bulunan zeytinyağının İstanbul, İzmir ve sabuncu esnafının ihtiyaçlarının giderilmesi için kullanılması; bundan sonra arta kaldığı takdirde müstemen taifesi ve sair tüccarlara satılabileceği ifade edilmektedir.²⁵⁰ Yine, 8 Safer 1190 (28 Mart 1776) tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla, Midilli'de Efrenc taifesine yapılan zeytinyağı ihracının artması sebebiyle, İstanbul'a gelen zeytinyağı miktarında ciddi oranda bir azalma görülmüştür. Bu sebeple Midilli'de hâsıl olan zeytinyağının müstemen taifesine satışı yasaklanmış ve tüm zeytinyağı mamulünün İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.²⁵¹

İstanbul'a nakledilecek zeytinyağları, İskeleye getiriliyor ve ilgili tüccar tarafından gemilere yüklendikten sonra, söz konusu tüccar, miktarını belirten bir pusulayı ve yükünü İstanbul'a götüreceğine dair bir taahhütnameyi ibraz ediyordu.²⁵² Yani, zeytinyağının İstanbul'a gönderilmesinde izlenen yol, imparatorluğun diğer yerlerinden çeşitli ürünlerin İstanbul'a nakli sırasında uygulanan yöntemlerden farklı değildi.

Zeytinyağını İstanbul'a götüreceklerine dair taahhütname vermelerine rağmen, buna uymayan voyvoda ve kocabaşların olduğu görülmektedir. Örneğin Midilli'ye bağlı Yunda adasına gönderilen bu bağlamdaki bir buyruğun okunmasına Voyvoda

²⁵⁰ C.İK. 91

²⁵¹ C.BL. 7004

²⁵² Z. Arıkan, *a.g.m.*, s. 16.

Hüseyin engel olma cesaretinde bile bulunmuş; Dolap Ağzı denilen yerde gemiye kaçak olarak zeytinyağı yüklemiştir.²⁵³

Midilli'den İstanbul'a ne kadar zeytinyağı gönderildiğine dair elimizde düzenli belgeler bulunmamakta. Ancak yine de zaman zaman bu tür bilgiler veren belgelere rastlanabilmektedir. Örneğin 9 Şaban 1212 (26 Ocak 1798) tarihinde 5.000 kantar zeytinyağı İstanbul'a gönderilmiştir.²⁵⁴ Anlaşılan o ki İstanbul'daki zeytinyağı tüccarlarının Midilli'de ortakları bulunmaktaydı ve bu ortakları vasıtasıyla zeytinyağını tedarik ediyorlardı.

İstanbul tüccarlarının genellikle Midilli'de ortakları vardı. Nitekim, 1215 (1801) yılında Midilli'deki eski zeytin ağaçlarından (*eşcar-ı atik*) hâsıl olan 30.805 desti, İstanbul'daki yağ tüccarlarının bu adadaki ortakları vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmişti. Bu yağın 4000 destisi adet olduğu üzere Donanma-yı Hümayun kalyonlarına verilmişti.²⁵⁵ Yine, İstanbul – Midilli tüccarları arasındaki ortaklığı gösteren Evahir-i Safer 1209 (15–25.09.1794) tarihli bir ahkâm kaydında, İstanbul'da oturan zeytinyağı tüccarlarından İstol adlı zimmi, bunun Midilli adasındaki ortağı olan Podilo Oğlu adlı zimmiden şikâyetçi olmaktadır. Son zamanlarda bu tüccarlar zarar etmekte, fakat Midilli'deki ortağı bu zararın hissesine düşen kısmını ödemekten uzak durmaktadır.²⁵⁶

Adanın mum üretimi, balık avcılığı, pazar gelirleri vb. iltizama verildiği halde, zeytinyağı ticareti doğrudan doğruya İstanbul'a bağlı bir konuma getirilmişti.²⁵⁷ Midilli İskeleyi'ne satılmak üzere sevk edilen zeytinyağının gümrük vergisi geliri Zilhicce 1157 (4 Ocak – 2 Şubat 1745)'te Vezir-i Azam Seyyid Hasan Paşa'nın oğlu İbrahim'in uhdesindeydi. Bu mukataanın sınırları içerisinde sadece Midilli yoktu. Urla'ya kadar olan Anadolu sahilindeki iskeleleri de kapsıyordu.²⁵⁸

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Midilli'yi gezen Olivier, adada yetiştirilen 40.000 kental zeytinyağının tamamen İstanbul'a gönderildiğini belirtmekte; Fransızların

²⁵³ Z. Arıkan, *a.g.m.*, s. 16..

²⁵⁴ *C.İK.* 2185.

²⁵⁵ *C.İK.* 310.

²⁵⁶ *A.DVNS.AHK.CZRK.* nu: 9, s. 44.

²⁵⁷ Z. Arıkan, *a.g.m.*, s. 11.

²⁵⁸ *Aynı Yer.*

Midilli’de üretilen zeytinyağına büyük bir ilgileri olduğunu, ancak yüksek fiyatlar sebebiyle son yıllarda Molova ve Girit’e yöneldikleri dile getirmektedir.²⁵⁹ Daniel Clarke, Midilli limanına yıllık gönderilen yağ miktarının 70.000 kentalden daha az olmadığı görüşündedir.²⁶⁰ Diğer bir seyyahımız Van Egmond da Clarke’ın görüşünü benimsemiş görünüyor. Ona göre, bu limana sıklıkla uğrayan gemilerin çoğu, bazı yıllar yetmiş bin kentalden daha az olmayan ve adanın farklı bölgelerinden buraya getirilen yağ karşılığında Fransız kumaşı taşımaktadırlar.²⁶¹

Adanın Osmanlı yönetimine geçmesinden sonra, burada bulunan 10 manastır, arazi vergisi ve cizyeden muaf tutulmuş; buna karşılık saray ahırları için zeytinyağı vermekle yükümlü kılınmışlardır.²⁶²

İstanbul’un sabun ihtiyacının karşılandığı yerlerden bir tanesi de Midilli’dir. Tarihsiz olmasına rağmen, XVIII. yüzyılın sonlarına ait olması kuvvetle muhtemel bir belgede “*öteden berü*” İstanbul’a zeytinyağı ve sabun gönderen yerlerin listesi verilmiştir. Bu listede Midilli, zeytinyağı ve sabun, Molova zeytinyağı, Yunda Adası zeytinyağı, Ayvalık zeytinyağı gönderen yerler olarak gösterilmiştir.²⁶³ Burada Molova’nın ayrıca belirtilmesi, kazalara yönelik bir liste yapıldığını göstermektedir. Yine listede yer alan Yunda Adası daha sonraları Midilli’ye bağlanmıştır.²⁶⁴

2 - Uzo

Midilli’nin en önemli sanayi ürünlerinden ilki zeytinyağıysa, ikincisi muhakkak ki Uzo şaraplarıdır. Bu şaraplar antik çağlardan beri vardır ve halen ünlüdür. Uzo şaraplarının XVIII. yüzyıldaki durumu hakkında sadece seyyahlardan bilgi alabilmekteyiz.

Dallaway, üzüm bağlarının tıpkı zeytin ağaçlarında olduğu gibi tepelerdeki yamaçlarda yer aldığını belirtmektedir.²⁶⁵ Midilli toprağının şaraba uygun olduğu, özellikle de Rum halkın Romalılardan beri şarabın kalitesini düşürmeden muhafaza edip

²⁵⁹ A. Olivier, *a.g.e.* s. 40.

²⁶⁰ Edward Daniel Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, Vol. II, Second American Edition, Printed by Heman Willard, Stockbridge Massachusetts 1813, s. 96.

²⁶¹ Van Egmond, *a.g.e.*, s.160.

²⁶² Z. Arıkan, *a.g.m.*, s. 14.

²⁶³ *C.İK. 1451*

²⁶⁴ Z. Arıkan, *a.g.m.*, s. 12.

²⁶⁵ J. Dallaway, *a.g.e.*, s. 313

günümüze kadar getirdiği Dallaway tarafından iletilen bilgiler arasındadır. Yine Dallaway'e göre Midilli'de üretilen şaraplar, Ege şaraplarının en sıhhatlisi olarak kabul edilmektedir.²⁶⁶ Yine bir başka seyyahımız Van Egmont da Uzo şaraplarının çok kaliteli ve ünlü olduğunu dile getirmektedir. Onun verdiği bilgilere göre, insanlarda sevinç ve neşeyi tetikleyen bu şaraplar, öfke ve hiddete sebep olmamaktadır.²⁶⁷

Van Egmont'a göre, kabul edilmesi gereken bir şey vardır. O da XVIII. yüzyılda bu adanın şarap üretiminin beklenen miktarlarda olmadığıdır. O, adadaki üzüm ve dolayısıyla da şarap üretimindeki yetersizliğinin ana sebebi olarak, adanın maruz kaldığı depremler sonucu uğradığı birçok değişimi görmektedir. Üzüm bağlarının kusurlu yetiştirilmesi de kısmen bu üretim azlığının kaynakları arasındadır. Van Egmont, adanın Hristiyan yöneticilerinin çabalarıyla kısa süre içinde bu olumsuz tablonun değişebileceğine inanmaktadır.²⁶⁸ Daniel Clarke ise lezzetli meyveler ve antik yazarlar tarafından methedilen enfes şaraplar üretmek için adanın güzel iklimi ile topraklarının zenginliğinin bir araya geldiğini, ancak ada tarımının şu anki üretiminin, onlara sunulan övgüleri hak etmediğini dile getirmektedir. Ona göre bu olumsuz tablonun sebebi Türklerin cahilliği, tembelliği ve şarap üretimine önem vermemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple ada şarapları, eskiden sahip olduğu ünü kaybetmiştir.²⁶⁹

Bir başka seyyahımız Raczyński, şartlar yüz güldürücü olmasına rağmen ne yemeklik ne de sıkmalık üzüm bakımından elde edilen mahsulün yeterli olmadığını, bu yüzden adada üretilen şarabın vasatın altında olduğunu dile getirmektedir. Yine ona göre, Midilli şarabı kalite açısından hiçbir zaman Fransız şarabı ile mukayese bile edilemezdi. Hatta Sakız'ın şaraplarının Midilli'den daha iyi olduğunu dahi iddia etmiştir.²⁷⁰

Uzo şaraplarının kalitesi konusunda seyyahlarımız fikir birliğine varamasalar da üzerinde birleştikleri bir konu vardır. O da mazisi çok eskilere dayanan bu şarapların eski ünlerinden hiçbir şey kaybetmedikleridir.

²⁶⁶ J. Dallaway, *a.g.e.*, s. 319-320.

²⁶⁷ Van Egmont, *a.g.e.*, s. 157, 158.

²⁶⁸ Aynı Kaynak, s. 158.

²⁶⁹ E. D. Clarke, *a.g.e.*, s. 96.

²⁷⁰ E. Raczyński, *a.g.e.*, s. 97.

3 - Diğer Ekonomik Etkinlikler

Aaron Hill, Midilli'yi Hristiyan âleminin en iyi kalitede tahılının üretildiği topraklara ve ılıman bir iklime sahip bir ada olarak tanımlamış olsa da, arazinin engebeli yapısı sebebiyle aslında Midilli adası tarımsal açıdan çok da iyi bir konumda değildi.²⁷¹ Osmanlı yönetimine geçtiğinden beri Midilli'nin ihtiyacı olan yiyecek maddeleri, özellikle de buğday Ayazmend, Bergama ve Edremit tarafından sağlanıyordu.²⁷²

Her ne kadar kendi kendine yetemese de, Midilli adasının tarım bakımından diğer Ege adalarına nazaran iyi durumda olduğunu söyleyebiliriz. Ada halkının hemen hemen hepsinin bahçesi olduğu görülmektedir. Tarım için gerekli olan en önemli unsurlardan biri olan su kaynakları bakımından, diğer adalara göre Midilli çok daha zengindir. Araştırmalarımız esnasında su sıkıntısı çekildiğine dair en küçük bir ifadeye bile rastlamadık. Toprak yapısının volkanik özellikler göstermesi, verimi artırıyordu. Ancak adanın dağlık olması sebebiyle topraklarının erozyona maruz kaldığı, genelde bu yüzden tarımın vadilerde yapıldığı görülmektedir.²⁷³

XVIII. yy'ın sonlarında adaya gelen Seyyah Olivier, Molova ve Midilli'nin verimli ovalara sahip olduğunu, Türklerin büyük bir kısmının bu verimli bölgelerde oturduklarını, buna karşın Kaloni Limanı kesiminin az nüfuslu ve verimsiz olduğunu dile getirmiştir.²⁷⁴ Bir başka seyyahımız Van Egmond, adanın verimli, iyi ekilip biçilebilen özelliğe sahipken iyi kalitede buğday ve zeytin ile dolu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca tüm Arşipel'de üretilen en iyi incirlerin de yine bu adaya ait olduğu görüşündedir.²⁷⁵

Adada yetişen en önemli tarım bitkisi üzüm ve zeytin başta olmak üzere incir, narenciye, sakız ağacı (mastik) gibi ürünleri sıralayabiliriz. Dallaway Midilli kasabasından ada içlerine doğru çıkıp zeytinlikleri gördüğünde, şaşkınlığa uğramıştır. Bu şaşkınlığının sebebi, buralarda zeytin ağaçlarının, köklerinin toprak üzerinde tutunmalarını sağlamak için küçük duvarlar yapılmış olmasıdır.

²⁷¹ Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, Printed by J. Mayo, London 1710. s. 212.

²⁷² *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=25&dba=016>, s.2/4.

²⁷³ E. Raczynski, *a.g.e.*, s. 96 – 97.

²⁷⁴ A. Olivier, *a.g.e.*, s. 96.

²⁷⁵ Van Egmont, *a.g.e.*, s.157

Zeytinyağı ve palamuta göre daha az öneme sahip olan pirinç tarımından, ilk olarak 1521’de söz edilir.²⁷⁶ Yera körfezi, düzenli akan akarsuları, yumuşak ve düz bir yapıya sahip toprakları ile adadaki pirinç üretiminin üssü konumundaydı.

Midilli’de üzüm, incir, portakal ve mandalina üretimi de iyi seviyedeydi. Her yıl gemiler dolusu olgun incir, kuru üzüm, ağaçkavunu, soğan, sarımsak ve portakal saray mutfağı için İstanbul’a gönderiliyordu.²⁷⁷ Osmanlı Arşivindeki Cevdet – Saray fonunda muhafaza edilmekte olan kayıtlar bu duruma şahitlik etmektedir.

Van Egmond’un ifadesiyle “dağlar üzerinde ada sakinlerinin zift elde ettikleri çok sayıda çam ağacı bulunmaktadır. Burada ayrıca çok büyük miktarda kereste üretilmektedir.”²⁷⁸

1930’lara kadar ham derinin tabaklanması işleminde kullanılan ana madde olma özelliğini muhafaza eden palamut (velanidi), adanın ikinci en önemli tarımsal ürünü konumundaydı.²⁷⁹ Palamut, kaya meşesi ağaçlarının ürünüydü. Kaya meşesi ağaçları ise adanın orta bölümü boyunca geniş alanlara yayılmıştı. XVIII. yüzyılda adada üretilen 3.000 ton palamut, Trieste, Marsilya ve İngiliz tüccarlarına satılıyordu.²⁸⁰ Palamudun bir kısmı da adada tüketilmekteydi. Bu durum Midilli’de deri işlemeciliğinin önemli bir meslek dalı haline gelmesini de sağlamıştı.

Dallaway, adada üretilen buğday ununun en iyi kalitede, Roma tarafında büyük bir talebi olduğunu belirtmektedir.²⁸¹ XVII. Yüzyılın son çeyreğinde Randolph ise Midilli’nin İstanbul şehrinin başlıca tahıl ambarı durumunda olduğunu bildirmektedir ki bu çok abartılı bir görüştür.²⁸² Midilli kasabasında çok sayıdaki taverna vardı ve burada ada da yetişen kaliteli şarap tüketilmekte olup bir okkasının fiyatı 10 ile 20 para arasında satılmaktaydı. Wittman bizzat çok kaliteli olarak damıtılan zeytinden üretilen zeytinyağı tesislerini görmüş olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan Midilli

²⁷⁶ M. Kiel, *a.g.m.*, s. 60.

²⁷⁷ Aynı Kaynak, s.61.

²⁷⁸ Van Egmont, *a.g.e.*, s. 159.

²⁷⁹ M. Kiel, *a.g.m.*, s. 60.

²⁸⁰ Z. Arıkan, *a.g.m.*, s. 10, bkz. 64. dipnot.

²⁸¹ J. Dallaway, *a.g.e.*, s. 321.

²⁸² B. Randolph, *a.g.e.*, s. 42.

kasabasında çok sayıda sabun imalathanesinin bulunduğunu da bildirmektedir.²⁸³ Randolph Midilli’de kendi döneminde meralardan bol ürün elde edildiğini, ambarlarda her çeşit yiyecek maddesinin depolandığını bildirmektedir.²⁸⁴

Ele aldığımız dönemdeki kaynaklar Midilli Adası’nda yetiştirilen hayvanlar hakkında çok kısıtlı bilgiler vermektedir. Van Egmond, bu adanın koyunla dop dolu olduğunu ifade etmiştir. Ama ayrıntıya girmemiştir.²⁸⁵ Dallaway yüz yıl önce Midilli yününün İzmir’deki Fransız tüccarlar için çok büyük bir ticari metaa olduğunu belirtmektedir.²⁸⁶ Ancak Randolph, adada başta geyik olmak üzere av hayvanlarının bol olduğunu belirtip Midilli’de gördüğü kuvvetli ve çevik atlara başka yerde rastlamadığını belirtmektedir.²⁸⁷ Diğer yandan adada insana hiç de zarar vermeyen ok yılanının nadir olsa da mevcuttur.²⁸⁸ Öte yandan Wittman ve Dallaway de binek hayvanı olarak katır ve atlardan bahsetmektedir. Bu arada, adayla aynı ismi taşıyan küçük atları, yani midillileri de unutmamak gerekir. Çok küçük olmalarına rağmen çok güçlü ve hızlıdır.²⁸⁹

Balıkçılık, diğer Ege Adaları’nda olduğu gibi, Midilli’de de önemli bir uğraştı. Akıntılar sebebiyle Ege Denizi’ndeki balık üreme alanları her zaman kısıtlı kalmıştır. Fakat aynı akıntılar bölgeye kış aylarında Karadeniz’in zengin balık sürülerini de taşımaktadır. İşte bu sebeptendir ki, bölgede tutulan balık miktarlarında mevsimlere göre büyük farklılıklar oluşmaktadır. Bu genel tablo içerisinde Midilli adası, balıkçılık açısından Ege’nin en şanslı adalarından biriydi. Zira Karadeniz’den balık sürülerini de sürükleyip getiren soğuk ve az tuzlu akıntı, Midilli yakınlarında Akdeniz’den gelen sıcak ve tuz oranı yüksek akıntının üzerine çıkmaktadır. Bu aynı zamanda, akıntıyı takip eden balık sürülerinin de yüzeye yaklaşması anlamına gelmektedir. Sanırız 18. yy’daki teknolojik imkânlar göz önünde bulundurulduğunda, bu durumun balıkçılar için ne kadar büyük bir nimet olduğunu anlamak hiç de zor olmayacaktır. Sardalya, çipura, ahtapot, ton balığı ve sünger, başlıca deniz ürünleriydi. Ama bunlardan başka bir ürün vardı ki, adeta Midilli’yle bütünleşmişti. Tabi ki istiridyelerden bahsediyoruz.²⁹⁰

²⁸³ W. Wittman, *a.g.e.*, s. 455.

²⁸⁴ B. Randolph, *a.g.e.*, s. 43.

²⁸⁵ Van Egmond, *a.g.e.*, s. 159.

²⁸⁶ J. Dallaway, *a.g.e.*, s. 321, n. q.

²⁸⁷ B. Randolph, *a.g.e.*, s. 43.

²⁸⁸ J. Dallaway, *a.g.e.*, s. 319, n. l.

²⁸⁹ Van Egmond, *a.g.e.*, s. 159.

²⁹⁰ Tournefort’un ünlü seyahatnamesinde, Sakız adasında Midilli’den getirilen istiridyelerin son derece revaçta olduğu bilgisi verilmektedir.

Randolph adadan bol miktarda istirdiye ve midye'nin İzmir'e pazarlandığını kaydetmektedir²⁹¹ Kalonya Körfezi'ndeki büyük tuzlalar, ekonomik faaliyetler arasında eskisi kadar önemli olmasa da hala, hatırı sayılır seviyedeydi. Aya Paraskevi, Kerami ve Papiani köylerindeki nüfusun yarısı tuzculuk yapmaktaydı.²⁹²

Adanın Anadolu'dan ithal edilen hububata muhtaç olması Midilli, Edremit ve Ayazmend'in ticari bağlarla birbirlerine adeta kenetlenmesi sonucunu doğurmuştur.²⁹³ Ticaretin adadaki hangi zümreler vasıtasıyla gerçekleştirildiği konusunda kayda değer bilgilerden yoksunuz. Fakat dış ticarete Fransız tüccarların önemli bir yeri olduğu kesindir. Ne de olsa İstanbul'dan sonra en büyük zeytinyağı alıcısı konumundaydılar. Mal transferini kendi gemileriyle yapıyor olsalar da, adada bazı kimselerden yardım almış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Hele devletin XVIII. yy'ın ikinci yarısında zaman zaman zeytinyağı ticaretine bazı kısıtlamalar ve yasaklamalar getirdiği²⁹⁴ dönemlerin bulunduğu da dikkate alınırsa, Fransız tüccarların mal kaçırmak için adadaki bazı gruplardan yardım almış olabileceği ihtimali kuvvetlenmektedir. Dil bilmeleri ve Hristiyan olmaları sebebiyle bu grupların Rumlar olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

Çeşme faciası sonrası Rusların, ada reayasından birçoğunu yanında götürerek Karadeniz'deki donanmasında kullanmaya başlamaları sebebiyle Osmanlı Devleti, adalardan Rusya'ya geçişleri önleyebilmek için, Rumlara yeni ticari kolaylıklar sağlamasına sebep olmuştu. Rumların kullandıkları gemilerin hacimlerine uygulanan kısıtlamaların kaldırılması bu bağlamda atılan adımların en belirginiydi.²⁹⁵ Bu kısıtlamaların kalkması, 1774 Küçük Kaynarca anlaşmasının getirdiği kolaylıklar, 1789 Fransız İhtilali'nin ve hemen arkasından gelen Napolyon Savaşları'nın meydana getirdiği kaos ortamı Ege ticaretinin büyük ölçüde Rumların eline geçmesine sebep olmuştur.²⁹⁶ Başka bir ifadeyle; Venedik'in ortadan kalkmasıyla Akdeniz ticaretinde oluşan boşluk Rum tüccarlar tarafından doldurulmuştur.

²⁹¹ B. Randolph, *a.g.e.*, s. 43.

²⁹² M. Kiel, *a.g.m.*, 56.

²⁹³ *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=15&dba=016>, s.2/3.

²⁹⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. II, İstanbul 2001, s. 571.

²⁹⁵ *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=10&dba=015>, s.1/5.

²⁹⁶ *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=11&dba=015>, s.2/6.

IV. BÖLÜM (MİDİLLİ'DE DENİZ VE DENİZCİLİK)

A - LİMANLAR

Midilli şehri'nin biri kuzeyde, diğeri ise güneyde olmak üzere iki limanı vardır. “*Eski Liman*” olarak bilinen güney limanı rüzgâr ve dalgalara karşı tam anlamıyla bir koruma sağlamaktaydı. Liman, XVI. yüzyılda dar ve oldukça sığ yapıdaki bir girişe sahip olması sebebiyle, büyük tonajlı gemilerin girip çıkmasına uygun değildi.²⁹⁷ Ancak XVIII. yüzyılda durumun böyle olmadığı görülür. Pococke, güney limanının büyük ticaret gemileri tarafından sık sık uğranılan tek liman olduğunu dile getirmektedir.²⁹⁸ Öyle görülüyor ki, güney limanı XVI. yüzyıldan sonra ıslah edilmiştir. Bunun tam olarak ne zaman yapıldığını bilmesek de Ramazan 1133 (26.6 – 25.7.1721) tarihli, Midilli Mutasarrıfı İsmail Paşa tarafından Midilli nazırı ve kadısına hitaben gönderilen bir belge, bizi düşünceye sevk etmektedir. Bu belgeye göre, Midilli limanında sonradan birçok bina yapılmıştır. Bu binaların süprüntülerinin²⁹⁹ denize dökülmesi sonrasında, limanın girişinin sığlaşarak, gemilerin giriş ve çıkışlarına mani olduğu belirtilmektedir. Mutasarrıf bu binaların yıkılmasını, süprüntü dökülmesine engel olunmasını ve limanın temizlenmesini istemiştir.³⁰⁰ Seyyah Pocecke, adaya 1740'lı yıllarda geldiğine göre, büyük bir ihtimalle İsmail Paşa'nın göndermiş olduğu bu emirden sonra liman temizlenmiş ve büyük tonajlı gemilerin yanaşmasına uygun hale getirilmiştir. Bu belgede dikkati çeken bir başka nokta ise, Midilli mutasarrıfları Midilli'ye gelmeyerek, adadaki işleri nazır olarak adlandırılan vekilleri aracılığıyla yürütmelerine rağmen, İsmail Paşa'nın bu olaya müdahale etme gereği duymasıdır. Bunun sebebi, limanın sahip olduğu ticari önem olsa gerektir. Zira incelediğimiz seyyahlardan birçoğu, buradan yüklenen zeytinyağlarının çok yüksek miktarlara ulaştığı bilgisini vermektedirler. Hatta bazı yıllar bu rakamın 70.000 kentalden daha az olmadığını dile getirenler bile vardır.³⁰¹

1831 tarihli bir haritada, Güney limanının girişinde iki adet fener olduğu görülmektedir.³⁰² İlk bakışta bu durumun sadece limanın öneminden kaynaklandığı düşüncesine kapılmamak mümkün değildir. Elbette ki sancak merkezi olması sebebiyle

²⁹⁷ Piri Reis, *a.g.e.*, s. 112.

²⁹⁸ R. Pococke, *a.g.e.*, s. 15.

²⁹⁹ Süprüntüden kastedilenin inşaat atıkları olduğu kanaatindeyiz.

³⁰⁰ *C.BH.* 8967

³⁰¹ Van Egmont, *a.g.e.* s. 160.

³⁰² *BOA, OC 4 – 1 – 2.*

Midilli limanı çok önemli bir limandır. Ancak bu durum, tamamıyla limanın öneminden kaynaklanmayabilir. Bizce iki adet deniz feneri olması, güney limanının çok dar bir girişe sahip olmasıyla da yakından alakalıdır. Zaten bu fenerlerin limanın girişinde, denizin hemen dibinde olması da bunu kanıtlar nitelikte değil midir?

Midilli kazasının Kuzey limanı, Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'sinde "*Yeni Liman*" olarak geçmektedir.³⁰³ Büyük tonajlı gemilerin yanaşması için yeterli deniz dibi derinliğine sahiptir. Ancak bu liman, her ne kadar açık denize değil de Anadolu'ya bakıyor olsa da Kuzey rüzgârının ve dolayısıyla da kuzeyden gelecek dalgaların etkilerini önleyebilecek bir fiziksel yapıdan uzaktır. Pococke, bu limanın bir dalgakıran tarafından açık denizin etkilerinden korunmakta olduğunu, fakat dalgakıranın bakımsız ve yer yer yıkık bir durumda olduğunu dile getirmektedir.³⁰⁴ Liman, korsan ve düşman saldırılarına karşı, doğu kanadında yer alan Midilli Kalesi'nin koruması altındadır.

Adanın ikinci önemli şehri ve aynı zamanda bir kaza merkezi olan Molova'da kalenin hemen önünde küçük gemilerin yanaşabilecekleri nitelikte bir limanın mevcut olduğu bilinmektedir. Fakat bu limanın deniz dibi derinliği çok sığ olduğu için, büyük tonajlı gemilerin biraz daha batıya yol almaları gerekiyordu. Onlar için barınılacak tek yer Petra limanıydı.³⁰⁵ Fakat kaynaklarda burası Molova limanı olarak gösterilmektedir. Limanı açık denizden gelen dalgalara karşı, hemen önünde yer alan bir ada korumaktadır. Pococke'un verdiği bilgilere göre burası, yağ yüklemek için gelen büyük gemilerin sıklıkla uğradıkları bir limandır.³⁰⁶

Adanın daha batıda ise büyük doğal liman Sığrı yer almaktaydı. Sığrı limanı kuzeydeki küçük bir burun ve bir ada tarafından oluşturulmuş oldukça iyi bir limandı.³⁰⁷ Fakat bu bölgede, arazinin verimsiz; nüfusun ise seyrek olması sebebiyle, ticari faaliyetler oluşmamıştı. Şüphesiz XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bölgenin şenlendirilip imar edilmesine yönelik gösterilen çabalar, bu limanı arada sırada uğranılan bir liman haline getirmiştir. Ancak Sığrı XVIII. yüzyıl boyunca hiçbir zaman ticari açıdan önemli bir liman haline gelememiştir.

³⁰³ Piri Reis, *a.g.e.*, s. 115.

³⁰⁴ R. Pococke, *a.g.e.*, s. 15.

³⁰⁵ Piri Reis, *a.g.e.*, s. 116 – 117.

³⁰⁶ R. Pococke, *a.g.e.*, s. 18.

³⁰⁷ *Aynı Kaynak*, s. 19.

Güneydeki Kalonya körfezi çok uygun bir demirleme bölgesidir. Ancak burası da sık uğranılan bir liman olmaktan çok uzaktır.³⁰⁸ Bu durum, körfezi çevreleyen arazilerin verimsiz ve nüfusun seyrek olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ya, tüccarlar ya bir şeyler almak, ya da bir şeyler satmak için bir yere gelirler. Oysa burada her ikisi de mevcut değildi.

Güneyde yer alan diğer körfez olan Yera körfezi, Olivier'in ifadesiyle "*Ege Denizi'nin en güvenli ve geniş körfezlerinden biridir*". Tüm yıl boyunca yörede üretilen zeytinyağını almak için gelen irili ufaklı gemiler, bu limana işleklik kazandırmıştır.³⁰⁹ Denizcilerin bu körfeze Port Oliverè demeleri, zeytin ağaçlarının ve dolayısıyla da zeytinyağının çok bol olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Körfez, oldukça dar bir ağızla Ege Denizi'ne açılmaktadır.³¹⁰ Bu sebeple açıklardan gelen dalgalara karşı oldukça korunaklıdır. Dalga olmayınca, bu körfez adeta bir göl havasına bürünmüştür.

XVI. yüzyılda Anadolu'daki Ayazmend'e 2 mil uzaklıktaki Kadırga limanı, Midilli kalesinin iskelesi konumundaydı. Midilli'nin boğaz gemileri yüklerini buradan alıp buraya boşaltıyorlardı.³¹¹ Bu durumun XVIII. yüzyılda da var olup olmadığı yönünde herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak kuvvetle muhtemeldir ki, bu liman XVIII. yüzyılda da bu konumunu devam ettirmiştir. Midilli limanının ticari açıdan çok işlek, fakat küçük bir liman olduğunu hatırlayacak olursak, sancak merkezinin hemen karşısında olan kadırga limanı, Midilli muhafız kadırgalarının barındıkları bir merkez olmaya devam etmiş olmalıdır. Öyle ya, burası hem adaya yakın, hem korunaklı hem de Midilli kazasının rahatlıkla gözlemlenebileceği yegâne limandı.

Midilli Adası'nda yer alan limanlar, mukataa haline getirilmiş, buralardan elde edilen gelirler merkez hazinesine dâhil edilmiştir.³¹² Limanların gelirleri oldukça çeşitlilik göstermektedir. Gemilere yüklenen mallardan gümrük vergisi alınmaktaydı. Toplanan bu vergiler, limanların en başta gelen gelir kaynaklarıdır. Bunun yanında, liman çevresinde yer alan han ve dükkanlardan alınan vergiler de liman gelirleri arasına

³⁰⁸ A. Olivier, *a.g.e.*, s. 99.

³⁰⁹ *Aynı Yer.*

³¹⁰ R. Pococke, *a.g.e.*, s. 20.

³¹¹ Piri Reis, *a.g.e.*, s. 121.

³¹² *TT. d. 803*, s. 16 – 17.

dâhil ediliyordu. Limanı kullanan tüccarlar konaklama hizmeti için limandaki hanları kullanırken, buralardaki dükkân ve atölyelerden ihtiyacı olan malları alabilmekteydi.³¹³

Midilli, Aya Todoro, Molova ve Yera limanlarının çevresinde fırın, han, hamam, çuha atölyeleri, yağ ve un kapanları bulunuyordu.³¹⁴ Sığrı Limanı ise daha çok askeri ihtiyaçlar için kullanılmaktaydı.

³¹³ *TT. d. 803*, s. 16.

³¹⁴ *TT. d. 803*, s. 13 – 17.

B - GEMİ İNŞASI

1 - Midilli’de Gemi İnşasının Sebepleri

II. Viyana Kuşatması’nda alınan büyük bozgunun adından Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya ile girişilen ve Karlofça Anlaşması’yla son bulan uzun savaş dönemi, Osmanlı İmparatorluğu’nu düşünmeye sevk etti.³¹⁵ Çünkü artık eskisi kadar güçlü olmadığını acı bir şekilde anlamıştı. Devlet adamları sistemi iyileştirip, devleti güçlendirmek için hummalı bir çalışma içerisine girdiler. Bu çalışmalar çerçevesinde ele alınan kurumlar arasında donanma da vardı. Söz konusu savaş döneminde Osmanlı donanması, Venedik karşısında tutunamamıştı. Şimdi içinde Venedik’in de yer aldığı Kutsal İttifak Devletleri’yle ödeşmek gerekiyordu.³¹⁶ Bu işte donanmaya da mutlaka önemli bir rol düşecekti. İşte bu sebeple XVIII. yüzyılın başlarında, Osmanlı donanmasını kuvvetlendirmek için bir dizi değişiklik yapıldı. Kadırgadan kalyona geçiş, bu gelişmelerden ilki ve en önemlisiydi. İkinci adım ise hazırlanmasında Mezemorta Hüseyin Paşa’nın etkili olduğu ve Derya Kaptanı Abdülfettah Paşa zamanında uygulanmaya başlanan 1701 Bahriye Kanunnamesi’dir. Bu kanunnamenin başlıca maddeleri şunlardır:

- _ Deniz işleri denizcilikten yetişen kişilere verilecek
- _ Osmanlı donanmasındaki kalyon sayısı en az 40 olacak
- _ Kalyon sayısı 40’a tamamlansa dahi eskilerin yerine birer ikişer yenilerinin yapılması için kereste hazırlanacak
- _ Donanma komutanlıkları için yapılacak atamalarda tecrübe, liyakat ve mevki sırasına dikkat edilecek
- _ Kaptanpaşalığa kapudane-i hümayun kumandanlığından gelinecek.³¹⁷

Bahriye Kanunnamesi’nin konumuz açısından en önemli maddeleri Osmanlı donanmasındaki kalyon sayısının artırılması ve eskiyen gemilerin sürekli olarak yenilenmesini öngören maddeleridir. Zira bu dönemden sonra Midilli adasında inşa edilen gemilerin hem sayısında ciddi bir artış olmuştur; hem de cinsinde bir değişiklik söz konusudur. Bu tarihten önce hiçbir zaman Midilli tersanesi bu kadar fazla

³¹⁵ II. Viyana kuşatması ve Karlofça Antlaşması ile son bulan uzun savaş dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Çiçek, “II. Viyana Kuşatması ve Avrupa’dan Dönüş (1683 – 1703)”, *Türkler*, c.9, Yeni Türkiye Yay. İstanbul 2001, s. 746 – 764.

³¹⁶ Kutsal İttifak Devletleri ile kastettiğimiz devletler, Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya’dır.

³¹⁷ İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yay., İstanbul 2005, s. 137 (Bundan sonraki kullanımlarda “Kürekli ve Yelkenli...”).

miktarlarda gemi inşa etmemişti. Yine bu tarihten önce Midilli tersanesinde inşa edilen gemiler, ince donanmanın ihtiyaçlarını gidermeye yönelik, küçük ve hafif gemilerdi. Arada sırada kadirga inşa edildiği de oluyordu. Ama hiçbir zaman kalyon inşa edilmemişti.³¹⁸

Midilli tersanesine işlerlik kazandıran bir başka gelişme de 22 Mayıs 1766'da İznikmid'te meydana gelen büyük bir deprem sonunda İznikmid tersanesinin neredeyse kullanılmaz hale gelmesi olmalıdır. III. Mustafa, tersanenin onarılması için büyük yardımlarda bulunmuş olmasına rağmen; İznikmid tersanesinin işlerliğini kazanması oldukça uzun bir zaman almıştır.³¹⁹ Bu zaman zarfında Osmanlı donanmasının ihtiyaç duyduğu gemileri, sadece Haliç tersanesinde üretebilmek mümkün değildi. Hele ki, kalyon gibi, yapımında özel bir havuza ihtiyaç duyulan bir gemi türü için, bu durum çok daha olanaksızdı.³²⁰ Kısa bir süre sonra meydana gelecek Çeşme faciası ise bu durumu çok daha içinden çıkılmaz bir hale sokacaktı.

1770 yılında Osmanlı donanmasının Çeşme'de yakılması olayı, sonuçları itibariyle tam bir felaket olmuştur.³²¹ Donanmanın yok oluşu, uzun bir kıyı şeridine sahip olan ve Ege adalarının tamamını elinde bulunduran Osmanlı İmparatorluğu'nu elsiz ayaksız bırakmak anlamına geliyordu. Güçlü bir donanmaya sahip olmanın ne demek olduğunu bu savaş sonucunda kavrayan Osmanlı, tüm olanaksızlıklara rağmen, kısa sürede donanmayı ayağa kaldırmak için birçok taşra tersanesini devreye soktu ve yabancı uzmanlardan faydalanma yoluna gitti. Devreye sokulan taşra tersanelerinden biri de hiç şüphesiz ki Midilli'ydi.

XVIII. yüzyılda Midilli'nin gemi inşa merkezlerinden birisi olmasında etkili olan tek unsur, Osmanlı donanmasını hızlı bir şekilde güçlendirip sayısını artırmak değildi elbette. İstanbul'a ve dolayısıyla da gemi inşasının üssü konumundaki haliç tersanesine yakın olması, gemi inşasında kullanılan kereste, zift, katran, demir, halat vb. maddelerin kaynaklarına yakın olması da önemli bir etken olsa gerektir. Zira gemi

³¹⁸ Daha önceki dönemlerde Midilli ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer yerlerinde inşa edilen gemiler ve özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Bostan, *Kürel ve Yelkenli...*

³¹⁹ Erdinç Sancar, *21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi*, İstanbul 2006, s. 203 – 204.

³²⁰ İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesi'nin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785 – 1819)", *İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, sy. 35, 1984 – 1994 Ayırbaşım, İstanbul 1994, s. 5.

³²¹ Bkz. Mücteba İlgürel, "1768 – 1774 Osmanlı – Rus Savaşı'nda Çeşme Mağlubiyeti", *I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 1997.

inşasında kullanılan kerestelerin, zift ve katranın önemli bir kısmı Kazdağları'ndan temin edilmekteydi.³²² Gemilerde kullanılan demir malzemelerin yapımında kullanılan ham demirin tedarik merkezi de Balkanlardaki kazalardı.³²³ Midilli, Kazdağları'nın hemen karşısında olduğu gibi, Balkanlar'a da yakındı. Dolayısıyla buralardan malzeme tedarik edilmesi hem kolay oluyordu; hem de ucuza mal oluyordu. Diğer taraftan Midilli adasının önemli oranda çam ormanlarına sahip olmasının etkisiyle, doğal olarak, bu adada kereste, zift ve katran da üretilmekteydi.³²⁴

2 - İnşa Edilen Gemiler

XVIII. yüzyıl boyunca Midilli'de kalyon, celiliye, şahtur, şalope cinsi gemiler inşa edilmiştir. Belgelerden tespit edebildiğimize göre, XVIII. yüzyılda Midilli'de inşa edilen ilk gemi bir kalyondur. 19 Rebiyülâhır 1143 (31.10 1730) tarihli Filibe ve Sofya kadılarına gönderilen bir belgede, Tersane-i Amire'de, Sinop, Rodos ve Midilli iskelelerinde inşalarına başlanan donanma-yı hümayun kalyonlarının inşası için gerekli olan 10.000 kantar ham demirin tez elden tedarik edilerek İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir.³²⁵ 18 Rebiyülâhır 1146 (27.9.1733) tarihli başka bir belgeden, 1143'te Midilli'de inşa edilmesi emredilen kalyonların 2 adet olduğu ve Midilli Nazırı İbrahim Ağa tarafından yaptırılmakta olduğu bilgisine ulaşıyoruz.³²⁶ Bu gemilerden bir tanesi 53,5 zira, diğeri ise 55,5 zira'dır.³²⁷ Bu uzunluklar, taşrada inşa edilen kalyonlara göre oldukça iyi bir değerdir. Dünyada yapılan kalyonlara göre orta büyüklüğü ifade eder. 1148 (1735 – 1736) yılına gelindiğinde bu kalyonların inşasının hala bitirilemediği görülmektedir. Hatta 20 Cemaziyülâhır 1148 (5.11.1735) tarihli bir belgeye göre kalyonların yapımından sorumlu olan Midilli Nazırı İbrahim Ağa ölmüş, kalyonların tamamlanması için Tersane-i Amire önceki emini Mehmet Efendi görevlendirilmiştir.³²⁸ Kalyonların tam olarak ne zaman bitirildiği konusunda elimizde kesin belgeler yok. Ama 7 Safer 1150 (6.6.1737) tarihli bir belgeye göre bu kalyonların inşası henüz tamamlanmamıştır. Bu ilk inşa edilen 2 kalyondan sonra, yine bir kalyon inşa edildiğini görmekteyiz.

³²² Bkz. *C.BH 3613, C.BH 4056, C.BH 5105*, vb.

³²³ Bkz. *C.BH 11671, C.BH 12406, C.BH 12419*, vb.

³²⁴ Bkz. *C.BH 219*, vb. Ayrıca seyyah R. Pococke, *a.g.e.*, s. 16, 20.

³²⁵ *C.BH 11951*

³²⁶ *C.BH 4753*.

³²⁷ İ. Bostan, *Kürelî ve Yelkenli...*, s. 298.

³²⁸ *C.BH 7851*.

Gurre-i Cemaziyülâhır 1171 (10.2.1758) tarihli bir belgeye göre Midilli sahasında 45,5 zira ölçüsünde 1 adet kalyon inşa edilmesi emredilmiştir. Ancak donanma ricali ile yapılan müzakereler sonucunda bu kalyonun 51 zira olması kararlaştırılmıştır.³²⁹ El-Hac Ömer Ağa sorumluluğunda inşa edilen bu kalyonun 1176 (1762) yılına geldiğinde halen bitirilememiş olduğu görülmektedir. 22 Rebiyülevvel 1176 (10.10.1762) tarihli bir belgede, içinde kaptan paşanın da yer aldığı bir heyet tarafından keşfedilen bu kalyonun bitirilebilmesi için 12.500 kuruşa daha ihtiyaç olduğu rapor edilmiştir.³³⁰ 17 Rebiyülevvel 1177 (25.9.1763) tarihli bir belgede ise bu kalyonun ve Seyyid Ali tarafından inşa edilen başka bir kalyonun inşasının bitirildiği belirtilip, denize indirilebilmeleri için İstanbul'dan kızak ve felenkler istenmiştir. İnşasının bitirildiği söylenen diğer kalyon Seyyid Ali tarafından inşa edilen 45,5 ziralık 2 kalyondan sonuncusudur. Söz edilen bu iki kalyon hakkında şunlar bilinmektedir:

25 Receb 1172 (25.3.1759) tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla Midilli sahasında 45,5 ziralık 2 adet kalyon inşa edilmesi emredilmiştir. Bu kalyonların sorumlusu el-Hac Ali Ağa adında biridir.³³¹ Bu kişinin imzasını “*el-Hac Ali Bey, Emin-i İnşa-i Kalyon-u Cezire-i Midilli*” olarak attığı görülür.³³² Gurre-i Cemaziyülâhır 1171 (10.2.1758) tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla 45,5 zira olarak inşa edilmesi istenen bu kalyonlardan birinin 51 zira olarak inşa edilmesine karar verilmiştir.³³³ 14 Receb 1175 (9.2.1762) tarihli bir belgeye göre, Seyyid Ali tarafından inşa edilmekte olan bu 2 kalyondan biri bitirilmiş; diğerinin ise iskeleti tamamlanmıştır.³³⁴ Bu ikinci kalyonun bitirildiği, 17 Rebiyülevvel 1177 (25.9.1763) tarihinde rapor edilmişti. Ancak 2 Safer 1178 (31.7.1764) tarihli bir rapordan anlaşılan o ki, bu kalyonun daha birçok eksikliği vardır ve inşasının bitirilebilmesi için daha 47.500 kuruşa ihtiyaç vardır. Bu kalyonun inşasının ne zaman bitirildiği konusunda elimizdeki belgeler herhangi bir bilgi içermiyor. Ancak istenen paranın miktarından hareketle bu işin 1,5 – 2 yıldan önce bitirilmesinin zor olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

1768 yılına gelindiğinde 1774'e kadar sürecekt olan uzun ve yıpratıcı bir savaş dönemi başladı. Rusya'nın Lehistan'ı nüfuzu altına almasına tepki gösteren Osmanlı

³²⁹ C.BH 882a.

³³⁰ C.BH 11353.

³³¹ C.BH 5973.

³³² C.BH 12359.

³³³ C.BH 882a.

³³⁴ C.BH 383.

İmparatorluğu, Rusların bir grup Lehliyi izleyerek Osmanlı sınırlarını ihlal etmesini bahane göstererek Rusya'ya savaş ilan etmişti.³³⁵ Niyeti Rusya'ya haddini bildirmek olan Osmanlı İmparatorluğu, daha savaş ilan etmeden 5 gün önce verdiği bir talimatla İnce Donanma için, Midilli, Rodos, Boğaz Hisarları, İstanköy vb. yerlerde yapılmak üzere 40 adet *celiliye* ve *şahatur* inşası için malzeme hazırlanması talimatını vermişti bile.³³⁶ Bu gemilerden 5 celiliye ve 10 şahatur Midilli'de inşa edilecekti. 2 celiliye Gelibolu'da, 2 celiliye ve 1 pergandi Çanakkale'de 10 celiliye ve 10 şahatur Rodos ve İstanköy'de yapılacaktı.³³⁷ Midilli'de inşa edilecek celiliye ve şahaturların toplam sayısı 15 eder ki, bu son derece ciddi bir rakamdır. Savaşın başlamasından sonra istenen gemi miktarı 60'a çıkarıldı. 4 Cemaziyülâhır 1182 (15.10.1768) tarihli bir belgeye göre, içerisinde Midilli'nin de yer aldığı bir grup iskelede inşa edilecek 60 geminin 30 adedi 25'er zira 9'ar oturaklı şahatur ve geriye kalan 30 adedi 23'er zira ve 9'ar oturaklı celiliye tipi gemiydi.³³⁸ Fakat bu gemilerin kaç tanesinin Midilli'de inşa edildiği bilgisine hiçbir kaynaktan ulaşamadık. Ama bize göre en az 3 – 4 tanesi Midilli'ye ihale edilmiş olmalıdır. Zira Yera körfezinin geniş ve uygun yapısı ile bu bölgede sivil amaçlı tekne yapımında kullanılan birçok tezgâh olduğu hatırlanacak olursa, bu sayıya ulaşmanın hiç de zor olmayacağı kendiliğinden ortaya çıkacaktır.³³⁹

Şaban 1184 (19.11 – 18.12.1770) tarihli bir belgede, Midilli sahasında Midilli Mütesellimi Halil tarafından inşa ettirilmekte olan 2 adet kalyon için acil olarak ham demir talep edilmiştir.³⁴⁰ Her ne kadar bu tarih Çeşme faciasından sonraya denk gelse de demirin gemi inşasının ilerleyen aşamalarında gereksinim duyulan bir malzeme olduğu bilgisinden hareketle bu gemilerin inşasına Çeşme faciasından daha önceki bir tarihte başlanmış olduğunu düşünmekteyiz. 26 Cemaziyülevvel 1184 (16.9.1770) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, söz edilen bu iki kalyonun 1771 baharında denize indirilmesi planlanmaktadır. Gemilerin zamanında tamamlanabilmesi için acilen kereste nakledilmesi gerekmektedir. Bu nakil işleminin Molova kazasına tabi Pilmar karyesi ahalisine ait 10 adet büyük kayıkla yapılması öngörülmektedir.³⁴¹ Bu gemiler konusunda 1776 yılına kadar herhangi bir bilgiye rastlayamadık. 27 Rebiyülevvel 1190

³³⁵ Emin Yakıt, "1768'de İnce Donanma İçin İnşa Olunan-Celiye ve Şahaturlar", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, c.100, sayı 527, İstanbul 10.1984, s.32.

³³⁶ *C.BH 11230*.

³³⁷ E. Yakıt, *a.g.m.*, s. 33.

³³⁸ *C.BH 4761*.

³³⁹ R. Pococke, *a.g.e.*, s. 16.

³⁴⁰ *C.BH 6093*.

³⁴¹ *C.BH 4419*.

(16.5.1776) tarihli bir belgede hiç ummadığımız bir tabloyla bu 2 kalyonla karşılaşmıştık. Seyyid Ömer imzalı bu belgede, bundan önce Midilli’de inşa edilirken Rus bombardımanı sonrasında harap hale gelen 2 kalyondan bahsediliyordu. Bu kalyonların bitirilebilmesi için gerekli olan paranın Midilli Nazırı Halil tarafından karşılaması isteniyordu.³⁴² Midilli Nazırı Halil, bizim 1770’te izini kaybettiğimiz Midilli Mütesellimi Halil’den başka biri değildi. Anlaşılan o ki 1771 baharında denize indirilmesi planlanan 2 kalyon, daha denize indirilmeden Ruslar tarafından yok edilmişti. Saldırdan geriye kalan malzemelerle inşaata yeniden başlanmış; ancak kalyonlar halen bitirilememişti. 27 Safer 1191 (6.4.1777) tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla, 51,5 zira’lık bu iki kalyondan birinin inşası bitirilmiş, diğerinin inşasına devam edilmekteydi.³⁴³ İnşa sorumluluğu Seyyid Ömer Ağa’ya devredilen bu kalyonun inşasının tam olarak ne zaman bittiğini bilmiyoruz. Ancak Gurre-i Receb 1194 (4.7.1780) tarihli bir belgede, kaptan paşa ve deniz ricalinin katıldığı keşfe göre, malzemeleri tedarik edildiği takdirde bu kalyonun kasım ayına kadar bitirilebileceği rapor edilmektedir.³⁴⁴

29 Zilhicce 1188 (2.3.1775) tarihli bir belgeye göre Midilli Mütesellimi Halil ve Midilli Nazırı Ömer tarafından Midilli’de 51,5 ziralık 1 adet kalyon inşası devam etmekteydi.³⁴⁵ Bu kalyonun Midilli Mütesellimi Halil sorumluluğunda inşasına 1771 baharında denize indirilmesi planlanan 2 kalyondan biri olabileceği fikrine kapılmak mümkündür. Ancak, 27 Rebiyülâhır 1190 (14.6.1776) tarihli bir belgede, Midilli Nazırı Halil tarafından inşasına daha önceki bir tarihte başlanan 2 kalyon ile Nazır Halil ve Seyyid Ömer’in ortak sorumluluğunda yapılmakta olan 51,5 ziralık 1 adet kalyonun inşa masraflarının Nazır Halil tarafından ödenmesi istendiğine göre, 51,5 ziralık bu kalyon daha önce inşasına başlanan kalyonlardan farklıdır.³⁴⁶ 17 Receb 1190 (1.9.1776) tarihli bir belgede ise, söz konusu 51,5 zira’lık kalyonun 30 – 40 güne kadar denize indirileceği taahhüt edilmektedir.³⁴⁷ Fakat 30 – 40 güne kadar denize indirilmesi planlanan kalyonun denize indirilmesi Şubat 1777’yi bulmuştur.³⁴⁸

³⁴² C.BH 7701.

³⁴³ C.BH 9129.

³⁴⁴ C.BH 11227.

³⁴⁵ C.BH 11912.

³⁴⁶ C.BH 7701.

³⁴⁷ C.BH 4168.

³⁴⁸ C.BH 5085.

Yukarıda bahsedilen 51,5 zira'lık 3 kalyonun inşasının uzun sürmesi ve çok masraflı olmasının etkisiyle olsa gerek, 1784 yılında yapımına başlanan iki adet kalyonun ebatları küçük tutulmuştur. Bu kalyonlardan Midilli Nazırı Süleyman Ağa tarafından inşa ettirileni 43 zira³⁴⁹, Osman Ağa tarafından inşa ettirileni 45 zira ölçüsündedir.³⁵⁰ Süleyman Ağa tarafından inşa ettirilen kalyonun denize indirilmesi için 15 Şa'ban 1201 tarihinde başkentten kızak felenk ve asker talebinde bulunulmuştur.³⁵¹ Osman Ağa tarafından inşası tamamlanan kalyonun güverte ve palaveresine konulacak topların döktürülmesine dair, 10 Ramazan 1201 (26.6.1787) tarihinde tersane-i amireden baş muhasebeye bir yazı gönderilmiştir.³⁵² Buna göre söz konusu 2 kalyonun inşası 3 yıl geçmeden tamamlanmış görünmektedir.

9 Cemaziyülevvel 1200 (10.3.1786) tarihli bir belgeye göre biri 43, diğeri 45 zira'lık 2 kalyonun inşası sürdüğü sırada, Kalonyalı Ebubekir Ağa tarafından 51 zira'lık 1 adet kalyon inşasına başlanmıştır. Ancak kalyonun inşa süresinin uzayacağı anlaşıldığından bu geminin 41 zira olarak inşa edilmesine karar verilmiştir.³⁵³ Daha sonra fikir yeniden değişmiş ve kalyonun ilk kararlaştırıldığı gibi 51 zira olarak inşa edilmesi istenmiştir.³⁵⁴ Belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla, bu geminin inşası 1206 yılı içerisinde bitirilmiştir.³⁵⁵

Inşasına ne zaman başlandığı hakkında bir bilgimiz olmasa da 18 Safer 1205 (27.10.1790) tarihli bir belgede, Midilli Nazırı Osman Efendi tarafından inşa edilen 2 adet şalope'nin denize indirilmeye hazır oldukları belirtilmektedir.³⁵⁶

25 Safer 1207 (12.10.1792) tarihini taşıyan bir belgeye göre ise, daha önce Kalonyalı Ebubekir Ağa tarafından inşa ettirilen kalyon örnek alınarak, Midilli Nazırı İsmail'in sorumluluğunda inşa ettirilecek olan 51 zira'lık 1 kalyonun inşasından vazgeçilmiştir. Vazgeçilme sebebi geminin inşa süresinin uzun olacağının anlaşılmasıdır. Bu sebeple daha önce Midilli'de inşa edilmiş olan 45 zira'lık Akab-ı

³⁴⁹ C.BH 9668.

³⁵⁰ C.BH 2292. Daha sonraki tarihlere ait bir belgeden anladığımız kadarıyla bu geminin adı Akab-ı Bahri idi. Bkz. C.BH 9621.

³⁵¹ C.BH 12123.

³⁵² C.BH 11160.

³⁵³ C.BH 11372.

³⁵⁴ C.BH 5105.

³⁵⁵ C.BH 11956.

³⁵⁶ C.BH 10600.

Bahri kalyonu örnek alınarak, aynı ebatlarda 1 kalyon inşa edilmesine karar verilmiştir.³⁵⁷ Bu geminin akıbeti konusunda elimizde hiçbir bilgi yok. Ama Dergah-ı Ali Kapucubaşlarından İsmail Ağa adında birinin Midilli kalesinde kalebend olarak tutulduğu ve inşasına başlanacak olan bir kalyonun inşa masraflarını üstlenmesi sonrasında affedildiğini bilmekteyiz.³⁵⁸ Bu kişi, yukarıda bahsettiğimiz İsmail Ağa ise, muhtemelen kalyonun inşasını bitiremediği için kalebend olarak cezalandırılmış olabilir. 1210 (1795 – 1796) yılı içerisinde hapislikten kutulan İsmail Ağa'nın gözetiminde yeni bir kalyon inşasına başlanmıştır. Ebatları konusunda hiçbir bilgimiz olmayan bu kalyon, 14 Cemaziyülevvel 1212 (3.11.1797) tarihili bir belgede Midilli'de inşası bitmek üzere olan ve geriye sadece nihas kaplaması kalan “*Ziver-i Bahri*” kalyonu olmalıdır.³⁵⁹ *Ziver-i Bahri* kalyonu'nun Tersane-i Amire mühendislerinden Ahmet Hoca tarafından inşa olunan bakır kaplı, 700 mürettebatlı ve üzerinde 68 top bulunan bir kalyon olduğu bilinmektedir.³⁶⁰

İdris Bostan'ın Mahmut Raif'ten aktardığı kadarıyla, Midilli adasında 59,5 zira'lık 70 toplu bir kalyon inşa edilmiştir. Yine 1799'da denize indirilecek 51 zira'lık bir kalyon için hazırlıklar yapılmıştır.³⁶¹

Midilli'de inşa edilen gemilerin nerede yapıldığı konusunda kesin bir ifade kullanmak istemiyoruz. Ama elimizde mevcut olan 1831 tarihli bir haritada Midilli şehrinin Güney limanında gemi kızağı olarak gösterilen bir yer vardır. Bu da Midilli'de inşa edilen gemilerin burada üretilmiş olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Midilli'de inşa edilen miri gemilerin sorumluluğunun genellikle nazırlara verildiği hatırlanacak olursa, bu ihtimal daha da kuvvet kazanır. Zira gemi yapımıyla görevlendirilen kişiler, inşaatın ilerleyişiyle yakından ilgilenmek zorundaydılar.

Seyyah Pococke'un gözlemlerine göre, Midilli'de inşa edilen gemilerin en büyük özelliği son derece hafif olmaları ve 10 – 12 yıl dayanmalarındır. O, bu dayanma süresinin Avrupa'daki gemilerden daha uzun olduğunu dile getirmektedir. Seyyahımız,

³⁵⁷ C.BH 9621.

³⁵⁸ Bkz. HAT 112 – 4495 ve HAT 112 – 4497.

³⁵⁹ C.BH 10303.

³⁶⁰ Kemal Beydilli, “İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid'e Dair Risalesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: XIII'ten Ayırtasım, İstanbul 1987, s. 401.

³⁶¹ İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli.*, s. 298.

bu gemilerin inşasında demir çivi kullanıldığı ve yöre halkının eğri kereste yerine, çam kerestesinin gerekli olduğunun farkına olduğunu da sözlerine eklemektedir.³⁶²

Sonuç olarak, XVIII. yüzyıl boyunca Midilli Adası'nda tespit edebildiğimiz kadarıyla 15 kalyon inşa edilmiştir. Buna ek olarak 2 şalope, en az 10 şahtur ve yine en az 5 celiliyenin inşa merkezi Midilli'ydi. Bu durum göstermektedir ki, Midilli Adası XVIII. yüzyılda ciddi bir taşra tersanesi görünümüne sahiptir. Söz konusu gemiler, kimi zaman adada mevcut nazırlar tarafından inşa ettirilirken, kimi zaman da sadece bu iş için görevlendirilen Dergâh-ı Âli kapucubaşları aracılığıyla inşa edilmişlerdir.

³⁶² R. Pococke, *a.g.m.*, s. 16.

C - ADA VE KIYI GÜVENLİĞİ

1 - Kaleler

Modern çağdan önce, güvenlik açısından en önemli yapılar, hiç şüphesiz ki, kalelerdi. Kalın taş duvarlar arkasında konuşlanan askerler, doğrudan ateşe maruz kalmadıkları gibi, kendilerinin kat ve kat üstünde sayılara ulaşan düşman kuvvetleri karşısında güç de kazanıyordu. İşte bu sebeptendir ki, kaleler ülke savunmalarının bel kemiği durumundaydı.

İncelediğimiz dönemde Midilli adasında üç tane kalenin var olduğunu görmekteyiz. Bunlar Midilli, Molova ve Sığrı kaleleridir. Midilli ve Molova kaleleri, fetihten beri mevcutken 1757'den sonra bunların arasına Sığrı kalesi de katılmıştır.

Midilli kalesi yüksek ve kayalık yarımadaının tepesinde yer almaktadır. Antik dönemlerde inşa edilmiş olan eski kale ile Cenevizliler tarafından inşa edilen yeni kale birbirine bitişiktir.³⁶³ Kale birçok defa onarım görmüştür. 1054'te (1643/1644) Midilli'nin şehir duvarları oldukça genişletilmiş ve duvar katları, top bataryaları, yeni hendek kuvvetlendirilmiştir.³⁶⁴ Bu kuvvetlendirme çalışmalarının üzerinden fazla bir zaman geçmemiştir ki, büyük ve yıkıcı bir deprem meydana geldi.³⁶⁵ Depremden Midilli kalesi de nasibini alacaktı. 1179 (1765/1766) yılında kale, tekrar teferruatlı bir onarımdan geçirildi.³⁶⁶ 1772'de Cezayirli Gazi Hasan Paşa³⁶⁷, bütün Midilli şehrini şehir duvarlarıyla çevirtmiştir. Aynı yıl, iç kaleye bugün de ayakta olan, bombaya dayanıklı kışla ve cebehane yapılmıştır.³⁶⁸

Adayı bizzat gören seyyahlardan James Dallaway, dağlık burun üzerinde olan kalenin, diğer Aşağı Yunan veya Venedik yapılarına nazaran çok mükemmel ve geniş olduğunu müşahade ettiğini bildirmektedir. Kale içerisindeki evlerin, camilerin ve selvi ağaçlarının görülmeye değer bir tablo havası verdiğini Dallaway özellikle vurgulamaktadır.³⁶⁹

³⁶³ R. Pococke, *a.g.e.*, s.16

³⁶⁴ M. Kiel, *a.g.m.*, s. 58.

³⁶⁵ Daniel, Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba*, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997, s. 7.

³⁶⁶ *MAD.d. 3160*, s. 537 – 541.

³⁶⁷ Kaptan paşalık yaptığı dönem: 1770 – 1789.

³⁶⁸ M. Kiel, *a.g.m.*, s. 58.

³⁶⁹ J. Dallaway, *a.g.e.*, s. 312-313.

Kalede alay beyi ve kale dizdarının komutasında oldukça kalabalık ve donanımlı bir garnizon bulunmaktaydı.³⁷⁰ XVII. yüzyılda kaledeki asker sayısı 200 civarındayken, Venedik’le 1715’e kadar sürecek olan savaş döneminde 613’e ulaşmıştı.³⁷¹ 1140 (1727) yılında kaledeki asker sayısı 675;³⁷² 1168 (1754) yılında kaledeki asker mevcudu 183’tür.³⁷³ Çeşme faciasının ardından bölgede artan Rus baskısı, Midilli kalesinin kuvvetlendirilmesiyle sonuçlanacaktı. Nitekim 1190 (1776) yılı kayıtlarında Midilli kalesinde 1031 asker olduğu görülmektedir.³⁷⁴

Midilli adasındaki ikinci önemli kale hiç şüphesiz ki Molova Kalesi’dir. Kökleri oldukça eskilere dayanan Molova Kalesi’nde 1373 yılında Françesko Gattelluzzi tarafından önemli değişiklik ve tamiratların yapıldığı görülmektedir.³⁷⁵ 1572’de Osmanlı donanmasının İnebahtı Deniz Savaşı’nda mağlup olmasının ardından Yüksek Frank kuleleri yıkılmış ve top bataryaları eski yerlerine konmuştur. Hisar Peçe’nin ana kapısının önünde, doğrudan hücumlara karşı daha iyi bir koruma inşa edilmiştir. Girit Savaşı zamanında (1645 – 1669) kalenin zayıf olan doğu tarafı derin hendekler kazılarak güçlendirilmiştir. Şiddetli depremde ağır hasar gören kale, 1154 (1741 – 1742) yılında onarılmıştır.³⁷⁶

Molova kalesinde de güçlü bir garnizon bulunduğunu görmekteyiz. 1140 (1727) yılında kaledeki asker sayısı 126’dır.³⁷⁷ 1168 (1754) yılında kaledeki asker mevcudu 156’dır.³⁷⁸ 1190 (1776) yılına gelindiğinde Molova kalesinde 203 asker olduğu görülmektedir.³⁷⁹

XVIII. yüzyılın ilk yarısında adanın batı bölümü, batılı korsanların akınları sebebiyle büyük sancılar çekmiştir. Korsanlar, adanın ıssız batı sahillerindeki büyük doğal liman Sığı’rı gemilerini onarmak, tatlı su almak ve İstanbul ile Akdeniz arasında

³⁷⁰ *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=11&dba=003>, s.2/5.

³⁷¹ *MAD.d.* 3562, s. 1.

³⁷² *MAD.d.* 2340 – 11, s. 10.

³⁷³ *MAD.d.* 822, s. 500 – 507.

³⁷⁴ *MAD.d.* 824, s. 332 – 345.

³⁷⁵ M. Kiel, *a.g.m.*, s. 59.

³⁷⁶ Besim Darkot, “Midilli”, *İA.*, c. VIII, s. 282-284 ve Machiel Kiel, “Midilli”, *TDVİA*, c. 30, s. 283 – 284.

³⁷⁷ *MAD.d.* 2340 – 11, s. 10.

³⁷⁸ *MAD.d.* 822, s. 495 – 498.

³⁷⁹ *MAD.d.* 824, s. 346 – 351.

gidip gelen gemileri tehdit etmek için kullanıyorlardı.³⁸⁰ Yüzyılın ikinci yarısında Sultan III. Osman zamanında 1170 (1757) yılında Sığırlı limanı girişine büyük bir kale inşa edilmiştir.³⁸¹ Sığırlı kalesi güçlü bir garnizona sahip değildi. Buradaki asker sayısı 1190 (1776) yılında 68 olarak gözükmemektedir.³⁸²

Kaleler sadece savunma amacına hizmet eden yapılar değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nda kaleler aynı zamanda tutukluların tutulduğu, devlet adamlarının kalebend olarak cezalandırıldığı bir yer olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Midilli, diğer bazı adalarda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun sürgün veya istirahat yeri olarak görülmüştür. Bu durum, Osmanlı öncesinde de mevcuttu. Mesela IV. Leo'nun eşi İmparatoriçe Irene 802 yılında Nicephorus tarafından Midilli'ye sürgün edilmiştir.³⁸³ İstanbul'a yakın olması - ki sürgün edilen devlet adamlarının tekrar göreve getirilme ihtimali her zaman mevcuttu - ve güçlü garnizonlarla korunması - ki buradan kaçmak hiç de kolay olamazdı - gibi önemli avantajların etkisiyle Midilli, Osmanlı'nın üst düzey devlet adamlarını sürgüne yolladığı ya da dinlendirildiği birkaç adadan biri oluvermiştir. Örneğin: Vezir-i azam Halil Paşa 1717'de azledilerek Midilli'de dinlenmeye gönderilmişti.³⁸⁴ Yine 1735'te Vezir-i Azam Ali Paşa³⁸⁵, 1755'te Vezir-i azam Mustafa Paşa³⁸⁶, da görevden alındıktan sonra dinlendirilmek üzere Midilli adasına gönderilmişlerdi. Buraya kadar verdiğimiz örnekler dinlendirme amacıyla gönderilmelere örnekti. Biraz da cezalandırmak maksadıyla Midilli'ye gönderilenlere örnek verelim. Mesela, 1761'de Çavuşbaşı Hatibzade³⁸⁷ 1765'te Vezir-i azam Mustafa Paşa görevden alınarak Midilli'ye sürgün edilecekti.³⁸⁸

³⁸⁰ C.BH 5508.

³⁸¹ M. Kiel, *a.g.m.*, s. 60.

³⁸² MAD.d. 824, s. 352.

³⁸³ J. Dallaway, *a.g.e.*, s. 320-321.

³⁸⁴ İ.H. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 204.

³⁸⁵ Şemdani – Zade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mü'rit-i Tevarih*, C. I, Haz. M. Münir Aktepe, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul 1976, s. 39.

³⁸⁶ Aynı Kaynak, s. 179.

³⁸⁷ Şemdani – Zade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mü'rit-i Tevarih*, C. II. A, Haz. M. Münir Aktepe, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul 1978, s. 38.

³⁸⁸ Aynı Kaynak, s. 75.

2 - Güvenliğin Sağlanması

Midilli, Anadolu'ya yakınlığı ve İstanbul'a giden deniz yolları üzerindeki stratejik konumuyla dikkatleri çeken bir adadır. Onun bu özelliğinin Osmanlı İmparatorluğu da farkındaydı. İşte bu sebeptendir ki, Midilli'de üç kale vardır ve bu kaleler içlerinde güçlü garnizonları barındırmaktadır. Seyyah Aaron Hill'ın Midilli'de Maltalı ya da Floransalı maceracıların filolarının meydan okumasına karşı, şehrin korunması ve o civardaki adaların güvenliği için Midilli'de sultana bağlı sabit bir kadirga filosu bulundurulduğundan söz etmektedir.³⁸⁹

6 Şa'ban 1171 (14.4.1758) tarihli bir belgede Midilli çevresinde faaliyet gösteren gayrimüslim korsan eşkıyasına mani olunmak amacıyla Sıgırıda kale ve liman inşa edildiği hatırlatılıyor. Yapılan bu kale ve liman sebebiyle artık korsanların Midilli'de barınmadıkları, ancak 40 – 50 mil açıklarda halen ticaret gemilerini tehdit etmeye devam ettikleri bildiriliyor. Bölgedeki korsanlık faaliyetlerini tam anlamıyla önleyebilmek için Selanik ve Bodrum kalelerinde olduğu gibi Sıgırı kalesinin hizmetine de bir firkate verilmesi isteniyor.³⁹⁰ 20 Cemaziyülevvel 1178 (14.11.1764) tarihli bir belgede ise yaklaşık yedi yıl önce talep edilen firkatenin Sıgırı kalesi hizmetine verildiğini görmekteyiz.³⁹¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası gelişmeleri dikkate alarak zaman zaman Ege adalarında ve kıyılarında çeşitli savunma önlemleri aldığı görülmektedir. Nitekim Şa'ban 1157 (9.9-7.10.1744) tarihli bir belgede Hristiyan devletler arasında ortaya çıkan münakaşa ve ihtilal harbe sebep olacağından dolayı, harp sırasında Devlet-i Aliyye sularına gelecek düşman devletlerin harp gemileri, korsanları ve limanlarımıza girecek tüccar sefineleri ve bunların mürettebatı hakkında çok dikkatli olunması konusunda tüm adalar ve kıyı kentleri olduğu gibi, Midilli de uyarılmıştır.³⁹² Yine Zilka'de 1202 (3.8-1.9.1788) tarihli bir başka belgede Akdeniz'de korsan ve düşman gemilerinin zarar ve tecavüzlerine meydan verilmemesi bağlamında tedbirlerin alınması tüm ada ve kıyı kentlerinin yöneticilerinden talep edilmektedir.³⁹³ 5 Zilhicce 1207

³⁸⁹ A. Hill, *a.g.e.*, s. 210.

³⁹⁰ *C.BH.* 5508.

³⁹¹ *C.BH.* 9316.

³⁹² *C.HR.* 6030.

³⁹³ *C.BH.* 11590.

(14.7.1793) tarihli başka bir belgede ise, Fransa ile Prusya, Avusturya, İngiltere ve Nederland devletlerinin savaş halinde oldukları belirtilip, bu devletlerin gemilerinin tarafsız bir devlet olan Osmanlı'nın liman, iskeleleri ağzlarında ve kale topraklarına 3 mil mesafeden yakın yerlerde savaşmalarına engel olunması konusunda ada ve kıyı kentlerinin yöneticilerinin uyarıldıklarını görmekteyiz.³⁹⁴ Rusların 1770'lerde Ege adaları arasında giriştikleri harekâtları sırasında Midilli'ye 1500 asker, Sakız'a 3000, İstanköy'e 500, Limni'ye ise 550 nefer yollanmıştı.³⁹⁵

³⁹⁴ C.HR. 7673.

³⁹⁵ Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=7&dba=016>, s.4/5.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Midilli Adası, Ege Denizi'nin en stratejik adalarından bir tanesidir. Bu önemi, Akdeniz ve Karadeniz boğazlarına giden yol üzerindeki konumuna ve Anadolu'ya olan yakınlığına borçludur. Sahip olduğu bu konum sayesinde Midilli hem boğazların, hem de Batı Anadolu kıyılarının güvenliğinin sağlanmasında çok önemli bir rol üstlenmiştir. Osmanlı Devleti, adanın önemini ta en başından anladığı için, burayı fethettikten kısa bir süre sonra sancak haline getirecektir. Midilli'nin boğazlar ve Anadolu kıyılarının güvenliğinin sağlanmasındaki önemli yerinin yanında Osmanlı deniz fetihlerinin gerçekleşmesinde de çok stratejik bir yeri vardır. Osmanlı donanması bu adayı askeri bir üs olarak kullanmış ve Osmanlı Devleti'nin karalardaki üstünlüğünü denizlere de taşımayı, bu üsten aldığı lojistik destekle çok daha rahat ve hızlı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Ada aynı zamanda önemli bir ticaret yolu üzerindedir. Her ne kadar, ticaretle öne çıkan bir ada olmasa da ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasında çok değerli katkıları olmuştur. Adanın sahip olduğu stratejik konumun farkında olan Osmanlı Devleti, bu adayı elinde tutabilmek için adada güçlü garnizonlar bulundurmaya ihmal etmemiştir.

Ele aldığımız dönemde, Midilli adasının Midilli mutasarrıfları tarafından atanan nazırlar aracılığıyla yönetildiği görülmektedir. Ayrıca, Molova ve Kalonya'da Voyvodalar da vardır. Bu durum, XVIII. yy'ın temel özelliklerinden biri olan taşranın yükselişiyle alakalıdır. Yani Midilli'deki idarei gelişmeler Osmanlı Devleti genelindekiyle aynı düzlemde.

XVIII. yy'ın başlarında Venedik saldırılarından Mora'yı korumak maksadıyla oluşturulan Anapoli Kaptanlığı'na bağlanan Midilli, Venedik tehdidinin sona ermesinin ardından yine eskiden olduğu gibi Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu süreçte adada uygulanan mali sistemin de değişiklikler yaşadığı gözlemlenir. Anapoli Kaptanlığı'na bağlanmadan çok kısa bir süre önce saliyaneli statüye geçirilen Midilli adası, tekrar Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlandıktan sonra yine eskiden olduğu gibi tımar sisteminin uygulandığı sancaklar arasına katılmıştır. Tımar sisteminin Midilli'deki uygulamalarında karşılaşılan aksaklıklar, Osmanlı Devleti'nin genelinde yaşanan sıkıntılarla paralellik göstermektedir.

XVIII. yy. Midilli Adası'nın ekonomik açıdan ciddi bir yükseliş gösterdiği bir dönemdir. Bu yükselişte zeytinciliğin yaygınlaşması ve zeytinyağı ticaretinin getirdiği ekonomik değerler etili olmuştur. Halkın refah düzeyinin yükselmesinin etkisiyle XVIII. yy'da nüfusun düzenli bir şekilde arttığı görülür. XVIII. yy. başlarında ada nüfusu 40.000 civarlarında iken, yüzyılın sonlarında 60.000'e yaklaşmıştır. Belki de ekonomik açıdan refah düzeyinin yükselmesinin en büyük etkisi, ada halkının Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığının artması olmuştur. Belki de XIX. yy'ın ilk yarısında meydana gelecek ve birçok Ege Adası'nın karıştığı Yunan Büyük İsyanı'na Midilli Rumlarının destek vermemesi, adadaki bu ekonomik iyileşmeyle alakalıdır. Elbette ki bu isyandan uzak durmalarında adadaki Müslüman nüfus yoğunluğunun diğer adalarla mukayese edilemeyecek derecede fazla olmasının da etkisi vardır.

Adanın İstanbul, İzmir ve Selanik gibi büyük merkezlerin güzergâhı üzerinde olması; Edremit ve Ayvalık gibi yakın kasabalarla bağlantısı dolayısıyla ticareti iyi bir seviyededir. Midilli ticareti İzmir üzerinden yapılmaktaydı. Fakat bunun yanında bağımsız bir şekilde Venedik, Marsilya limanları ve diğer Kuzey Akdeniz liman şehirleriyle de ticari ilişkiler yürütüldüğü görülmektedir. Midilli sanayisi zeytinyağı, sabunculuk, şarapçılık ve tekstil ürünlerine dayanmaktaydı. Tarım ürünleri içerisinde zeytin, üzüm, sakız mastikası, tahıl sayılabilir. Adanın dağlık yapısı sebebiyle, zirai faaliyetler içerisinde küçükbaş hayvancılık da önemli bir yer tutmaktaydı.

Midilli Adası XVIII. yy'da gemi inşa faaliyetlerinin arttığı bir merkez olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan gemi inşa faaliyetlerinde Osmanlı donanmasının acil ihtiyaçları belirleyici rol oynamıştır. Bu tersane faaliyetlerinin artmasında Midilli'nin sahip olabileceği teknolojik imkânların etkili olmadığı ortadadır. Büyük bir tersane olan İznikmid'in 22 Mayıs 1766'da meydana gelen büyük bir deprem sonucunda yerle bir olması, diğer taşra tersanelerinin önem kazanmasına yol açtı. Donanmayı geliştirme çabaları gereği fazla miktarda kalyon inşa edilmesinin gerekliliği, Çeşme faciasından sonra bu ihtiyacın çok daha artmış olması, kalyon inşasının uzun bir süreç gerektirmesi ve özel bir havuza ihtiyaç duyulması gibi sebeplerle Tersane-i Amire'nin kapasitesinin aynı anda birçok kalyon inşasına müsaade etmiyordu. Taşra tersanelerinde kalyonlar inşa edilmesi yoluna gidilmiştir. Midilli de bu taşra tersanelerinden sadece biridir. Zaten yapılan kalyonların orta büyüklükte olması, Midilli'nin herhangi bir özelliğinin olmadığını kanıtı değil midir?

Sonuç olarak, ele aldığımız zaman kesitinde, Midilli adasının Ege adaları içerisinde iktisadî ve ticarî bakımdan gelişmiş bir ada olduğu, sosyo-kültürel açıdan da önemli bir işlev üslendiğı rahatlıkla söylenebilir. Ada halkının farklı toplumlardan oluştuğunu, dolayısıyla farklı kültürel özelliklere sahip olduğunu, adada ciddi herhangi bir çekişmenin olmadığını görmekteyiz. Maliyeden Müdevver defterlerin daha iyi bir şekilde taranıp kullanılması ve Midilli'nin karşı kıyısında bulunan Edremit, Ayazmend ve Kemer kazalarının şer'îye sicillerinin okunmasıyla çalışmanın eksik kaldığı noktaların kapatılabileceğı kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

A – BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ KAYNAKLARI

1. DEFTER TASNİFLERİ

a) CEZAYİR AHKÂM DEFTERLERİ (A.DVNS.CZRK)

1 Nolu Defter (Sayfa Numaraları)

56, 76, 77, 78, 89, 98

2 Nolu Defter(Sayfa Numaraları)

14, 75, 100, 198, 211

3 Nolu Defter (Sayfa Numaraları)

61, 123

4 Nolu Defter (Sayfa Numaraları)

35, 70, 138, 145

5 Nolu Defter (Sayfa Numaraları)

56, 214

6 Nolu Defter (Sayfa Numaraları)

33, 121

7 Nolu Defter (Sayfa Numaraları)

16

8 Nolu Defter (Sayfa Numaraları)

69

9 Nolu Defter (Sayfa Numaraları)

44, 122, 123, 154, 156

10 Nolu Defter (Sayfa Numaraları)

56, 90, 168

b) MALİYEDEN MÜDEVVER DEFTERLER (MAD)

74, 822, 824, 2340, 3160, 3562, 19587

c) TAPU TAHRİR DEFTERLERİ (TT.d)

803

d) AMEDİ KALEMİ DEFTERLERİ (A.RSK)

1551, 1572, 1600

2. BELGE TASNİFLERİ**a) HATT-I HÜMAYUN TASNİFİ**

112/4495, 112/4497, 179/145

2.2. CEVDET TASNİFİ**BAHRİYE (C.BH)**

219, 383, 882a, 2292, 3304, 3613, 4056, 4168, 4419, 4753, 4761, 4960, 5085, 5105, 5201, 5508, 5973, 6030, 6093, 7013, 7701, 7736, 7851, 7871, 8965, 8967, 9020, 9129, 9316, 9462, 9621, 9668, 9682, 10013, 10303, 10600, 11160, 11227, 11353, 11372, 11424, 11590, 11594, 11671, 11912, 11929, 11951, 11956, 12078, 12123, 12417, 12419.

HARİCİYE (C.HR)

6030

ASKERİYE (C.AS)

37722, 45276

İKTİSAT (C.İK)

91, 310, 339, 1451, 2185, 7541

EVKAF (C.EV)

22380

BELEDİYE (C.BL)

7111, 1545, 7004

2.3. İBNÜL EMİN TASNİFİ

İE. ADL (İbnül Emin Adliye) 378

2.4.KAMİL KEPECİ TASNİFİ (KK.)

514, 609

HARİTALAR KATOLOĞU

OC 4-1-2

B – KİTAP VE MAKALELER

Arıkan, Z. (2006) “*Midilli – İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti*”, Tarih Araştırmaları, s. 40, ss. 1 – 28.

Ayn Âli Efendi (1979) *Kavânin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, Enderun Kitabevi Yayınları: İstanbul.

Babinger, Franz (2000) *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Çev. Coşkun Üçok), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.

Beckingham, C. F. (1965) “Djazâ’ir-i Bahr-i Safid”, *Encyclopaedia of Islam*, E. J. Brill: Leiden.

Belge, M. (2005) *Osmanlı’da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Beydilli, K. (1987) “*İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid’e Dair Risalesi*”, Tarih Enstitüsü Dergisi, c. XIII, ss. 18 – 26.

Bostan, İ. (1994) “*Osmanlı Bahriyesi’nin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785 – 1819)*”, İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi, s. 35, ss. 64 – 87.

_____ (2005) *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Denizler Kitabevi: İstanbul.

Clarke, E. D. (1813) *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, Vol. II, Second American Edition, Printed by Heman Willard, Stockbridge: Massachusetts.

Çızakça, M. (2002) “The Kapudan Pasha And The Shipowners (18th-19th Centuries)” *The Kapudan Pasha His Office and His Domain*, (Edt: Elizabeth Zachariadou), Crete University Pres: Rethymnon.

Çiçek, K. (2001) “II. Viyana Kuşatması ve Avrupa’dan Dönüş (1683 – 1703)”, *Türkler*, c.9, Yeni Türkiye Yayınları: İstanbul.

Dallaway, J. (1797) *Constantinople Ancient and Modern, Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad*, Printed by. T. Bensley: London.

Darkot, B. (1999) “*Midilli*”, İA.(İslam Ansiklopedisi) c. 8, İstanbul.

Erinç, S. – Yücel, T. (1988) *Ege Denizi, Türkiye İle Komşu Ege Adaları*, Türk Tarih Kurumu: Ankara.

Fendoğlu, H. T. (1999) “*Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı*”, Osmanlı, c.VI, yeni Türkiye Yayınları: İstanbul.

Göyünç, N (1999) “*Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)*”, Osmanlı, c. IV, Yeni Türkiye Yayınları: İstanbul.

Gürsu, Sevil Tunç (1979) “*Tarihte Batı Anadolu, Ege, Ege Adaları*”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler Kitabı, Türk Tarih Kurumu: Ankara.

Harp Akademileri Komutanlığı (1995), *Ege Denizi ve Ege Adaları*, Harp Akademileri Yayınları: İstanbul.

Hill, A. (1710) *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, Printed by J. Mayo: London.

Hoca Sadettin Efendi (1992) Tâcüt Tevârih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. III, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.

İlgürel, M. (1997) “1768 – 1774 Osmanlı – Rus Savaşı’nda Çeşme Mağlubiyeti”, I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu, Tebliğler Kitabı, ss: 45 – 63: İzmir

İşbilir, Ö. (2004) “*Foundation Establishment Process in Midilli Island Under the Rule of the Ottoman Empire*”, II. National Symposium on the Aegean Islands, 2 – 3 July 2004 Gökçeada – Çanakkale, Sempozyum Kitabı: İstanbul.

Kiel, M (2006) “*Midilli*”, TDVİA (Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi), c. 30: İstanbul.

_____ (2004) “*The Island of Lesbos – Midilli Under the Ottomans, 1462 – 1912 Remarks on Its Population, Economy and Islamic Monuments*”, II. National Symposium on the Aegean Islands, 2 – 3 July 2004 Gökçeada – Çanakkale, Sempozyum Kitabı: İstanbul.

Kılıç, O. (1997) *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdarî Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihatı*: Elazığ.

Kunt, M. (1978) *Sancaktan Eyalete, 1150 – 1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Kurat, A. N. (1987) *Çaka Bey: İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi*, Türk tarih Kurumu: Ankara.

Kütükoğlu, M. S. (2001) “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi* (Ed: Ekmeleddin İhsanoğlu), c. 2: İstanbul.

McGovan, B. (1994) “The Age of the Ayans 1699 – 1812”, *An Economic and Social History of The Otoman Empire, 1300 – 1914* (Ed. Halil İnalcık – Donald Quataert), Harvard University Press: Campridge.

Mert, Ö. (1995) “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları”, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, Türk Tarih Kurumu: Ankara.

_____ (1999) “Osmanlı Devleti Tarihi’nde Ayanlık Dönemi”, *Osmanlı*, c. VI, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.

Olivier, A. (2007) *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, Bilge Yayınları: İstanbul.

Ortaylı, İ. (1979) *Türkiye İdare Tarihi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları*: Ankara.

Ostrogorsky, G. (1991) *Bizans Devleti Tarihi* (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu: Ankara.

Özkaya, Y. (1970) “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3–4, c. XXVIII, ss. 86 – 102.

_____ (1985) *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, İmge Yayınları: Ankara.

_____ (1994) *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*, Türk Tarih Kurumu: Ankara.

Özvar, E. (2003) *Osmanlı Maliyesi’nde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayıncılık: İstanbul.

Pakalın, M. Z. (1993) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: İstanbul.

Panzac, D (1997) *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba* (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.

Piri Reis (2001) *Kitab-ı Bahriye*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.

Pococke, R. (1745) *A Description of the East, and Some Other Countries*, Vol. II, Part II, Printed by W. Bowyer: London

Raczynski, E. (1980) *1814 de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, (Çev. Kemal Turan), Kültür Kitabevi Yayınları: İstanbul.

Randolph, B. (1998) *Ege Takımadaları – Arşipelago-* (Çev. Ümit Koçer), İlke Yayınları: İstanbul.

Sahillioğlu, H. (1988) “Ze’amet”, İA (İslam Ansiklopedisi), c. XIII: İstanbul.

Sancar, E. (2006) *21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi*, Deniz Kitabevi Yayınları: İstanbul.

Schaus, G. P. ve Spencer, N. (1994) “Notes on the Topography of Eresos”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 98, Nu: 3, pp. 411 – 430.

Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (2003) *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı* (Edt. İdris Bostan), www.saemk.org.

Stratejik Araştırma ve Etütler Milli Komitesi (2001) *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi* (Edt.: Cevdet Küçük), www.saemk.org.

Stratejik Araştırma ve Etütler Milli Komitesi (2002) *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi* (Edt.: Cevdet Küçük), www.saemk.org.

Şahin, İ. ve Emecen, F. (1999) “Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957 – 958 (1550 – 1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I”, *Belgeler*, c. XIX, s. 23, ss. 58 – 71.

Şemdani – Zade Fındıklılı Süleyman Efendi (1976) *Mü'rit-i Tevarih*, c. I (Haz. M. Münir Aktepe), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi: İstanbul.

_____ (1978) *Mü'rit-i Tevârih*, c. II. (Haz. M. Münir Aktepe) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi: İstanbul.

Tabakoğlu, A. (1985) *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları: İstanbul.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Müdürlüğü (2000), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (II. Baskı) Devlet Kitapları: İstanbul.

Tournefort, J. (2005) *Tournefort Seyahatnamesi*, (Ed. Stefanos Yerasimos), Kitap Yayınevi: İstanbul.

Tursun Bey (1977) *Tarih-i Ebu'l Feth*, Fetih Cemiyeti Yayınları: İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. H. (1980) *Osmanlı Tarihi*, c. II, Türk Tarih Kurumu: İstanbul.

_____ (1987) *Osmanlı Tarihi*, c. III, Türk Tarih Kurumu: İstanbul.

_____ (1988) *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu: Ankara.

Ünal, M.A. (1999) “*Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı*”, Osmanlı, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.

Van Egmont, J. A. and Heyman, J. (1757) *Travels Through Part of Europe, Asia Minor, The Islands of the Archipelago, Syria, Palestine, Egypt and Mount Sinai*, Vol. I, Printed for L. Davis and C. Reymers: London

Veinstein, G. (1991) “*Balkan Eyaletleri (1606 – 1774)*”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. I, (Ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli), Say Yayınları: İstanbul.

Wittman, W. (1804) *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria and Across the Desert into Egypt during the years 1799, 1800 and 1801 in Company with the Turkish Army and the*

British Military Mission, Philadelphia Published: United States-Pennsylvania-Philadelphia

Yakıtıl, E. (1984) “1768’de *İnce Donanma İçin İnşa Olunan-Celiye ve Şahturlar*”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, s. 527, c.100, ss. 48 – 66.

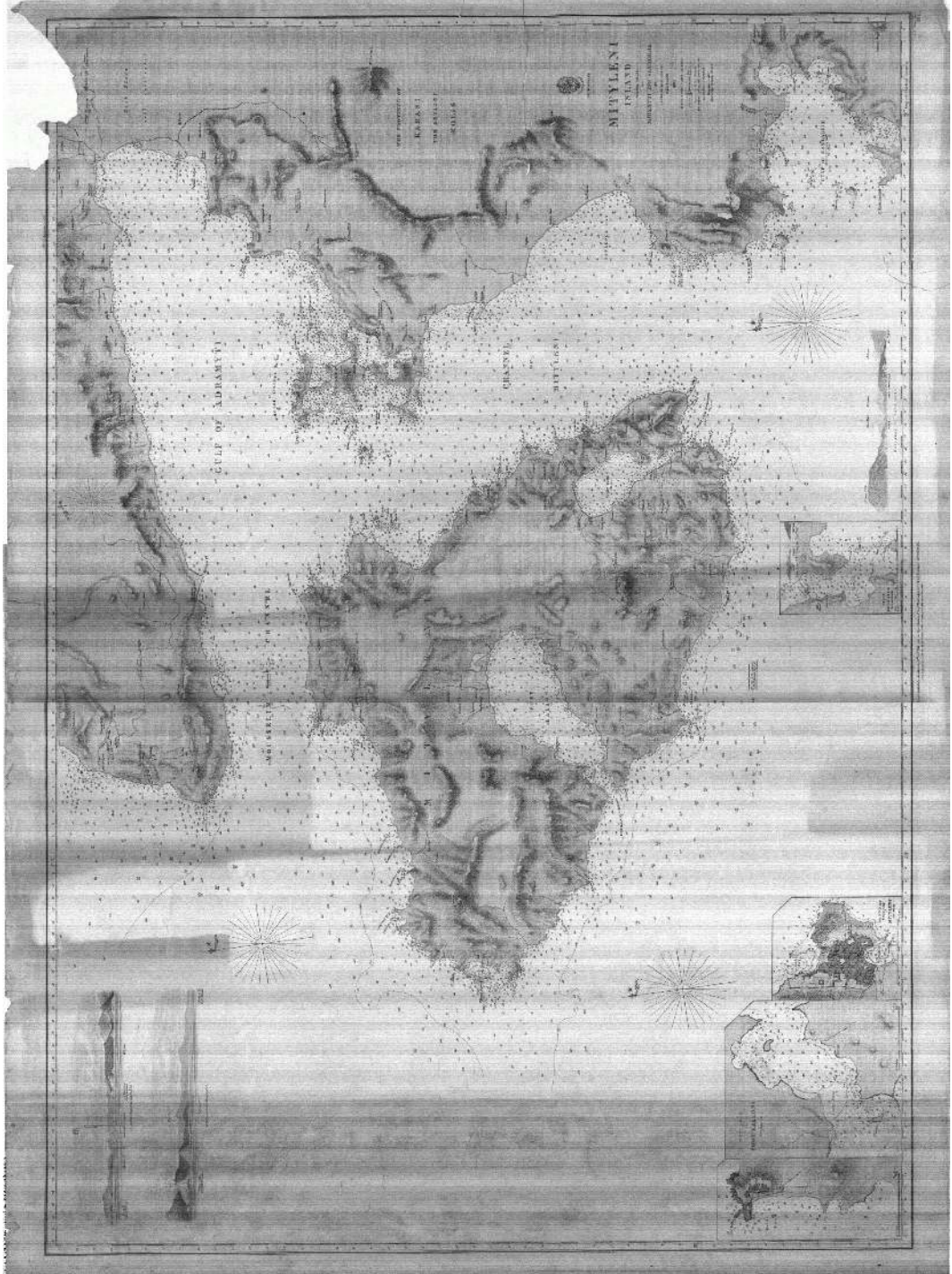
Yalçınkaya, M. A. (2001) “*XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703 – 1789)*”, *Türkler*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları: İstanbul.

Yılmazçelik, İ. (1995) *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790 – 1840)*, Türk Tarih Kurumu: Ankara.

C - TEZLER

Karaduman, N. (1999) *XVI. Yüzyılda Midilli Adası*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

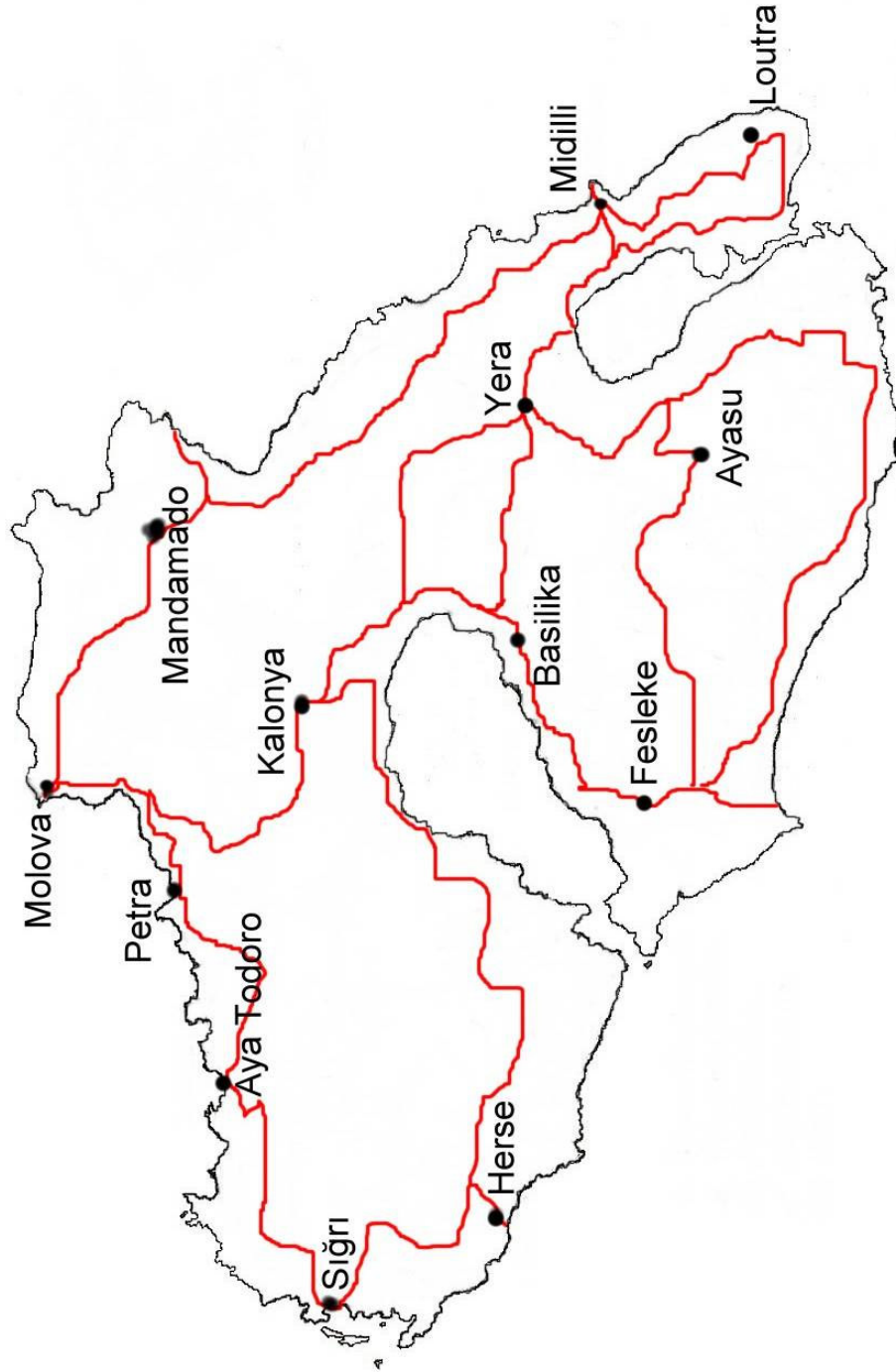
Ünal, A. A. (2002) *XVI. Yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti’nde Midilli Sancağı*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kayseri.

EKLER

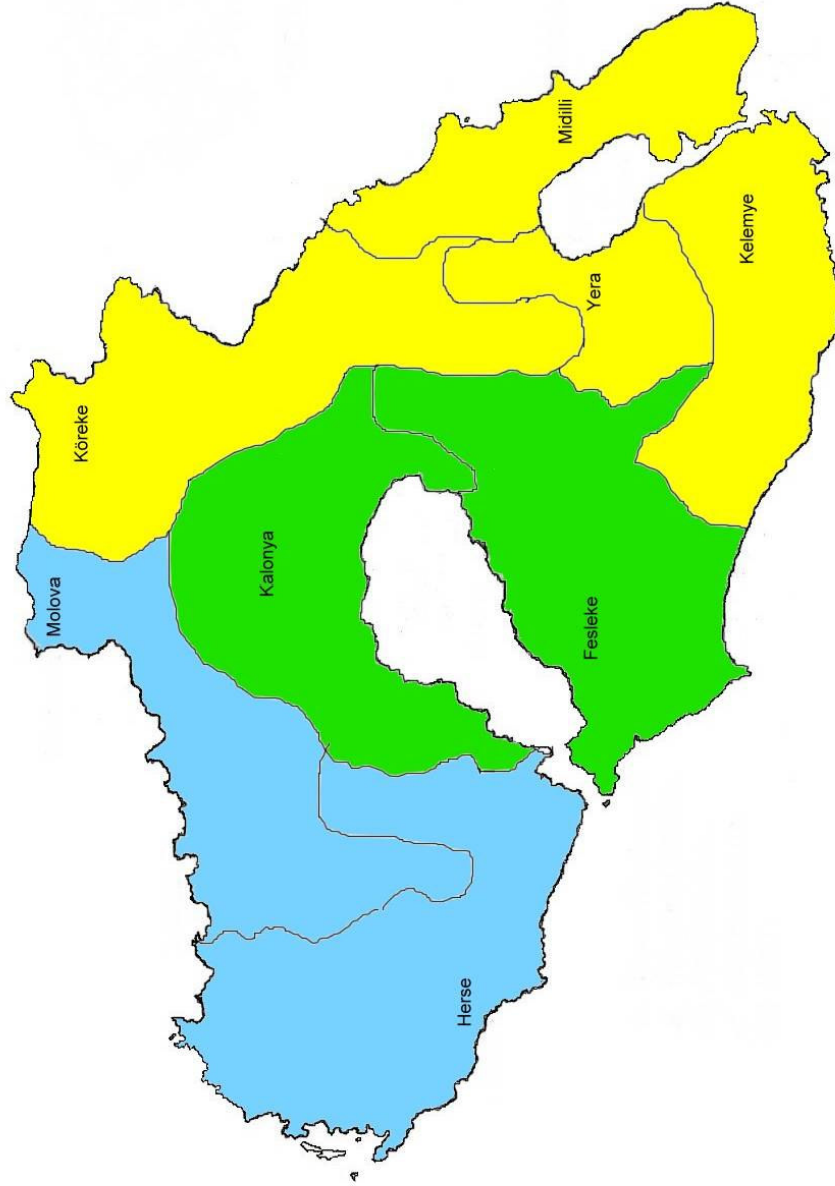
Ek 1: XIX. yy. başlarına ait, ticaret gemilerinde kullanılmış olan bir Midilli haritası
(BOA. OC 4-1-2)

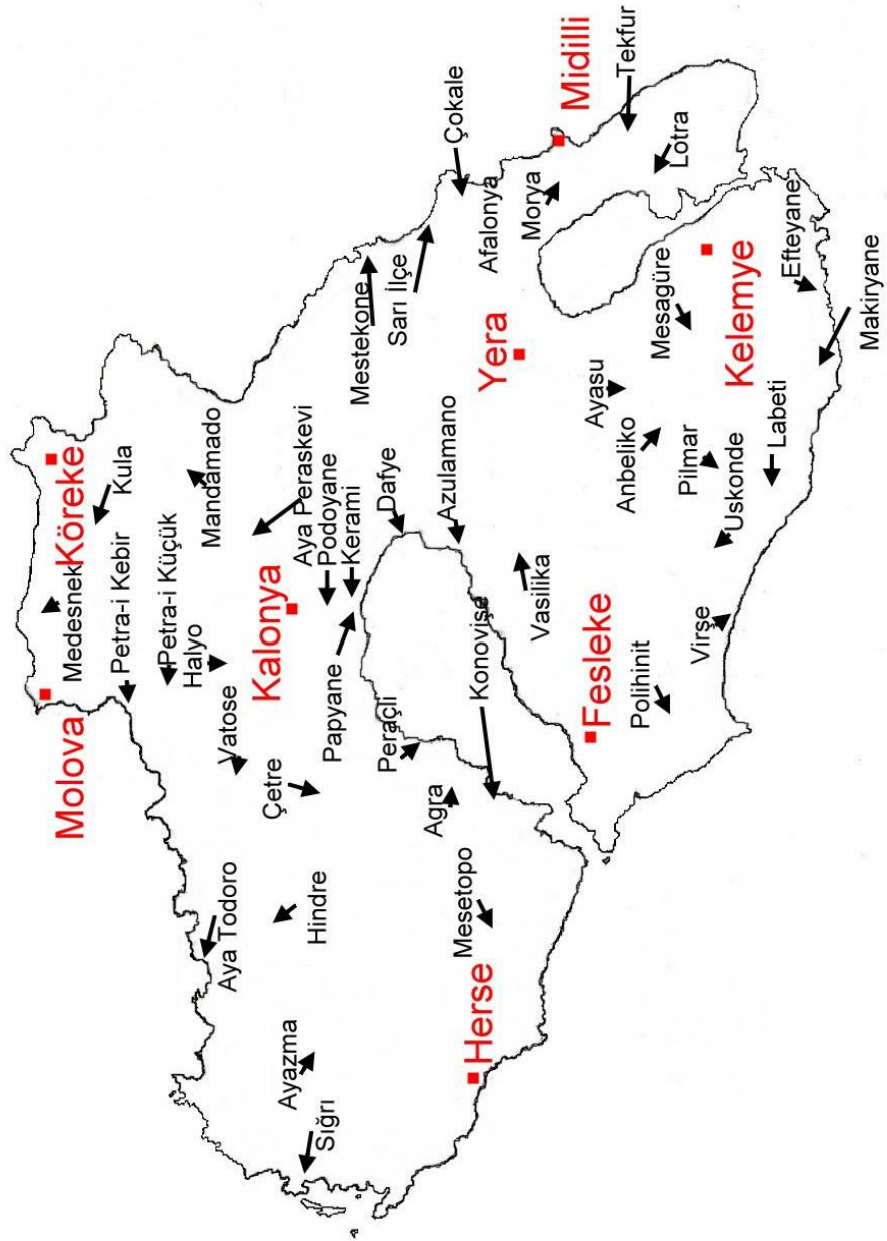
Ek 2: Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye* adlı eserinde yer alan Midilli haritası.

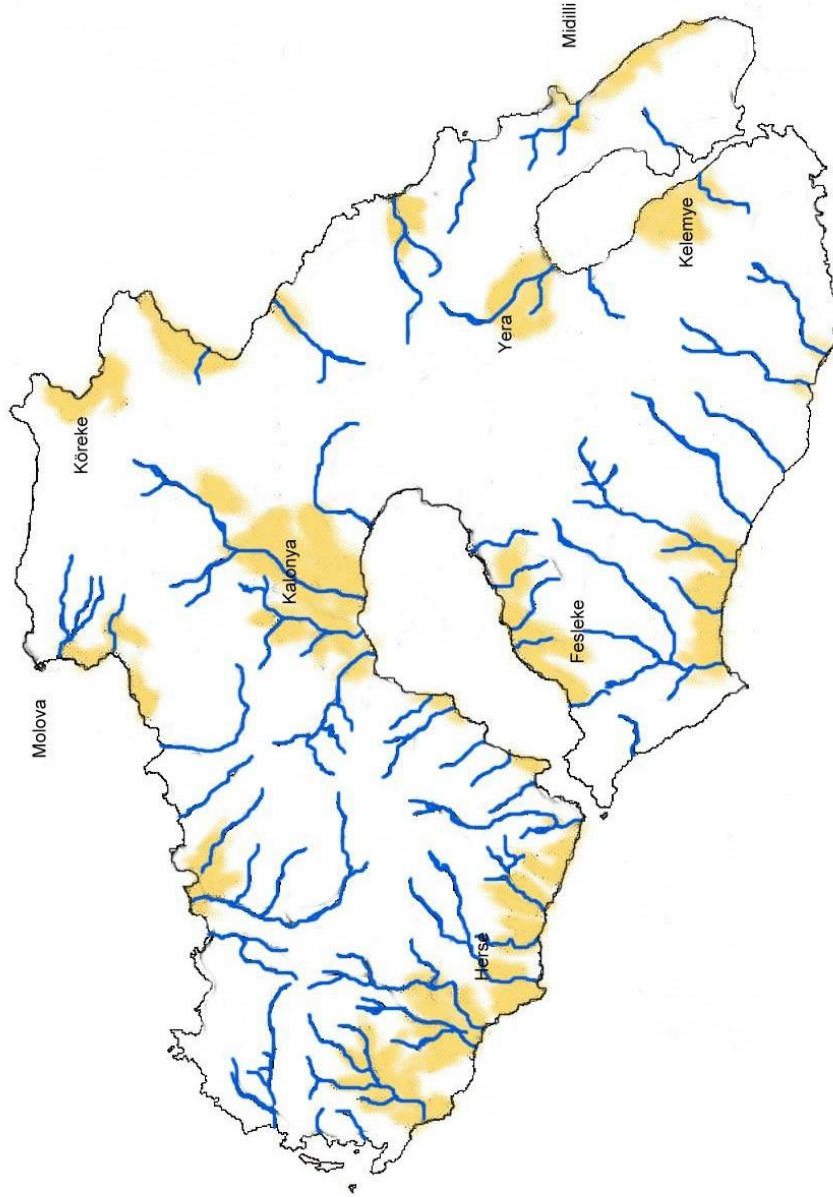
Ek 4: Yollar Haritası

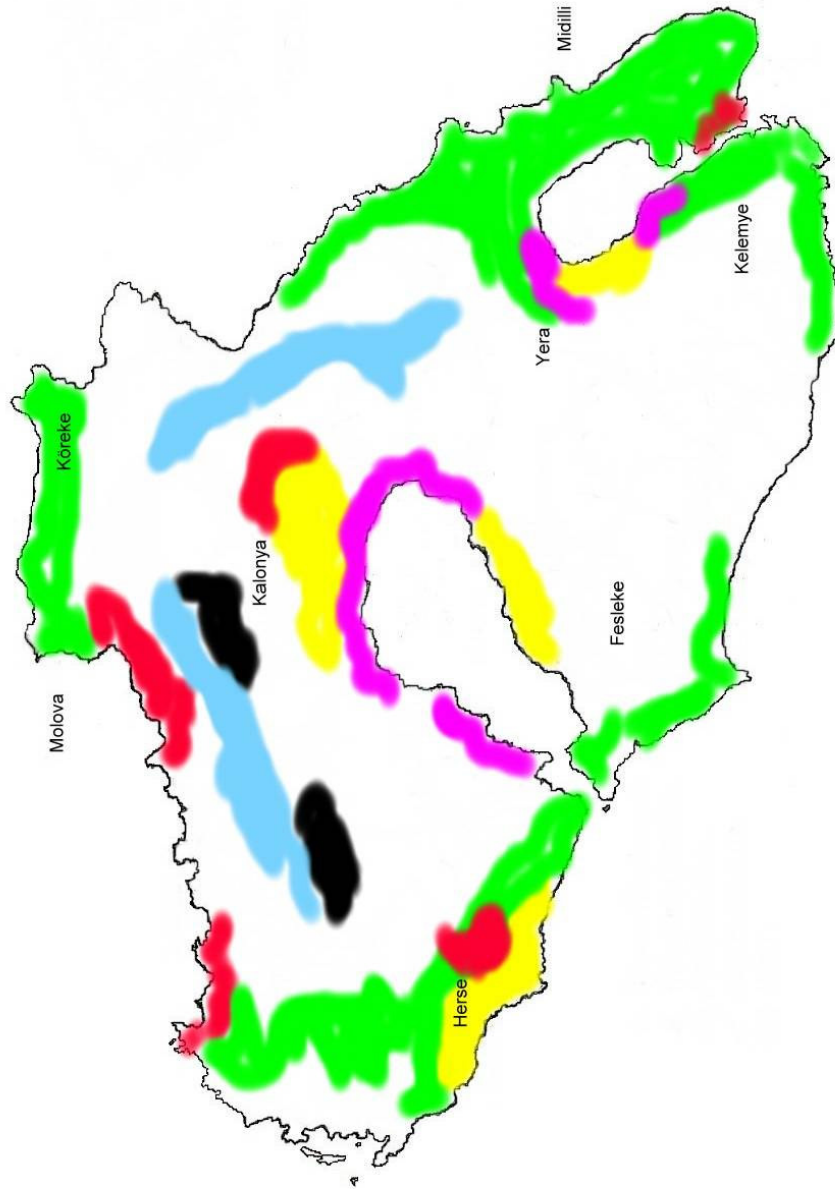
Ek 5: Midilli'nin Kaza ve Nahiyeleri (Sarı renkli alan Midilli Kazası'nı, Yeşil renkli alan Kalonya Kazası'nı, Mavi renkli alan Molova Kazası'nı göstermektedir.)

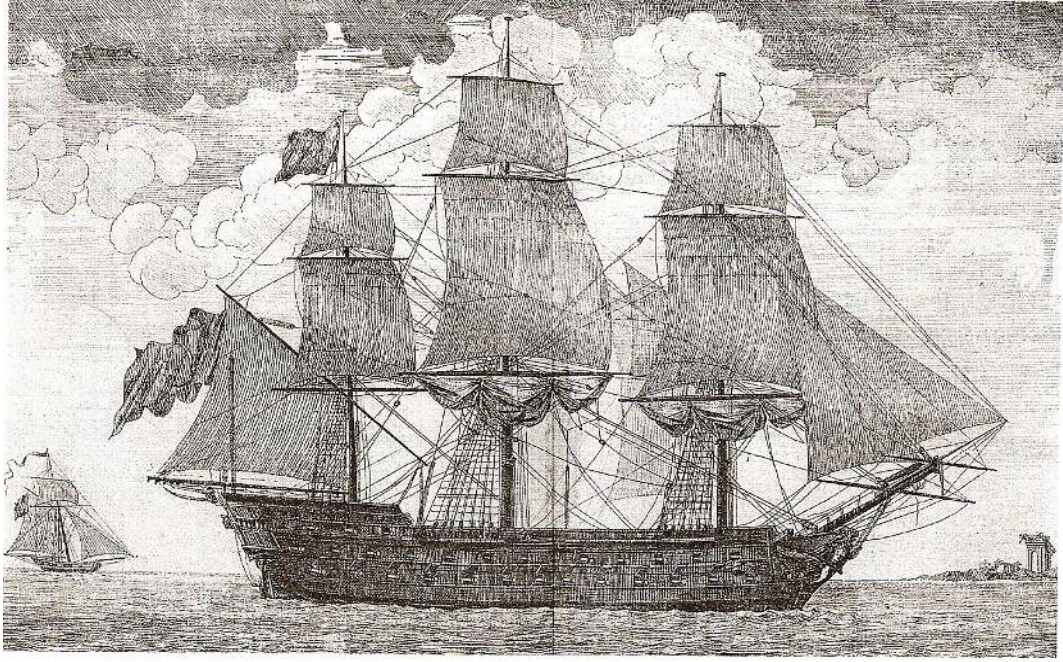
Ek 6: Midilli Adası'ndaki belli başlı yerleşim merkezleri (XVIII. yy.)

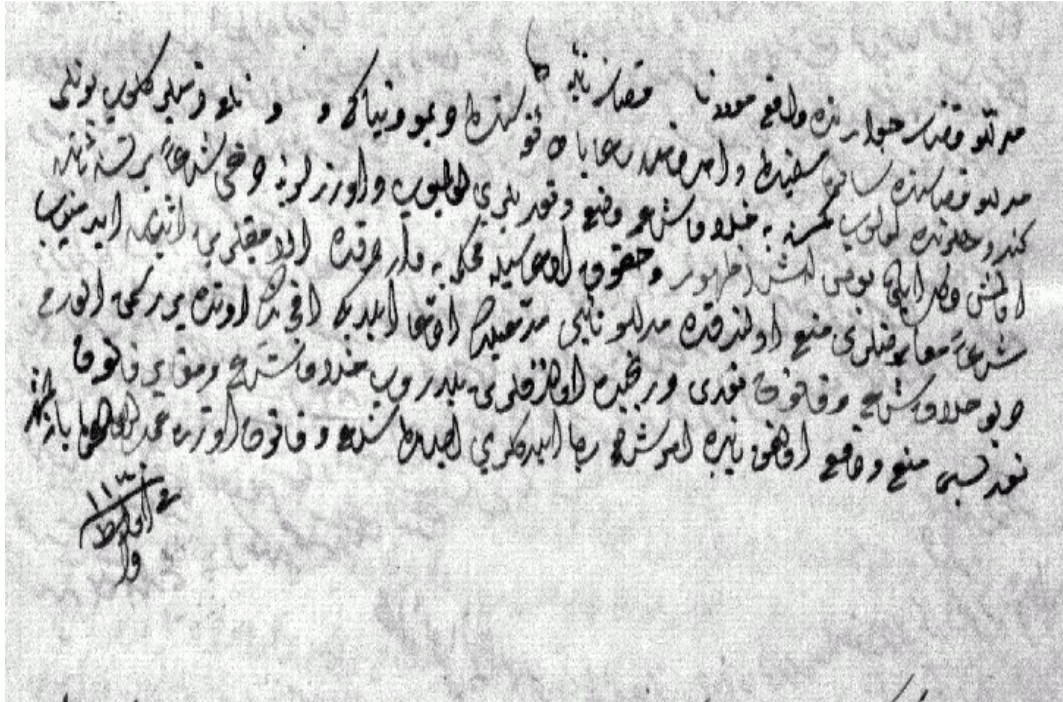
Ek 7: Midilli Adası'ndaki ovalık bölgeler

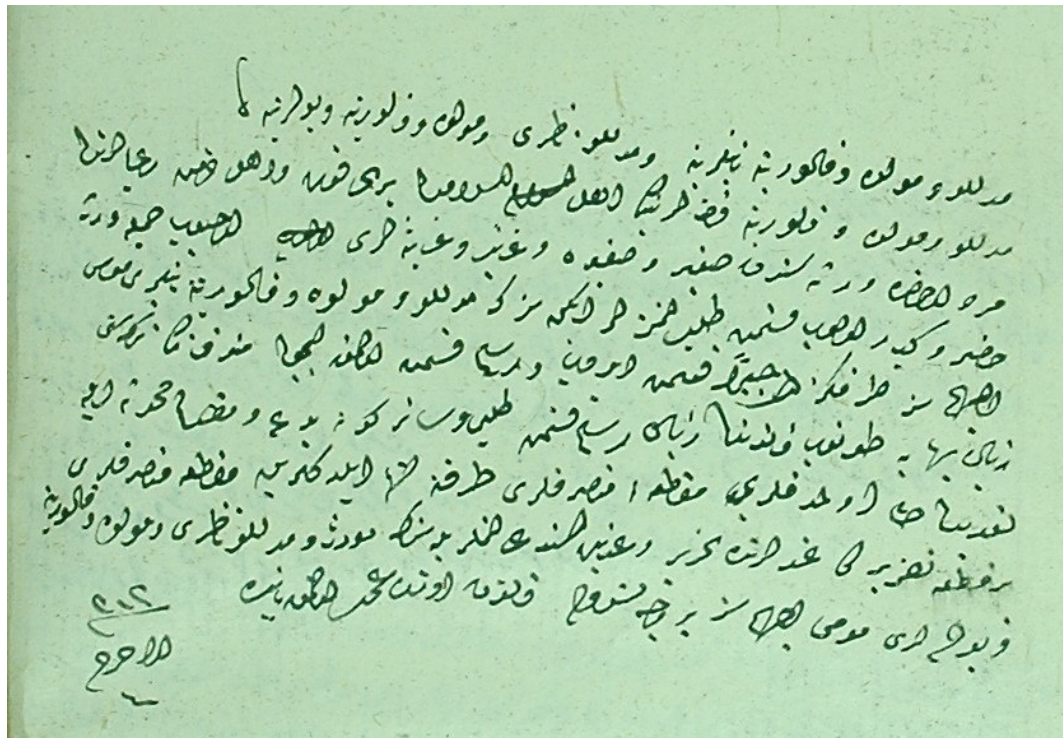
Ek 8: Midilli Adası'nda üretilen belli başlı ürünlerin yoğunlukta üretildiği yerler (Haritada sarı renkli bölgeler hububat, yeşil renkli bölgeler zeytin, kırmızı renkli bölgeler üzüm, mavi renkli bölgeler palamut, siyah renkli bölgeler kereste, zift ve katran, mavi renkli bölgeler tuz üretim alanlarını göstermektedir.)

Ek 9: III. Selim döneminde Midilli’de inşa edilen 70 toplu, 45 metre uzunluğunda, iki ambarlı bir kalyon (Alıntı: İdris Bostan, Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, İstanbul 2006)

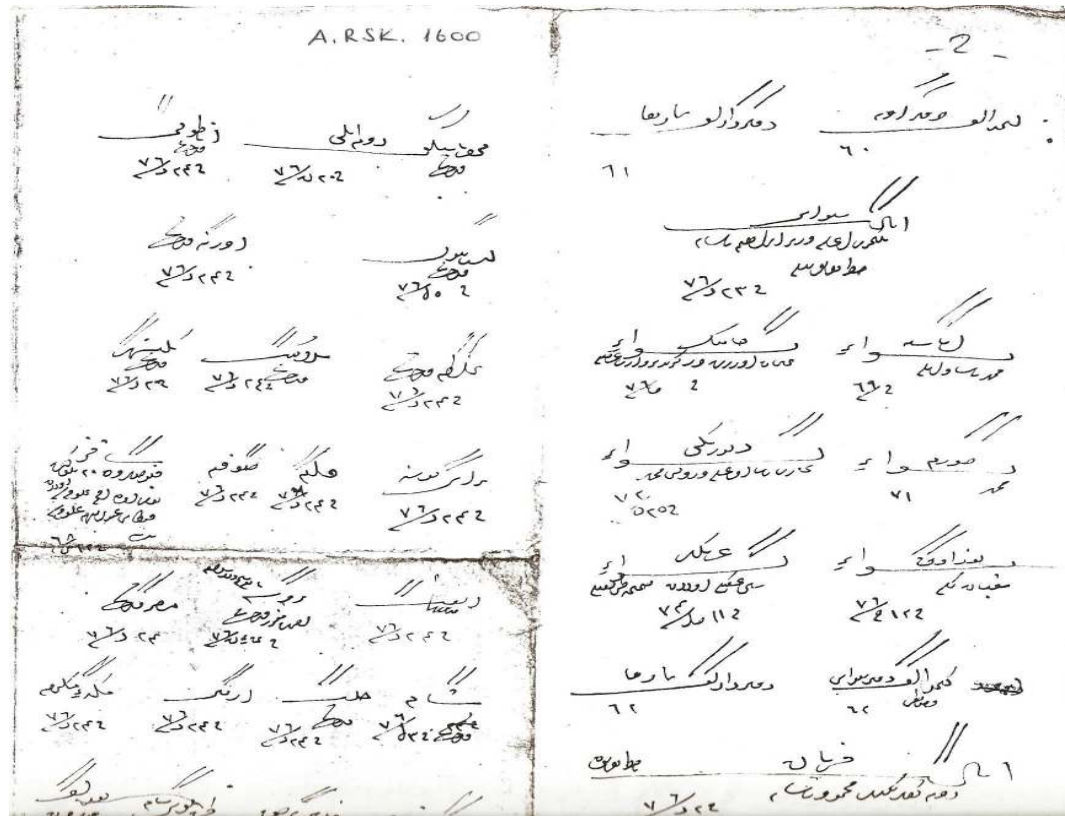
Ek 10: Cezair – Rakka Ahkam Defteri 1, s. 76.

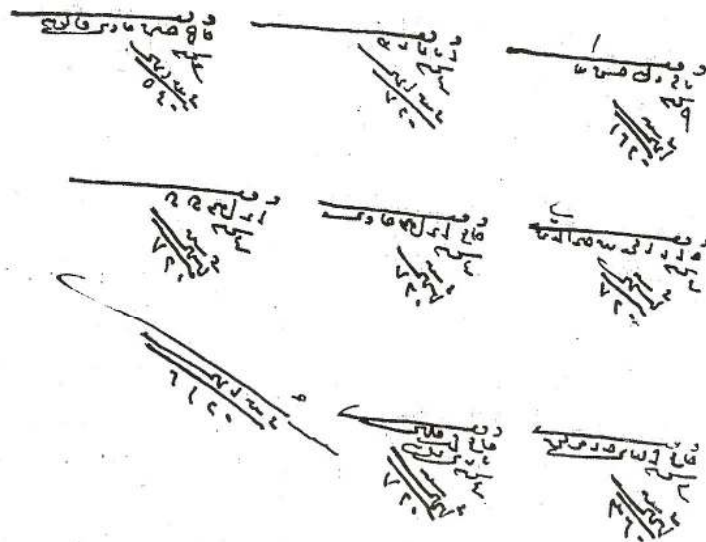
Ek 18: Cezair – Rakka Ahkam Defteri¹⁰, s. 90.

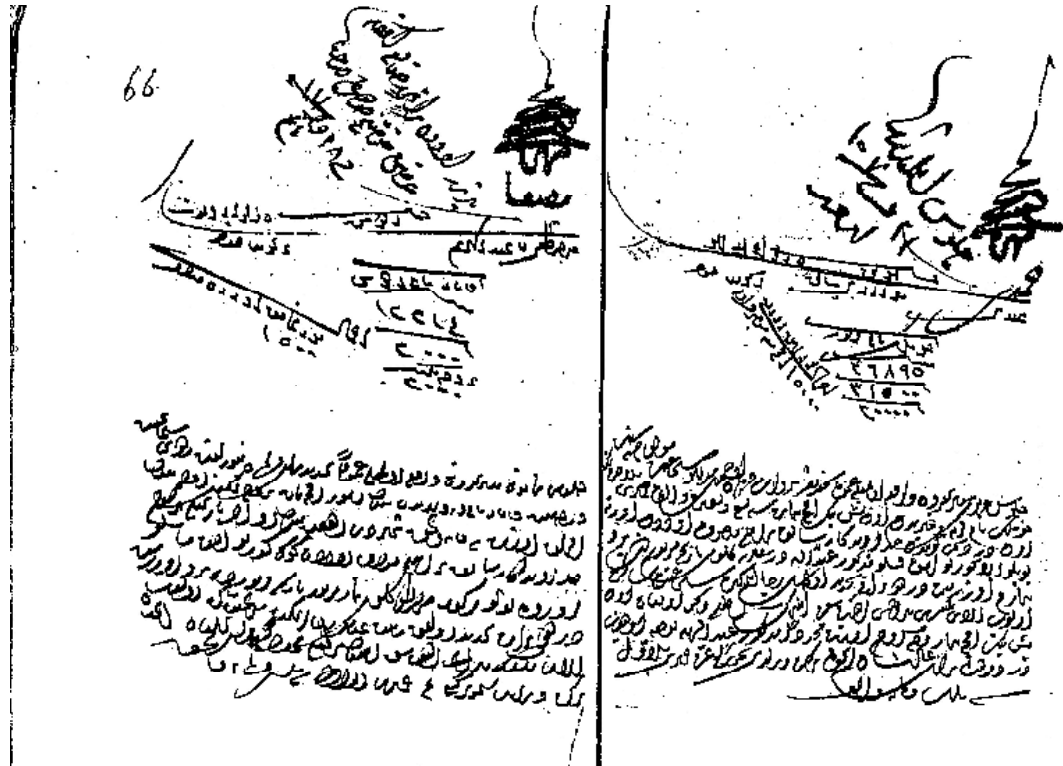
Ek 19: A.RSK 1560.

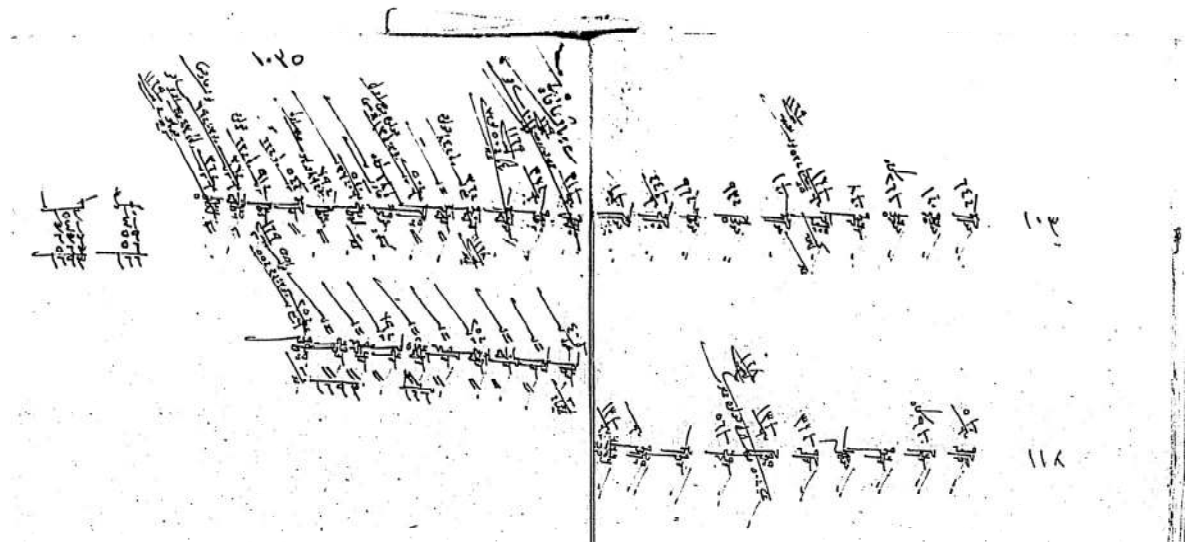
Ek 20: A.RSK 1600.

Ek 21: Maliyeden Müdevver Defterler 1821.

Ek 22: Maliyeden Müdevver Defterler 74.

Ek 23: Maliyeden Müdevver Defterler 822.

[illegible]

C. BH
12123

و د کاه علی قوچمی کلشنر دند مرلو ساهه سند قلیکن میریه افشاسته مامور سیمیا اغا فولدینک فقیر بدو

محمد رفیع اوندی

[illegible]

امام احمد بن حنبل

Ek 37: Cevdet Bahriye 12123.

معروف بن لوردر
میری فرقه قبول نمودند و در لویا کمانه مشرف لیروزلی عبدالرحمان قبول کنی غرضی موجب حرکتی ظهور الیه کمانه نازموزیک
غرضی ویریک بر کمانه کن قبولان نصب و تفسی لوبد و لوزم و اهل کمانه سابقا فرقه قبولان نمودند باعث غرضی عبودیت حد لوبی
الحاج احمد قبول کن ارباب لیاقت و استخفاف و اولی غرضی رجال و دشمنای همایون و الهام اخبار اعلامی فرقه کن ممکن
دشمنای سله بحر نید محافظه سله علی الزوام قیامه اتمام ایمنی شریک فرقه قبولان عبدالرحمان قبول کن قبولان علی کمانه غرضی سله
اوزند و دفع و معروف الحاج احمد قبولان قولاریه توجیه و احسان و یدیه برات عالیشان غایت بود و اهل این امر و کمانه
و اولو غایب و اولو اندم سلطانم حضرت یکتا

۱۰

Ek 38: Cevdet Bahriye 11165.

C.BH
11160

عباد ترسان عامر ایستادند قوتلارنج با دیکلر نه تقیم ابرکی بر قطعه تقریری سفینه کوه مدلو جزیرم و کوه سینیا کوه
 افشا و نزول ابره جلد قالیونلری طوب انبارلر نه وضعی اقتضا ابره طویل ترسان عامر ده کوه بنوید اونیوب کت
 کوده لرله بلو وده لر نه وضع اونه چون بنجمن قطعه و کزنده قیصرم انشا و کلمن و عونه بجای و نهانی و ده ابره جلد ابره
 قری بشر ادرنه قزقلر دکل کوده و بلو وده لر نه وضعی اقتضا ابره بنجمن قطعه که عفا مقصی اولو دیر قری ابره قطعه
 طویل ترسان عامر ده موجود اونیوب مجزا اصنا عه محتاج ابره یعنی لیمان نسی قوتلر عر و بر دیکلر قری و ابره ابره
 باز صا دو اولو قزقلر ابره کدی مونیجه کیفیت نظای طویل ابره ابره قوتلر نه استعمال اولورق طویلا ترسان عامر ده و نه صا دو ابره
 اصنا عه موجود اولو طویل ابره بشر و ابره ابره قزقلر قری ابره ابره طویل ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره
 قری طویل ابره ابره ترسان عامر ابره اصنا عه قسیم اونیوب کله بودقه دیکلر مطلوب ابره ابره ابره ابره ابره ابره
 بود قری ابره قطعه طویل ابره مجزا اصنا عه طویل ابره معویه و خاصکی کارخان ابره قفسنده ابره ابره ابره ابره ابره
 ترسان عامر قری ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره
 اصنا عه موافق امر و ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره ابره

Ek 39: Cevdet Bahriye 11160.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Levent Payzın
Doğum Yeri ve Tarihi : 10. 06. 1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrenimi :
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Arapça
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

e-posta Adresi : lpayzin@adu.edu.tr

Tarih : 30.04.2008